

Списание за библиотечни и информационни науки,
книгознание и литературна история

БИБЛИОТЕКА

ТЕМАТИЧЕН БРОЙ
„ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА” (1921–1944).
РАКУРСИ КЪМ ЖЕНСКОТО”

Съставители Людмила Малинова, Росица Чернокожева

ГОДИНА XXII (LXI)

1'2015

ГЛАВЕН РЕДАКТОР **АСЕН** ГЕОРГИЕВ

РЕДАКТОР **ПЕТЪР** ВЕЛИЧКОВ

КОРЕКТОР **НАДЯ** КАЛЪЧЕВА

ПРЕДПЕЧАТ **ГЕОРГИ** ИВАНОВ

СНИМКИ **ИВАН** ДОБРОМИРОВ

КОРИЦА **ХРИСТО** КЪРДЖИЛОВ

ПЕЧАТНИ КОЛИ 13,5. ФОРМАТ 70×100/16. ТИРАЖ 270

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,
БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 152

E-mail: a.georgiev@nationallibrary.bg; peturveli4kov@abv.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ 2015

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

На корицата: Заглавка на „Вестник на жената“

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д.ист.н. Иван Илчев
проф. д.ф.н. Боряна Христова
проф. д.ф.н. Анка Гергова
проф. д-р Кирил Топалов
проф. д.изк. Симеон Недков
проф. д.ф.н. Красимира Даскалова
проф. д-р Ирена Петева
проф. д-р Стоянка Кендерова
доц. д-р Александра Дипчикова

РЕДКОЛЕГИЯ

гл. редактор Асен Георгиев
редактор Петър Величков
членове:
проф. д-р Алберт Бенбасат
проф. д.ф.н. Оля Харизанова
проф. д.с.н. Цветан Давидков
проф. д.ик.н. Желю Владимиров
проф. д.ф.н. Николай Аретов
доц. д-р Людмила Андреева
доц. д-р Владя Борисова
доц. д-р Антоанета Тотоманова
доц. д-р Цветанка Панчева
доц. д-р Елисавета Мусакова
д-р Анета Дончева
д-р Калина Иванова
Росица Чернокожева

СЪДЪРЖАНИЕ

I. „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ – ПОГЛЕД НАЗАД

ЛЮДМИЛА ХР. МАЛИНОВА, РОСИЦА ЧЕРНОКОЖЕВА

БАЩА МИ СЯДАШЕ НА БЮРОТО И ОТ ВЕЧЕРТА ДО СУТРИНТА КОРИГИРАШЕ ЦЕЛИЯ ВЕСТНИК. ИЗ РАЗГОВОР СЪС СЕМЕЙСТВО ЧОЛЧЕВИ.....	5
ПЕНКА И ХРИСТО ЧОЛЧЕВИ – ЖИВОТ В СНИМКИ	9

II. „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ – ДНЕШЕН ПОГЛЕД

ПЕНКА ВАТОВА

МОДЕРНОТО ДОМАКИНСТВО НА ПЕНКА ЧОЛЧЕВА.....	21
---	----

ЛЮДМИЛА ХР. МАЛИНОВА

„ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ (1921–1944) – ЕНЦИКЛОПЕДИЯ ЗА ПЪТЯ НА БЪЛГАРКАТА	26
---	----

НАДЕЖДА СТОЯНОВА

ПОЛЕМИЧНИ ГЛАСОВЕ ПО СТРАНИЦИТЕ НА „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“	34
--	----

АЛБЕНА ВАЧЕВА

„ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ – ЛИТЕРАТУРЕН ВКУС И ЧИТАТЕЛСКИ ПУБЛИКИ	43
---	----

ТАНЯ КАЗАНДЖИЕВА

АНТРОПОЛОГИЧНИ ТЕКСТОВЕ ВЪВ „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ (1937)	53
--	----

КРИСТИНА ЙОРДАНОВА

ПОЛИТИКИ НА ЖЕНСКОТО – МАЙЧИНСТВОТО КАТО ВЪЗПИТАНИЕ НА СТРАНИЦИТЕ НА „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ ПРЕЗ 30-ТЕ ГОДИНИ.....	63
---	----

КАЛИН НИКОЛОВ

„ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ И ИЗОБРАЗИТЕЛНОТО ИЗКУСТВО НА НЕГОВИТЕ СТРАНИЦИ	69
--	----

ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ

НЕИЗВЕСТНО ПИСМО НА ХРИСТО ЧОЛЧЕВ.....	72
--	----

III. „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ – АКЦЕНТИ

РОСИЦА ЧЕРНОКОЖЕВА

ПСИХОАНАЛИТИЧНИТЕ ДОГАДКИ НА VIOLINO PRIMO ЗА ДЕТЕТО ВЪВ „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“	78
---	----

ИВАН ХРИСТОВ

„КРЕХКА ВАЗА ОТ НАЙ-ЧИСТ АЛАБАСТЪР“ – ЖЕНСКАТА ТЕМА В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ	84
--	----

АЛЕКСАНДРА АНТОНОВА

МАЙЧИНСТВОТО Е ВИСШАТА ЖЕНСТВЕНОСТ. ДВА РАЗКАЗА НА СТРАНИЦИТЕ НА „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“. „МАЙКА“ НА ЧАВДАР МУТАФОВ И „ПОД СЛИВИТЕ“ НА КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ	93
--	----

ЕЛЕНА ДАВЧЕВА

ЕДИН АСПЕКТ НА ВИСОКИ ЛИТЕРАТУРНИ АМБИЦИИ ВЪВ „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“	102
--	-----

ЕМИЛИЯ АЛЕКСИЕВА

ГЕОРГИ РАЙЧЕВ ВЪВ „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“	112
---	-----

БОРЯНА ВЛАДИМИРОВА

„ЛЕГЕНДА ЗА РАЗБЛУДНАТА ЦАРКИНЯ“ НА ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ И „ЗА ЦАРИЦАТА И СИНЕОКИЯ ПЪТНИК“ НА ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА – СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ	117
---	-----

МАЯ ГОРЧЕВА

ЖАНА НИКОЛОВА: СВОЕОБРАЗИЕ НА КРИТИЧЕСКИЯ ПОДХОД	121
--	-----

ДОРА КОЛЕВА

ЖЕНСТВЕНОСТ И ЖЕНСКА СЪДБА В ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ЯНА ЯЗОВА ВЪВ „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“	133
---	-----

РАДКА ПЕНЧЕВА

ЕМИЛИЯН СТАНЕВ НА СТРАНИЦИТЕ НА „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“	139
---	-----

НИКОЛАЙ ЧЕРНОКОЖЕВ

КИНОТО КАТО (МОДЕЛ НА) ЖИВОТ	143
------------------------------------	-----

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ	152
--------------------------	-----

БИБЛИОГРАФСКИ СПРАВКИ	154
-----------------------------	-----

ТАТЯНА ЯНАКИЕВА

ЮБИЛЕЙНО	158
----------------	-----

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

ДНЕВНИЦИ 1933–1992	163
--------------------------	-----

ТАЛОН ЗА АБОНАМЕНТ `2015	216
--------------------------------	-----

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Приемен ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

БАЩА МИ СЯДАШЕ НА БЮРОТО И ОТ ВЕЧЕРТА ДО СУТРИНТА КОРИГИРАШЕ ЦЕЛИЯ ВЕСТНИК

ИЗ РАЗГОВОР СЪС СЕМЕЙСТВО ЧОЛЧЕВИ

ЛЮДМИЛА ХР. МАЛИНОВА, РОСИЦА ЧЕРНОКОЖЕВА

Студен следобед. Топло и уютно е в дома на Атанас и Анна Чолчеви – сина и снахата на Христо и Пенка Чолчеви. Тук са и техните син и дъщеря – Александър и Антония. В хола, одухотворен от картини и книги, разговаряме с приветливите домакини. Идваме за интервю, а разговорът е така непринуден, домакините – така сърдечни, че официалността се забравя и „работната среща“ се проваля – ароматният дим на кафето сякаш ни пренася в друг свят – света на спомените, които текат естествено и ни докосват до..., Вестник на жената“:

Атанас Чолчев: Аз съм, така да се каже, израсъл сред този вестник. Редакцията се намиреше на „Лега“, в нещо като магазин. Цялата работа се вършеше в този магазин. Долу бяха 3 бюра, там седяха баща ми, спомням си – Стойко Божков му помагаше – те са от едно село, Свежен, баща ми го издържа, докато следваше, видял, че е кадърно момче и после, като завърши Университета, беше на научна работа. А горе, като се качим по стълбата, на втория етаж, още две бюра – там беше експедицията. Баща ми беше купил от изложба една количка метър и половина, с която се караха вестниците до пощата. Експедиторът, младо момче, го беше срам, и аз с количката извършвах това.

Баща ми е почнал като словослагател, след това отива в Германия, във Виена, кой го е пратил – не зная, после става военен кореспондент. Издаде вечен календар – тъй като е бил във Виена, имал е там подготовка, научил е повече за издателската работа. И през 1921 започва да издава този вестник. Спомням си – един път седмично сядаше на бюрото и от вечерта до сутринта коригираше целия вестник.

Атанас и Анна Чолчеви

Сто къса цигари изпушваше той тази нощ, пуши и коригира. Държал е всичко прецизно да провери. На разсъмване е готов с вестника.

На първа страница бяха фотоси – често на социални теми, спомням си картини на Кете Колвиц. Обичаше много да фотографира. Мисля, че на първа страница беше сложил веднъж и фотография на майка си, която той издържаше. Той, още като се жени за майка ми, каза: „Пенка, аз имам сестра, имам и майка. Докато те са живи, докато аз съм жив, аз ще ги поддържам. Няма да кажеш дума защо пращаш пари... защо отиваш...“. Купуваше им също дърва за зимата.

Имаше много сътрудници. От писателките харесваше как пишат Фани Попова-Мутафова, Мария Грубешлиева. Имаше пристрастие към Г. П. Стаматов – майка ми не го обичаше, защото баща ми като излезе с него, се бавеше. Той живееше на ул. „Венелин“, ние – на „Гурко“. Стаматов беше интересен човек, интересна личност. Баща ми се отбиваше и в ресторант „Втора шуменска бирария“, казваше: „Пенка, аз там намирам автори, там събирам сътрудници“. И плаща сметките им, отворен, широк човек беше.

Той купи едно място в Обзор, след това получи писмо – то пропаднало в морето... Не беше особено практичен.

Имаше една печатарска машина. Словослагателите бяха много ерудирани работници, интелигентни хора. Редакцията изгоря при голямата бомбардировка през 1944 г., после книгите на баща ми ги национализираха.

Майка ми беше много близка с Дора Габе. Тя нещо вътрешно не харесваше Багряна. Смята се, че поетесата е харесвала Христо Чолчев. Има го в пиесата, която се игра в театър „Възраждане“ на пл. „Славейков“ – Виолета Донева играе в пиесата – за живота на Багряна, за мъжете в нейната съдба, та там говорят за съпруга ѝ – офицер Иван Шапкарев, за Христо Чолчев, за Боян Пенев.

Анна Чолчева: Отива през 1924 г. Багряна на рожден ден на свекър ми и му носи търлъчки, красиви, незашити, маркирани с бродерия, пристига и вижда, че домакиня е Пенка. Остава търлъчките и си тръгва. Изненадана е, че той вече има сериозна връзка.

Атанас Чолчев: Някои предполагат, че стихотворенията „Отплата“ и „Интеримор“ са свързани с него. Тя е голяма поетеса. Но после пише за китоловен кораб... това Багряна ли е? Ама какво да се прави!

Анна Чолчева: Няма да забравя моята свекърва, когато Багряна получи голяма държавна награда, се обръща към свекър ми: „Хитъ, изпрати ли телеграма на Багряна?“ – „Да“ – „А от двамата ли или само от теб?“ Той казва: „От двамата, разбира се“. Багряна подари на мъжа ми книга с много хубаво посвещение.

Атанас Чолчев: Багряна в началото на пътя си много сътрудници на „Вестник на жената“, после – в „Златорог“ на Владимир Василев. Аз съм работил с Вл. Василев. Тоя човек, страшен ерудит, беше в Съюза на писателите, на последния етаж бяха му отредили една малка стаичка, пишеше за книгите на писателите, той беше суров, не допускаше близост. Ние се събирахме, той – не идваше, беше самостоятелен. Но знам какви книги минаха през ръцете му. Той веднага можеше да ти каже кое е стойностно, кое – не.

Анна Чолчева: Освен с Дора Габе свекърва ми беше много близка и с Вера Бояджиева. Имаше една история. Дора Габе моли моята свекърва да замине за Пазарджишко, за да занесе на Лиза Кало – славея на Коньовица, една сума пари. Всичко е конспиративно. Свекърва ми тръгва. Пътува тя, отива, където я чакат, среща се с човек, който я завежда при Лиза Кало и ги запознава. Свекърва ми ѝ връчва парите, тя отива партизанка и я убиват... След 9-и пристига председателят на „Шалом“, поздравява свекърва ми и ѝ показва вестник, където е разказано за това. Умира Габе и една жена пише как Д. Габе е отишла и е дарила на Л. Кало събраните пари. Истината е друга, бях възмутена. Много хубаво си живеехме с евреите. Имам много приятели в Израел.

Атанас Чолчев: Баща ми издаваше книги, от които не се печели, например на Некрасов „Кой в Русия живее добре?“. Издаде и книгата „Христо Ботев през погледа на съвременниците си“. После мой приятел ми каза, че тази книга е разкъсана и дадена да се правят фунийки за семки – да се продават на мачовете...

След 9 септември 1944 г., след като свърших казарма, постъпих в Съюза на писателите. От тая редакция, която беше един магазин и отгоре бе таванът, аз видях какво става. На Тодор Павлов... 6 етаж, на Ангел Кънчев – Съюзът на писателите разполагаше с 5 етаж, на пл. „Славейков“ – 5–6-етаен апартамент за сп. „Септември“. Съвсем други бяха мащабите, непонятно беше за мен. Мислех си, а как се прави вестник с четирима души. Аз бях малко като галено дете на СБП – благодарение на името на баща ми. Нямахме комунист – Караславов, Христо Радевски и др., нямаше цензор – Фол, Славчо Красински, Борис Струма (той много е страдал след 9-и), който като чуеше името на баща ми Христо Чолчев, да не прояви внимание, усещах уважението. Писателите – почти всички са сътрудничели във вестника. Караславов се държеше с мен много добре. Хр. Радевски – беше написал някакви статии – вика ме да ми ги чете. Но Светослав Минков ми казваше: „Наско, всичко прощавам на дядо Христо, само не мога да му простя, че пръв издаде книгата „Снаха“ на Караславов“.

Баща ми не можеше да седи без работа. Винаги казваше: „Наско, това не е нито социализъм, нито комунизъм, но бъдещето е това“. Беше левскар. Ходеше на тренировките на клуба, даже когато пътуват – и той с тях. Всяка седмица ходеше в градската баня и плуваше, защото пушеше. Доживя 92 години. Малко май че беше в забвение той, макар че много го ценяха, аз пак казвам – щом чуеха, че съм син на Хр. Чолчев – усещах уважението.

Анна Чолчева: От Съюза на журналистите един септември им дават карта за морето. Свекър ми се обажда на моя баща: „Алекси, да имаш плувни гащета?“, „Разбира се, Хитъ“ – и му дава банските. На 90 години е плувал в морето.

Атанас Чолчев: По-късно аз започнах да издавам една поредица книги за дома – трима пенсионери я бяхме направили тази библиотека. Книгите са точно по рубриките на „Вестник на жената“: за хранене, за зимнина, постни ястия, месни ястия... всички в отделни книжки. Имаше успех, книгите се пласираха, но настъпи промяна в цените и ние фалирахме.

Анна Чолчева: След 9 септември Дарина Бояджиева, на Илия Бояджиев жена му, той е бил комунист, убит е, тя е близка със свекърва ми и свекър ми, поканва

баща му да се заеме с екип и решават да започнат да издават сп. „Жената днес“. Събират екип. В стаята на зълва ми, в апартамента на ул. „Гурко“ са поставени основите на списанието, там започва първите си стъпки „Жената днес“. Дарина Бояджиева става главен редактор.

Ето тази картина е подарък от свекър ми на свекърва ми. Той ѝ я купува, когато е била болна, да ѝ напомня за нейните учителски години. Свекърва ми обожаваше руски и френски език. Беше толстоистка. Тя никога не каза думата „другарко“. Спомням си, веднъж се събират Вера Бояджиева-Фол, пристигат Бурмова, Евдокия Обрешкова, Златка Чолакова – четири жени, възрастни, правя им кафе и останах до края с тях – удоволствие бе да ги слуша човек...

Много пошло се списваха после някои вестници. След 10 ноември 1989 г. „Вестник на жената“ започна да излиза като подлистник на „Отечествен вестник“, петъчният брой много се купуваше. След като Любен Генов напусна, дойде жена.

Атанас Чолчев: Но когато аз написах едно писмо, че вестникът трябва да се придържа към всичко онова, което е бил „Вестник на жената“ от периода между войните, те отказаха да говорим повече.

Анна Чолчева: Единственият, който постъпи почтено, беше синът на Станко Тодоров – Калин Тодоров, който стана главен редактор. Той бе подал вече за регистрация на вестника, но отиде Чолчев при него и му каза: „Моля ви, ако обичате, свалете го, да не е с това име“. Моментално човекът го свали и го замени с „Фамилия“. Единственият, който постъпи почтено! Възпитан от майка – изключителна. Аз имам много добро мнение за Соня Бакиш. Но след това той напусна и зад гърба му Любен Генов го завзе.

Атанас Чолчев: В какво най-много държаха да ни възпитат ли? Според мен на труд, на труд!

Вече е тъмно. Дълго се разделяме с домакините, които имат още много да разкажат.

ПЕНКА И ХРИСТО ЧОЛЧЕВИ – ЖИВОТ В СНИМКИ

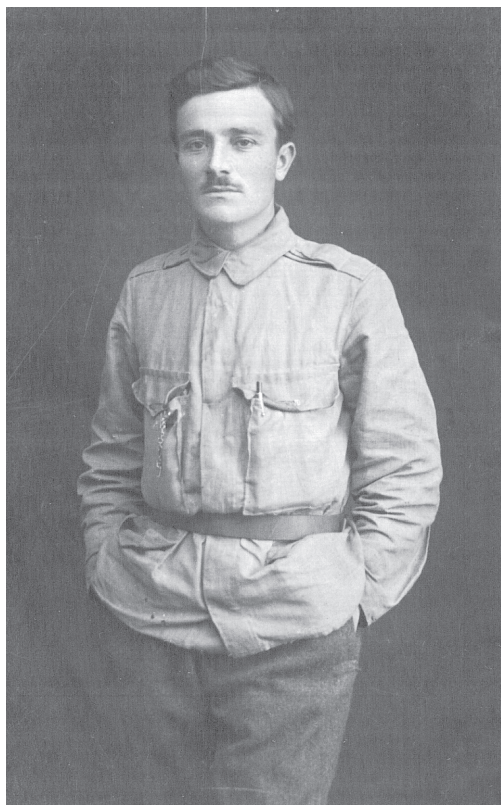
◀ Пенка и
Христо
Чолчеви
Текст:
*Един петък на
умора и малко
радост, 2 юни
1922 г.*

◀ Христо Чолчев (вляво) с майка си Тонка, сестра си Златка и брат си Атанас. Снимка – Г. Багдасарян, Пловдив, 15 април 1901 г.

Пенка Чолчева (в средата) с ▶ приятелки.

▲ Христо Чолчев в Битоля, 1917 г.

Христо Чолчев в с. Дуня,
Прилепско, Македония. Изпратена
на майка му и сестра му в с. Аджар
на 14 януари 1917 г.

Текст:

*Майко и сестро,
Подир два дена заминавам
обратно за фронта. Много съм
добре. Пишете ми подробно как
преживявате. Привет на роднини.*

▼ Целува ръцете ви Христо

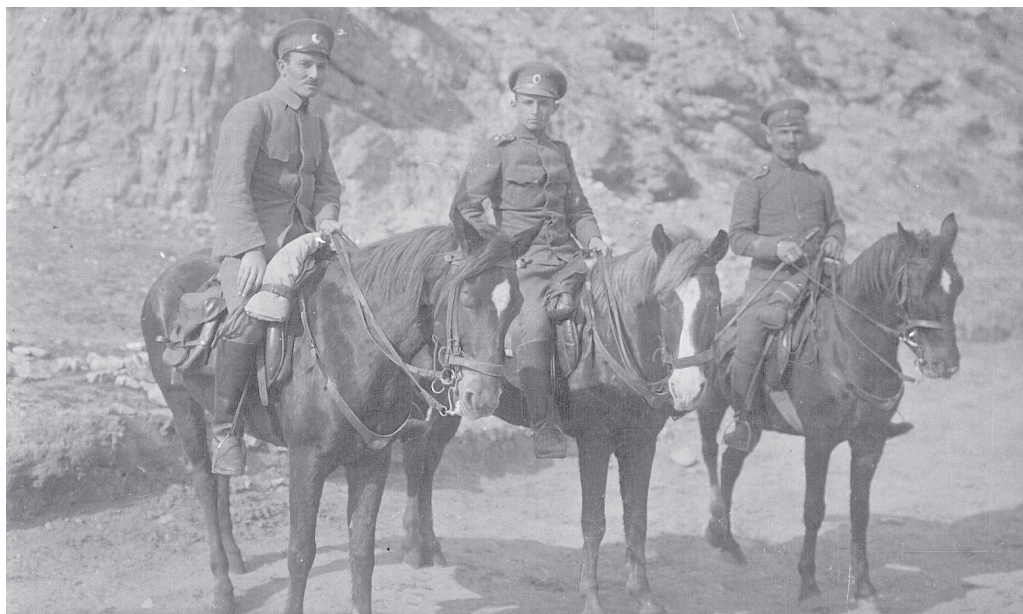

▲ Христо Чолчев (предпоследен вдясно) на фронта, с проф. Иван Мърквичка, б.г.

▲ Христо Чолчев и художникът Симеон Велков на Завоя на Черна, 1918 г.
Подарена на Пенка на 12 март 1922 г.

Христо Чолчев (в средата), 1918 г.
▼ Подарена на Пенка на 12 март 1922 г.

▲ Христо Чолчев в с. Мелница –
Манастира, Завоя на Черна.
Изпратена на майка му, Тонка Ив.
Чолчева, на 22 април 1918 г.

Текст:

Мила майко,

*От вас отдавна не съм имал писмо.
Страхувам се твърде много, че
не сте добре. Имате ли си още
брашно? Как прекарвате. Пишете
ми подробно и затворено писмо. Аз
съм добре.*

Целува ръцете ти синът ти Христо

◀ Брой на „Вестник на жената“

В двореца „Врана“, 30 юли 1924 г.
Снимка, изпратена от Христо и
Пенка Чолчеви на Златка Чолчева в
Аджар
Текст:
*На най-милите ни: мама и
сестрата Златка за спомен от
гостуването ни в двореца „Врана“*
▼ при братовчедата Христо

◀ Пенка Чолчева с дъщеря си Тони на 2 години, около 1927 г.

▼ Христо Чолчев със сина си в градината на черквата „Св. Седмочисленици“, 1936 г.

ВЕСТНИКЪТ НА ЖЕНАТА

СЕДМИЧНИКЪТ ЗА ЛИТЕРАТУРА, ОБЩ ЖИВОТЪ И ДОМАКИНСТВО

JOURNAL DE LA FEMME * FRAUENZEITUNG

SOFIA (BULGARIE)

SOFIA (BULGARIEN)

Прага,
София - Sofia, 6. IX. 36 19

Мила Пенка,

Отъ станахъ омигъ въ Прага. Оставахъ си бабата на гарата и отседнахъ въ коженъ опера, близо до гарата. Сутринта обходинъ панора. Загледнахъ омигъ да направя това, за да отуваждамъ на малечкото, което ми се прави по хехскиятъ претъзъмъ. Шибвахъ ти да бъдешъ на този панора, за да ти заиде ума по омигъ въ кметско красиви перцеланови и кристали издънки, които, уми, нито можешъ да купишъ, за да си имашъ скъзми, нито можешъ да претелешъ го въ забавишъ, защото тръбне да платишъ много на три граници. Днесъ убогъ денъ валишъ духа студень вобаръ. Насутината омигъ и днесъ следъ абъдъ имашъ стрелъ по главоболъ и себа, следъ като станахъ три часа, ме пробивашъ тръпки. Нима да излъжъ изъ брада, защото нима хехски пари и да не се прокудъ похето. Тукъ сутринта изе омигъ въ редакциата и печатницата на едно трепко хехко списание и на абъдъ замиславашъ за Буена.

Ако тръгнахъ да ми е така лошо, не знамъ какъ ще се доловя въ София. Розехъ хининъ, аспиринъ, до утре сутринъ нима да излизашъ - дано ми нима. Най-лошото е, че следъ като купишъ туй-онуй изъ Райн-цигъ, паритъ ми се сваришъ. За ~~вие за да се сваришъ~~ ^{вие за да се сваришъ} вие за да се сваришъ - вие само 100 имашъ. Шамъ имашъ надежда да мога да скъза единъ малъкъ заемъ, но да не и да не на правъ заемъ, и не разпредашъ паритъ така, че да ериб-

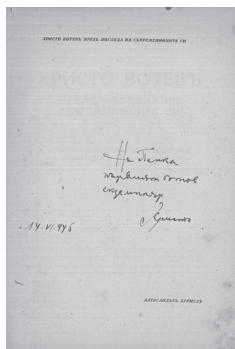
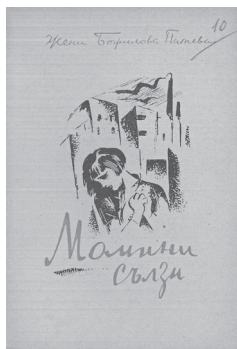
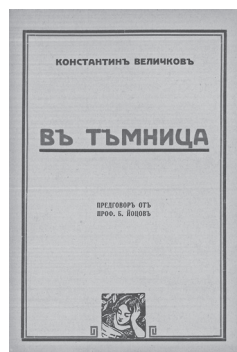
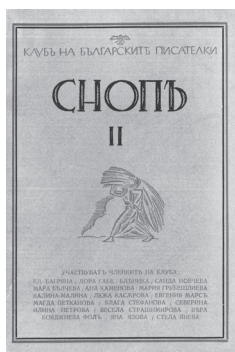
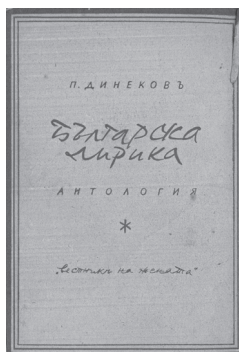
Писмо (лице) на Христо Чолчев до съпругата му Пенка от Прага,
6 септември 1936 г.

чато за заплата на него. И в Германия и в Сехид и в
 Австрия е най-свободна работна среда. Вие в изобщо
 пише за цените на модите за бродирание и узоре, че в наши
 пари струват 10 пъти по-скъпо от нашият. Как да купим?
 Тук купуването на едни е първият повод да се обрине. В
 приживането ми в Прага един разходиха си предлози само усту-
 гит да ми покаже хората и след това не забрави да ми покаже
 10 кроми - 40 лева. В истинския едни се разбират, но секият
 не говориха нито миг. Хората от корпорации за град са
 едно нещо - 30 кроми - 120 лева! Струват устатък в 40 лева.
 Ми Пенка, ясно не ми писа по-горе. Виеба получи в
 само първото ти писмо, (всичко да, кажи се да пишеш да ти
 писана си) в което е приключило писането с твоята от
 2 Ниско. Ниско повече. Взе ти писма виеба ден. Виеба да, че
 в първият 1-2 дена докато работех в паракла, писана ми
 се забавили, но рече не е по-лош виеба. Паракла да, че
 не се предава веднага и е по-дълга.
 Виеба с вие да даде обещание в Зора и Унго и да раз-
 пратиха двете от поканите. Взе за Виеба избере моди-
 тите и модите за бродирание на първия брой и написане
 техните ив. За първият едни брой трябва да даде
 дие приключил от нашия половинки от 1000 та
 да да избере и за рече модите и да се даде на виеба
 Хисаби да ги работи, защото ако даде да даде аз, че
 едни ктено. Взе в виеба ще се даде още дие и половинка
 в сета да едни се казва на паракла, в паракла, в
 и 40 и. едни в виеба и виеба - в виеба.
 много работа виеба, много на дие, но виеба в виеба
 да си е по-добре, по-добре и по-добре от виеба.
 Тук хората са виеба едни за унго и виеба да си е
 написан дие и виеба ктено да даде.
 Да виеба много да даде. Виеба да даде и виеба
 да даде от виеба да даде. Виеба да даде.

Писмо (гръб) на Христо Чолчев до съпругата му Пенка от Прага,
 6 септември 1936 г.

▲ Христо Чолчев и Стойко Божков в редакцията на „Вестник на жената“, 1942 г.

Книги,
издадени от
„Вестник на
жената“

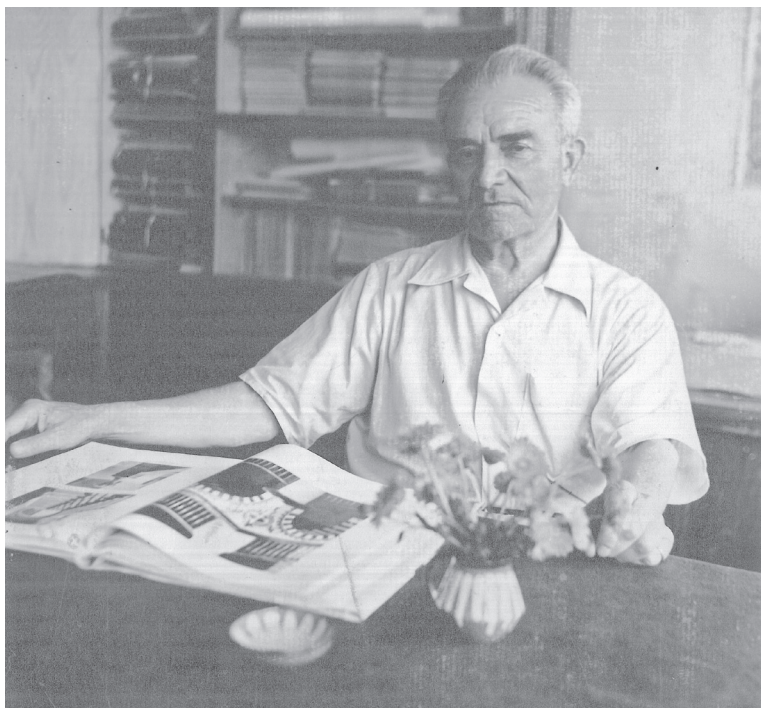

В Погановския
манастир,
◀ август 1942 г.

Разрушената от
бомбардиров-
ките на 16 март
1944 г. къща
на Чолчеви в
София, на ул.
„Гурко“ 41 ►

Христо Чолчев,
1 август 1958 г. ►

◄ Христо Чолчев с брат си Слав и
сестра си Златка в Свежен, 1949 г.

Снимките са от архива на
семейство Чолчеви и са
предоставени специално за
сп. „Библиотека“.

МОДЕРНОТО ДОМАКИНСТВО НА ПЕНКА ЧОЛЧЕВА

ПЕНКА ВАТОВА

PENKA CHOLCHEVA'S MODERN HOUSEHOLD

Penka Vatova

SUMMARY

The text analyzes the column for the household and the family life in *Women's Journal*, which throughout all of its existence has been written and edited by Penka Cholcheva. She gathers authors, translators and artists, which make the column sound modern and make it priceless for the Bulgarian woman – housewife, mother and wife. The analyze follows the changes occurring in the moral norms, the raising of children, the relationships in the family and in everyday life between the two world wars. It is estimated the role of the newspaper for keeping the balance between the new and the old, the modern and the traditional, the local and the foreign.

Двадесет и три години, влизайки в хиляди домове всяка седмица, „Вестник на жената“ се явява в голяма степен съветник и регулатор на семейните отношения и възпитанието на децата, фактор за домашния ред, за телесното и душевно здраве, храненето и обличането на членовете на семейството, и за физическото и психическото състояние на жената – стожер на всекидневния бит в българския дом. С тези свои качества, които го превръщат в институция за поколенията жени между двете световни войни, вестникът може да се сравнява само с дълголетното списание „Жената днес“. И аналогията не е случайна, ако припомним, че и двете издания са свързани с името на Пенка Чолчева – не само жена с безкрайна енергия, но и журналист с концептуално мислене за своите начинания и с безспорни качества да събира съмишленици и сътрудници за реализирането им. Във вестника тя ръководи отдела за домакинство и всичко свързано с него. За целта привлича автори (специалисти от различни сфери) и преводачи, които създават страниците и рубриките му.

Годишите след Първата световна война са едновременно години на криза и на разтваряне на домашното пространство на българина все повече към Европа и света. Времето на криворазбраната цивилизация е отдавнашно минало, но и съвременността поставя на изпитание традиционните нравствени и семейни ценности, свързани с отношението към жената и нейните роли. Ето защо вестникът, предназначен преди всичко за градските жени, предвидливо търси онзи баланс между обичайно и съвременно, между традиционна норма и нови идеи и прак-

тики, който съумява да печели и задържа читателското внимание повече от две десетилетия.

В настоящия текст от различните публикации в отдела на Пенка Чолчева ще се опитам да сглобя модела на домашния бит в българския градски дом между двете световни войни и на взаимоотношенията в семейството, за които основна роля има жената – съпруга, майка и стопанка.

Вестникът не оставя без обхват никоя страна от домашния бит. Приоритети тук няма. Еднакво важни са общата и домашната култура и възпитание, здравето и хигиената, подредбата на дома, отглеждането и възпитанието на децата, храната, облеклото, женската красота, отношенията между съпрузите и поколенията в семейството. Тези сфери на всекидневното живеење съставят съдържанието на отделните рубрики в отдела за домакинство, но и представляват комплекс, в който като съставки са взаимозависими. Така няма красота без хигиена и здраве, здраве без физическа активност и добро хранене, добра храна без разумно съставено меню за различните сезони и т.н. Към този комплекс от фактори за добър домашен живот вестникът се отнася отговорно и здравомислещо, като формулира напътствията си съобразно с общоприети ценности, но покрай тях лансира нови идеи, свързани с различни страни на бита, с еманципирането на децата от родителите, на жената от децата и съпруга и пр. Стремежът не е да се революционизират домашните порядки и семейните отношения, а да се постигне хармония, която позволява на всеки член на семейството да се развива съобразно своите потребности във физическо, интелектуално и духовно отношение в уютна и практична домашна среда. Изобщо тук се следва една еволюционистка линия на промяна, която разчита на нововъведения в домашния живот и изграждането на нови навици при зачитане и запазване на всичко разумно от познатите практики. Както през 20-те години, така и през 40-те в ръцете на жената се дават инструменти за управление на живота в дома, при които съжителстват народно-българското и модерно-универсалното, като е явен стремежът да се постигне ефективното съчетаване на българско и универсално – било в модела на нравите, било в облеклото, в подредбата на дома или в храненето. Впрочем тази програма за „обща и домашна култура“, както я наричат във вестника, е в пълен синхрон с идеите за родно и универсално след Първата световна война.

Нека навлезем в различните кълчета и аспекти на това домашно пространство, лансирано от вестника. Ще започна с грижата за жената – понеже тя е главният и единствен владетел в семейната крепост. Нейни са всички права за разпореждане в дома, нейни са и всички отговорности. Рубриките „Женска хигиена“, „Домашна гимнастика“, „Спорт“, „Медицински беседи за жената“, „Здравни въпроси и отговори“ се стремят да издигнат на съвременно равнище отношението към женското здраве и красота в различни възрасти и в различни състояния на жената – от пубертета на момичето, през бременността, кърмаческия период, зрялата възраст, до жената в менопауза. Чрез статии, беседи с въпроси и отговори и кратки бележки вестникът не пропуска да посъветва читателките си как да постъпват в едни или други случаи на проблеми със здравето, в което основни фактори са правилното хранене и движението; със състоянието на женската фигура, кожата и косата. Така

женската красота се извежда като следствие от грижата за телесното здраве, движението и хигиената. За грима например можем да прочетем, че „той служи само за да прикрие онези малки недостатъци на кожата, но не и да образува маска“. Силата на природните средства за добро здраве – плодове, зеленчуци, билки, минерални води, се изтъква, като се порицава една порочна практика (забележете – още в онези години!): „Хората са свикнали да се лекуват само с хапчета, капки, сиропи и инжекции“. Грижата за жената вестникът доказва и нагледно с многобройните модели на женско облекло за различни случаи, публикувани във всеки брой.

Друг аспект на отношението към жената като гарант на семейния просперитет разкриват публикациите, които се стремят да възпитат, поощряват и поддържат у нея качества като спестовност (една от най-ценните женски добродетели според вестника), дискретност (семейните проблеми не се споделят вън от дома, не се взема назаем от съсед и пр.), организираност при управление на домакинството (при подбора на прислугата, при осигуряването на храна, при грижата за дома и децата), адекватна грижа за членовете на семейството (деца, съпруг, родители). Едни от тях са безапелационно наставнически (в заглавията им не липсва думи и изрази като „съвети“, „правила“, „как трябва да“ и пр.); други по негативен път постигат внушенията си, като разказват кратки неблагоприятни истории, произтичащи от погрешни решения; трети си служат с аргументите на статистиката.

Очевидно е, че жената като владетел на дома носи твърде сериозен товар на раменете си. Но вестникът се отнася солидарно с нея и не само дава насоки, но и с конкретни съвети, улесняващи домашните ѝ задължения, споделя отговорността за справянето с тях. Изобщо в отдела за домакинство най-важната дума, която изразява ангажиментите, е думата *грижа*.

Най-пряко този ангажимент на вестника към жената е изразен в различните групи рубрики. Публикациите в едната от тях – „Дребни съвети към домакините“, „Домашни съвети“, „Домашни практични съвети“, „Медицина“, „Здравна просвета“, „Готварство“, „Изпитани рецепти“, „Модели и кройки“, улесняват справянето с всекидневни малки проблеми в домакинството и предпазват от битови беди, помагат за снабдяването с храна и за нейното приготвяне и съхраняване, сочат какви практични нововъведения и изобретения са се появили в съвременния бит (тук на помощ идват и рекламите), законодателстват в декорирането на дома и в избора на облеклото, оказват неоценима помощ при лечението на членовете на семейството (освен всичко друго жената е и домашната спешна помощ, и болногледач при нужда). Тук ще дам конкретен пример за обвързаност и равнопоставеност във вестника на различните аспекти на грижата. Прокламирането на пестеливостта като една от най-ценните добродетели е съчетана с конкретни съвети как тя да бъде постигната – как да си направим сами сапун за пране, как да изплетем, ушием, избродираме сами, как да подобрим сами жилището си, така че то да бъде удобно място за късна работа, но и място за почивка, и пр., и пр. Рекламният копирайтинг също се обръща към това добродетелно качество – в рекламата за електрически крушки четем: „Разумният стопанин пести!“¹. Най-очевидният пример в това отношение обаче е разделът за готварство. В него се предлагат различни менюта – всекидневни, празнични, сезонни; за приготвяне на прясна

храна и консерви. Ала не само в следвоенните и военни години на 20-те и 40-те храната е преобладаващо вегетарианска, така е през цялото времетраене на вестника. Само менюто за големи празници съдържа повече рецепти за месни гозби, и то задължително балансирани със зеленчуци и по-скромни десерти. Обичайни са рецепти за ястия като мусака от моркови, яхния от гъби, супа от зеле, за различни зеленчуци в доматиен сос, също и за тестени изделия от националната кухня. Съотношението между месните и безмесните рецепти в рубриката е 1:3. Заглавия като „Евтини сладки“, „Евтин козунак“ и т.по. не са рядкост и за празничните менюта. (В скоби ще кажа, че все пак кризисните години са дали отпечатък върху храненето. Пример за това са рецепти за хайвер от грис, оризови котлети с доматиен сос, зелен хайвер (патладжан със зелени чушки), картофени кебапчета, оризови кюфтета и др., които освен за криза, говорят и за изобретателност при справянето с обстоятелствата, и за стремеж за поддържане на стандарт, пък бил той и само в названията на ястията.) Така пестеливостта води до добри резултати не само в бюджета на семейството, но и в опазването на здравето на членовете му чрез балансирано хранене.

Друга група рубрики подпомагат читателките на вестника във възпитанието на децата – най-съществената от несвързаните с бита роли на жената. В колонките на „Педагогическа беседа“, „Детско възпитание“ и „Възпитание“, посветени във всеки брой на проблеми в различна детска възраст, а също и в по-централно разположени и по-обширни статии (напр. „Из живота на нашите ученички“, „Прекалено съзнателните майки“, „Катехизис за ученика“, „Нуждата от домакинска подготовка на младата българка“ и др.) майките получават наставления как да се справят с вредните навици на децата; как да възпитат у тях постоянство, трудолюбие, ученолюбивост, самостоятелност; как да ги приучат да участват в домакинската работа, как да ги подготвят за семеен живот, да им дадат навреме сексуално възпитание и пр. Особено впечатление днес правят призивите да не се абсолютизира родителската грижа (родителите не са длъжни нито на всяка цена да изучат децата си, нито да им приготвят чейз и зестра), на децата да се гледа като на отделни и свободни личности отрано („Освободете децата от себе си“ – гласи едно от заглавията), родителите не само да изискват да се зачита техният авторитет на възрастни, но и сами да проявяват грижа към себе си, за да не легнат на стари години на плещите на своите деца. На патриархално устроения човек тези съвети може да са звучели прекалено, но тяхната прицеленост в еманципацията на поколенията едно от друго ги прави не само съвременни, но и целесъобразни от гледна точка на разбирателството и хармонията в семейството. Еманципаторски характер имат и съветите към жената, ориентирани към поведението ѝ в съпругеските взаимоотношения. Тук открито се говори за свободата на жената в интимните ѝ срещи със съпруга, като заедно с това – в името на баланса, който вестникът съблюдава по всяка една тема – се порицава като негативно явление увеличаването на разводите. Така изданието и в тази сфера успява да съвмести обичайното и домашното в нравите с новото и съвременното, може би привнесено и отвън, но белязано със знака на целесъобразността, практичността и удобството дори в семейните отношения.

Последният пример, който ще дам за умелото съчетаване на минало и съвременност, на традиционно и новаторско, на родно и чуждоземно, е модата в облеклото и вещите, свързани с декорирането на дома. Пенка Чолчева работи с талантлив художници, които рисуват моделите за бродерии, и с най-известните моделиери за кройки на дрехи. Страниците с модели и кройки варират като брой и площ през времетраенето на вестника – по-оскъдни в първите му годишнини и по-богати в края на съществуването му, което според мене се дължи не на съобразяване с кризите, а на постепенното натрупване на опит и разгръщането на рубриката. Отразяващи естетиката на времето, моделите са изработени с честото използване на елементи от българската етнокултура – шевици, бродерии. Тук съжителстват брюкселската дантела и българската възглавница, поанлас, сенчест бод и кръстат бод, моделите са и с утилитарна, и с чисто декоративна насоченост. Не са рядкост заглавия, в които фигурира изразът „практични дрехи за...“. Така читателките на вестника са били и насочвани към промяна на гардероба и дома, и предпазвани тази промяна да не ги плаши, а защо не – и да не им създава проблеми с общественото мнение. А статиите, дискутиращи модата, в практически план често поощряват жената в нейния избор да бъде съвременна.

И на финала ще посоча две самостоятелни публикации, които коментират всяка посвоему гаранциите за успеха на жената в качеството ѝ на съпруга, майка и стопанка на дома. Едната съдържа десет „американски правила за жената“, в които предписва дозите свобода и подчинение в женското поведение. Другата – с автор Пенка Чолчева – възхвалява достойнствата на българката, чиито деца растат „румени и здрави“, а съпругът ѝ „до дълбока старост запазва енергията си за работа и творчество“. И за да излезе от тесния домашно-семеен контекст, авторката продължава: „Българката е душа, българката е сърце и любов. Под знака на тая любов българинът расне и крепне работлив, стремящ се към наука и духовен напредък; под знака на тая любов той ще запали в душата си огъня на човешката и ще отправи творческите си сили към съзиждане на справедлив, мирен и пълен с доброта и обич живот“. Тъкмо за тази българка, за този неин социално идеален образ вестникът и неговите сътрудници не жалят сили през цялото му съществуване.

„ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ (1921–1944) – ЕНЦИКЛОПЕДИЯ ЗА ПЪТЯ НА БЪЛГАРКАТА

ЛЮДМИЛА ХР. МАЛИНОВА

WOMEN'S JOURNAL – ENCYCLOPEDIA OF THE CULTURAL LIFE IN BULGARIA FOR THE PERIOD BETWEEN BOTH WORLD WARS

Ludmila Chr. Malinova

SUMMARY

The article is giving a general characteristic of the newspaper *Women's journal* (1921–1944). It is representing the chief editor Hristo Cholchev and his wife – Penka Cholcheva, main columns, and contributors. A thesis is put forward and supported that the newspaper is a kind of encyclopedia of the cultural life in Bulgaria for the period between both world wars, and of creative contributions of the Bulgarian women.

В периода между двете световни войни излизат многобройни издания за жени: сп. „Равенство“ (1919–1923), „Женски глас“ (1899, 1900–1943), „Женско огледало“ (1923–1926), „Работничка“ (1924–1934), „Модерна домакиня“ (1926–1942), „Женски свят“ (1928–1930), „Жена и дом“ (1937–1944), „Българка“ (1938–1939), „Огнище“ (1937–1944) и др.

Но най-популярен, най-добре списван и авторитетен е „Вестник на жената“ – „седмичен лист за литература, обществен живот, мода и домакинство“. Уредник, главен редактор-издател е Христо Чолчев.

Роден през 1887 г. в село Аджар (сега Свежен), той от 14-годишен е принуден да се издържа сам, но колкото и да му е трудно, успява да завърши гимназия. Работи като печатар, репортер, уредник на списание. През 1910 г. заминава за Виена, а оттам – в Берлин, където се оказва, че търсели словослагатели за славянските езици. Участва като взводен командир в Балканската и Междусъюзническата война – в боевете за Кърджали, Одрин, Родосто, Чаталджа, Криволак и Брегалница, а през Първата световна война е военен кореспондент. На два пъти е раняван. След войната работи в издателството на Александър Паскалев. През 1921 г. започва издаването на този забележителен вестник.

Помощничка в издаването, а после и негова съпруга е Пенка Чолчева, посветила 60 години от живота си на кулинарията и културата на бита. Родена в София през 1898 г., тя работи като учителка, а за кратко е назначена и в Народната библиотека от Стилиян Чилингиров. Във „Вестник на жената“ тя подготвя страниците за домакинство: кулинария, мода, полезни съвети; издава редица кулинарни кни-

ги, превърнали се в настолни за много жени. Но не само това. Превежда и разкази от руски и френски, подписвайки се ту Гретхен, ту П. Ч-ва.

След 9 септември 1944 г. и двамата работят известно време в сп. „Жената днес“, после той – в издателството на БАН, а тя – в сп. „Лада“. Съавторка е и на книгата енциклопедия „Книга за всеки ден и всеки дом“. Но всъщност голямата енциклопедия е самият „Вестник на жената“. И то енциклопедия не само за пътя на българката, но и за културния живот у нас между двете световни войни.

Първият му брой излиза на 15 април 1921 г., а последният на 5 януари 1944 г. За 23 години излизат общо 956 броя – в 4, 8 или 12 страници. Заглавката е изработена от художничката Руска Пухлева, която отговаря и за модата на страниците му. Вестникът е богат илюстриран със снимки, при това с много добро качество, с шаржове, скици и колажи. През годините оформлението се модернизира, разнообразяват се шрифтовете и се експериментира с тях. Рубриките са най-разнообразни, търпят изменения, следвайки хода на времето – през 30-те години се появяват и за филмови новини, и за радиото и т.н. Сътрудниците са ярки имена в българския обществен и културен живот между двете световни войни.

Публикуват се кройки, книги-премии за абонатите, издава се албум с български цветни шевици.

Първият брой на седмичника „Вестник на жената“ свършва за часове. Налага се на следващия ден да бъде допечатан.

Постепенно вестникът достига внушителен за времето си тираж – над 30 000 броя.

С какво „Вестник на жената“ толкова се откроява и така се налага?

В програмния брой, в кратък текст „Вместо програма“, се казва:

„Вестник на жената“, както се вижда от самото заглавие, ще бъде вестник, предназначен изключително за жената. Ще излиза всяка седмица и ще ратува за всестранното издигане и защита на българката...“

„Вестник на жената“ предлага нова платформа на женски вестник. Богат на рубрики, не ограничава жената само в проблематиката на семейния кръг, а разисква социалните проблеми и културния живот, издига нейното самосъзнание и самочувствие. Той не е познатият до този момент типично домакински или „чисто“ социално ангажиран вестник, а седмичник за литература, изкуство и обществен живот, вестник с демократични позиции, който не коментира политическите борби, но и не остава безучастен към големите въпроси на своето време.

През всичките 23 години тази програма се следва, като усилията на изданието са да съдейства на българката за промяна на нейния статут в обществото, да провокира жаждата ѝ за образование, активната ѝ позиция в живота, стремежа ѝ към реализация.

Успехът на вестника се дължи на привлечените талантиливи сътрудници от различни области на знанието, но преди всичко – на умението на Чолчев да отстоява демократичната линия на вестника, чувството му за баланс, за мярка. По повод 15-годишнината от излизането на вестника Гео Крънзов пише:

...Доброто име, което си спечели... се дължи преди всичко на неговото вещо списване. Главният редактор на вестника Христо Чолчев е човек с безспорни качества на вещ и опитен журналист, който винаги знае кое трябва и кое не трябва да се поднесе на читателите. Но заедно с това той носи в себе си и една голяма любов към жената, едно истинско отношение към нея и една несъмнена почит към делото ѝ, които го ръководят винаги в подбора на материалите... поради своята човечност и несъмнена интелигентност може да привлече и задържи като сътрудници на вестника най-добрите писателки и писатели, най-видните наши учени и общественици...

Повечето от абонатите на вестника са учителки и чиновнички, но всъщност той се чете от всички, които имат духовни потребности да живеят с актуалните проблеми на жената и да се докоснат до света на изкуството.

Еклектичен, на страниците му се налага балансът: сътрудничат творци с леви, но и такива с десни убеждения, млади и стари, материалите са от български автори, но и преводни; вестникът е насочен към духовното, но и към ежедневно-битовото; отстояват се патриархални ценности, но се чуват и модерни гласове; отворен е широко към света, но и внушава опазване на родното; ратува за еманципацията на жената и същевременно припомня голямото ѝ предназначение в живота – ролята ѝ на майка; откроява се толерантността, но и ясно заявената, добре аргументирана и отстоявана позиция... Програмата на вестника се превръща в мисия за семейство Чолчеви. Мисия, съчетана с гъвкава политика на оцеляване – търговска, съобразяваща се с пазара, с времето.

През всичките години чрез страниците на вестника се внушават основни понятия и се възпитават добродетели, считани за жалони по пътя на човека: достойнство, честност, съвест, трудолюбие, отговорност, брак, семейство, родолюбие...

Нека го разлистим.

Обикновено на първа страница има уводна статия, свързана с общественозначими и актуални за българката проблеми. Приоритетен въпрос е този за нейната еманципация. Към него се подхожда от различни гледни точки, внушаващи социалната важност на проблема. Отправя се поглед към женското движение и положението на жените в напредналите европейски страни, в САЩ, Бразилия и др. от Латинска Америка, в Съветския съюз, Египет, Япония, Китай...

Статиите засягат пъстър спектър от проблеми, интерпретират различни теми, свързани с жената, като: еволюция на феминизма, положението на българката, проблемите на брака, майчинството, детето, отношенията в семейството – младите съпрузи и възрастните родители, пътят на жената в историята, положението на българската селянка, адвокатските права на юристките, мястото на жената в обществото, проституцията, жената и християнството, жената и войната, жената като възпитателка, имуществените отношения между съпрузите, протест по повод изменения в закона на наследствените права на жените, семейството и училището, правата на детето, психология на жената и тази на мъжа, корупцията, бели те робини, правното положение на извънбрачните деца, българката като фактор в обществения живот, жените и кооперацията, общественият морал, свободните

съжителства, раждаемостта от социално гледище, гражданското съзнание на българката, възпитанието на българската младеж и много други...

Вестникът публикува и преводни статии по тези въпроси.

Твърде продължително, болезнено, близо две десетилетия се коментира въпросът за даването на избирателни права на българката – нещо, което става на етапи: през 1937 и 1938 г. – и тези коментари говорят за неимоверните трудности, които е трябвало да преодолява българката, за невероятната ѝ упоритост в борбата да извоюва нещо, което сега се счита едва ли не за даденост. Авторите са самият Христо Чолчев, Жени Божилова-Патева, Христо Въргов, Диана Семенова, Вера Плочева, Димитър Кацаров, Вера Бояджиева-Фол, Димитрана Иванова, Вера Златарева, Рада Големанова, Живка Драгнева, Сава Манолова, Добра Пелашева и други имена, някои от които свързани с дейността на Българския женски съюз (БЖС), с борбите му за извоюване повече права на българката. Тези текстовете говорят за нарасналото самочувствие и самосъзнание на българката и за умението ѝ целенасочено и твърдо да отстоява позиции. Особено впечатляват многобройните статии на Вера Бояджиева-Фол, в които се открояват силното ѝ публицистично перо, ясната и целенасочена мисъл, доброто познаване и задълбоченият анализ на проблемите в българското общество, оригиналните идеи.

Пак на първа страница е някоя от рубриките: „Велики жени“, „Бележити българки“, „Бележити (артисти/актриси, музиканти, певици, художници)“... В такъв смисъл вестникът, макар и в заглавието си да посочва адресата, всъщност се превръща във вестник за всички българи... Представят се забележителни творци с портрет, биография, творчески път...

Наред с имената на Жорж Санд, Мария Кюри, Ада Негри, Графиня Ноай – като се споменават и българските ѝ корени, се открояват и забележителни българки.

Вестникът утвърждава безспорната музикална дарба на пианистките Тамара Янкова, Люба Енчева, Донка Куртева-Дикова, певиците Мария Золотович-Милкова, Цветана Попова-Табакова, Христина Морфова, Ана Тодорова, Лиляна Добри Христова, Мара Христова-Фратева, някои от които пеят на големите европейски сцени, затвърждавайки и развивайки престижната българска певческа традиция.

Вестникът разкрива и пътя на актрисите: Адриана Будевска, Олга Кирчева, Зорка Йорданова, Златина Недева, Марта Попова, Елена Снежина, Невена Буюклиева, Дора Дюстабанова, Роза Попова и др.

Редица текстове представят и първите значими изяви на българки в хореографското изкуство – особено тези на Соня Георгиева-Несторова и балерината Мария Димова, които остават трайни следи не само на българската сцена, но и в чужбина.

Традиционно на първа страница са открити и изявите на жените в изобразително изкуство, коментират се редица общи изложби на художнички, постиженията на Вера Лукова, Руска Маринова, Невена Ганчева, Султана Суружон, Елисавета Консулова-Вазова, Мара Цончева, Нева Тузсузова и др., които утвърждават свой художествен стил и имат забележимо присъствие в културния ни живот. Прави впечатление подчертаният интерес в творчеството на редица художнички към портретната живопис, като акцентът пада на женските портрети. Това говори за засилен интерес към личността на жената, за себевглеждане, опит за самооценка.

Челно място във вестника заемат творби на художници като: Владимир Димитров – Майстора, Васил Стоилов, Иван Милев, Пенчо Георгиев... Интересните, свързани с родовата традиция, но и психологически обогатени и оригинално поставени женски образи в творбите им са една от водещите линии в творчеството им и илюстрират не само самотния им художествен почерк, но и търсенето на нов подстъп към интерпретацията на женската духовност. Не са пропуснати също Александър Добринов, Дечко Узунов, Борис Денев и др.

„Вестник на жената“ е на първо място вестник за литература.

На първа страница се публикува разказ от български автор. Кой са писателите, сътрудничели на вестника? Отдавна утвърдени класици и творци, които уплътняват многоликата и пестра картина в духовните ни търсения. С различна честота тук се срещат творби на Георги Стаматов (около 80 разказа), Георги Райчев, Светослав Минков, Константин Петканов, Добри Немиров, Матвей Вълев, Ангел Каралийчев, Стилиан Чилингиров, Боян Магът, Людмил Стоянов, Тодор Влайков, Владимир Полянов, Рачо Стоянов, Георги Караславов и др. Най-често творбите им разкриват женската съдба, коментират въпросите за брака, отношенията между половете, между родители и деца, изневярата, развода, но също и теми като войната, бежанците, живота на село и в града и др. Обикновено централен образ е жената – нейната участ, отношения в семейството и др. Особено свежа струя внасят хумористично-фантастичните сюжети на Св. Минков, излизащи извън коловоза на женското. Но на първа страница се отпечатват и разкази на Фани Попова-Мутафова, Санда Йовчева, Евгения Марс, Мария Грубешлиева и др., които се открояват с добри постижения в късия разказ. В техните творби по-често доминират темите за изпитанията на майчинството, съдбата на деца, на сираци, на жени-вдовици и др.

Втората страница е страницата за поезия. Рубриката „Стихотворения“ неотменно присъства през всичките 23 години на излизане на вестника. И Христо Чолчев, и Пенка Чолчева имат специално пристрастие към поезията, не случайно на младини той публикува едно стихотворение в сборника „Черна“ (1917), а тя споделя в интервю: „Тъй живея с поезията, че не усещам как стиховете остават у мен...“. До края на живота им книгите със стихове са част от всекидневието им.

Тук публикуват най-известните поети между двете световни войни: Емануил п. Димитров, Йордан Стратиев, Йордан Стубел, Асен Разцветников, Атанас Далчев, Димитър Симидов, Николай Хрелков, Славчо Красински, Лъчезар Станчев и др.

Редица поети, особено в началото на списването на вестника, се подписват с женски имена. Но тук се открояват и все по-укрепващите женски лирически гласове. Своите първи поетични изяви¹ Е. Белчева (бъдещата Багряна) започва на страниците на „Вестник на жената“. Многобройни са нейните ранни изяви, които илюстрират съзряването на таланта ѝ. Тук публикуват и поетесите Дора Габе, Пенка Цанева-Бленика, Магда Петканова, Христина Стоянова, Мария Грубешлиева и др. Този факт говори за навлизането в българската литература на активната вълна поетеси, особено от периода на 30-те години.

¹ Като се изключат две стихотворения, публикувани през 1915 г.

След създаването на Клуба на българските писателки (1930) веднъж месечно втората страница на вестника се „предоставя“ на пишещата българка. Тук публикуват всички членки на Клуба, който с годините се разраства: Евгения Марс, Мара Белчева, Елисавета Багряна, Дора Габе, Евгения Димитрова, Анна Каменова, Люба Касърова, Фани Попова-Мутафова, Пенка Цанева-Бленика, Магда Петканова, Вера Бояджиева-Фол, Калина Малина, Яна Язова и др. Вестникът дава трибуна на жените творци, те се открояват не само като писателки и поетеси, но и като преводачки, публицистки, авторки на критически рецензии и анализи, публикуват също литературни портрети на известни европейски писателки и поетеси. Страницата на Клуба илюстрира сплотените усилия на жените на перото да откликнат на времето, да изразят вътрешния си свят, да споделят духовните си търсения, да открият художествените достижения на видни жени творци. Двата показателни за творческите изяви на българските писателки през 30-те години на XX в. са литературните сборници „Сноп I“ и „Сноп II“, като вторият е издаден от „Вестник на жената“. Вестникът и Клубът на българските писателки откриват и насърчават обещаващи литературни дарования сред жените, като спомагат за творческото им развитие и израстване.

Появяват се и някои текстове, анализиращи спецификата на женското писане.

Постепенно с годините на втора страница се затвърждава и рубриката „Литературна критика“, списвана през различни периоди от Иван Знахар, Георги Караиванов, Александър Филипов, Гео Крънзов, Стойко Божков и др.

Няма ярък творец, който да не е представен, включително и в тематични броеве: Иван Вазов, Христо Смирненски, Стоян Михайловски, Димитър Подвързачов, П. К. Яворов, Димчо Дебелянов, Н. В. Ракитин, Т. Г. Влайков, Г. П. Стаматов, П. Тодоров и др. В тази рубрика особено внимателно се следят изявите на българските писателки и поетеси. Почти всички техни значими изяви са отразени, коментирани и анализирани.

На втора страница вестникът се стреми да разкаже и какво се случва по света с жените, да отговори на въпроса къде са другите и къде сме ние. Тъй като процесите, които текат у нас, са част от процеси, които се наблюдават в европейски мащаб, а именно – навлизането на жените след войните в цялостния стопански и обществен живот, отделна рубрика („Жените в чужбина“) разказва за най-новите професии и изявите на жени от всички краища на Земята. Независимо че се отчитат постиженията на редица жени по света, за модел за новата жена се налага американката. Вестникът разказва за жени пилоти, лекарки, водолази, полицаи, режисьорки, войници, астрономки, депутатки, жени-министри и др. с явно удовлетворение от успехите на жените на различни поприща.

Илюстрирайки навлизането на жената в различни области на живота и новите ѝ психологически нагласи, вестникът стимулира по-смелото излизане на българката по новите пътища, които действителността налага. Новата жена – както е наречена жената след войната, принудена най-често по икономически причини да потърси работа извън дома и да се впише в големия сюжет на времето, е принудена да се променя.

Многобройни са ракурсите, от които е видяна българката: през погледа на мъже (българи или чужденци) – общественици, писатели, художници, политици, посланици и др.; през погледа на видни жени, включително и такива, издигнати на ръководни международни постове; през собствените ѝ очи.

Интересен ракурс към българката се чете и в текстовете на автори, анализиращи жената в народните ни песни, пословици, поговорки, в личното художествено творчество.

Друг ракурс към женското отвежда към биографично-документалното – редица текстове разказват за жените и майките на велики мъже (Ботев, Хайне, Толстой, Ибсен, Бетовен и мн. др.).

Не е изключен и хумористичният ракурс – афоризми за жените, куриози и др.; сериозно или не толкова – известни мъже за жените и др.

Осмислянето образа на жената, присъствието ѝ в историята, религията, културата на човешката цивилизация преминава като червена нишка през всичките броеве на вестника.

Но и женската гледна точка към мъжа не е пропусната. Новото във вестника е, че той внушава не само каква трябва да е жената (настойчивото „трябва“, отправено към жената, е познато още от възрожденската преса), но и какъв трябва да е мъжът. Завърта се оптиката на желанията. Жената все по-отчетливо налага исканията за зачитане и на нейната гледна точка – знак за пораснало самочувствие и самоуважение.

На втора страница е ситуирана и пъстрата рубрика „Новини“, която представя неимоверно голям обем информация за сказки, свързани с женския въпрос и движение, из сферата на образованието: новости за учителките, конкурси, стипендии за момичета, какво се случва в Съюза на писателите, наградени писателки, преведени автори в чужбина и др.

Следят се изявите на българката в науката у нас (например за проф. Елисавета Карамихайлова от Факултета по физика), в по-високи обществени сфери (например за първата българка, получила назначение в дипломатическата кариера – Надежда Станчова-леди Мюр) в чужбина и др.

Вестникът дава гласност и на благотворителната дейност на редица българки: Юлия Малинова – дарила на държавата дом-приют за самотни и бедни жени, Радка Влайкова – подарила на Министерството на просветата бившото кино (с читалище) „Влайкова“, на Рада Киркович – спестявала от учителската си пенсия, за да учреди фонд за награди за заслужили общественички, писателки...

„Вестник на жената“ обръща специално внимание и на детето. Всички въпроси, вълнуващи родителите, от неговото раждане до зрелостта му се коментират и анализират. Няколко рубрики са посветени на него. Една от тях е „Възпитание“. В нея доста дълго Пенка Касабова публикува преведени от нея текстове, свързани с възпитанието и психологията на детето. А Дора Габе периодично подготвя страницата „Мъничък свят“ – изключително ценна с текстовете, споделящи наблюдения за живота, психологията, вълненията на детето, както и множество художествени творби, повечето образци на литературата за деца.

Рубриките „Книжнина“ и „Нови книги“ дават информация не само за излезли книги, но и такава за списания („Листопад“, „Златорог“, „Маскарад“, „Детска радост“ и др.) и даже публикуват част от съдържанието им. Впечатлява голямата толерантност на списването на вестника – без сянка на конкуренция, без желание за конфронтация.

Най-често на третата страница са разположени рубриките „Музика“, дълго време списвана от известния музиколог Иван Камбуров, „Театър“ – от Гео Крънзов, Надя Болгар и др.; „Радио“, „Филмови творби и новини“. С годините някои рубрики променят местата си, но обикновено първата част на вестника, свързана с обществения живот, литературата, изкуствата и науката, завършва на четвърта страница отново с разказ – този път преводен. Литературата своеобразно „обрамчва“ духовните изповеди и послания. Изброяването само на някои имена на писатели може да ориентира какво е било нивото на литературния вкус на издателите на вестника: Ги дьо Мопасан, Е. Зола, А. Барбюс, А. Мороя, П. Бурже, Ш. Бодлер, Ф. Копе, Ф. М. Достоевски, А. П. Чехов, А. Куприн, А. Блок, И. Бунин, М. Зощенко, Х. Хайне, Гьоте, Р. Киплинг, О. Уайлд, Ъ. Хемингуей, Д. Голсуърти и мн.др. Творбите им запознават тогавашната читателската публика не само с достиженията на световната класика, но и формират добър литературен вкус.

Следвайки целенасочено програмата си, вестникът се стреми да издигне българката в духовно отношение, да ѝ вдъхне увереност, че има качества да се справи с предизвикателствата на времето, да промени мирогледа ѝ. Открояват се ярки имена на жени, маркиращи пътя на българката – от участието ѝ в национално-свободителните борби и първите ѝ опити в книжовността, до последните ѝ изяви в общественото и културното поприще. Впечатляват и интервютата с видни българки (Екатерина Каравелова, Царевна Миладинова, Димитрана Иванова и др.) – жива история на борбите на българката за образование, равнопоставеност на жената в обществото, за пътя на жената като общественик и творец.

Втората половина на вестника е за домакинство, спорт, мода, бит, реклами – затова и тук са рубриките „Практически съвети“, „Малко хумор“, „Здравна просвета“, „Въпроси и отговори“, „Изпитани рецепти за готвене“ и др. Тук и съвременната българка може с удоволствие да „потъне“ в многото и интересна информация, споделен опит, красива мода и да се наслади на изработеното от женските ръце – с естетически вкус и от сърце.

Затваряйки годишнините на вестника, се изпълваме с усещането, че сме видели панорамна картина на българското общество и култура от периода между двете световни войни, картина и на *Пътя на българката*, излизаща постепенно от сянката на историята и навлизаща в различни области на живота.

ПОЛЕМИЧНИ ГЛАСОВЕ ПО СТРАНИЦИТЕ НА „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“

НАДЕЖДА СТОЯНОВА

FASHION AND MODERNITY POLEMIC VOICES IN WOMEN'S JOURNAL *Nadezhda Stoyanova*

SUMMARY

The article is focused on some polemics on fashion and modernity in *Women's journal*. The objects of research are publications that criticize fashion (with arguments that are well known in Bulgarian culture from the time of the National Revival) as well as publications in which there is an attempt to reconsider fashion as an important concept for the modern times. In the second group of articles the phenomenon is seen as showing the self-reflexive attitude of the modern person and their will to make themselves.

Модата е феномен на модерността, доколкото като динамична промяна в преобладаващите вкусове и стилове сред група хора в една или друга житейска област, тя става разпознаваема най-вече във времето на индустриалната революция от втората половина на XVIII и началото на XIX в. (Welters, Lillethum, 2007, с. XIX). През XIX в. тя е обект на редица значими публицистични и теоретични текстове на видни интелектуалци – Шарл Бодлер, Теофил Готие, Стефан Маларме, Георг Зимел и др. С оглед на въпроса за периодичните издания, с които се занимава настоящият текст, особено важна е заслугата на Маларме, който през 1874 г. списва свой собствен моден журнал *La Dernière mode* („Последната мода“). Според културолога Улрих Леман, сравнено с други писатели и поети, които през този век сътрудничат на модни списания, френският символист е първият, който се отнася към модата като към „поле, наситено с всички характеристики, които са необходими, за да може тя да бъде мислена като стилистично ядро на по-широките импликации на културната (а също и социална, икономическа и политическа) модерност“ (Lehmann, 2000, с. 54). А в самото желание на Маларме да списва едно толкова кратковременно издание изследователят разпознава модерен поетически жест – опит за бягство от въпросите на вечното и потъване в ефемерното (Lehmann, 2000, с. 56–58). Тоест самото създаване на сп. „Последната мода“ може да се приеме като израз на специфична саморефлексия на модерния човек. Поради традиционния негативизъм към разглежданото явление у нас, както и наситено и разнообразно информативния характер на първите български периодични издания, в които се представят и новите модни тенденции,

подобно редакторско намерение е трудно доловимо. Със сигурност обаче вестниците и списанията със сходна проблематика участват в изграждането на вкус и отношение към мимолетното и убегливото и съответно в очертаването на един характерен профил на модерния човек – този на денди и неговата дама. Сред тях е съществен приносът на „Вестник на жената“ (1921–1943).

По отношение на модата „Вестник на жената“ не е просто издание, в което се представят последните модели в облеклото или интериорния дизайн. По неговите страници може да се проследи разгръщането на една скрита полемика за смисъла и значението на модата за съвремението през междувоенните години. Така може да се види, че освен преобладаващите кокетливо бърбиви текстове, които в основната си част нямат пряко отношение към същността на явлениято, във вестника се поместват и редица остро критични статии, които застъпват известната у нас теза, че мимолетният и еротично провокативен характер на модата обрича увлечения от нея на лекомисленост и фриволност. Но редом с тези публикации има и такива, чиято цел е да придадат нови аспекти или повторно да дефинират понятието в български контекст. От днешна гледна точка последните са по-любопитни, защото те се въздържат от едностранчивата нравоучителност и се опитват да възпитават естетическия вкус към временното, да осмислят модните тенденции като „улавящи“ тревогите и дерзанията на настоящето.

Вестникът на Христо Чолчев се превръща в една от основните трибуни, откъдето модата може да се види като явление, разгръщащо авторефлексивните нагласи на модерния човек от междувоенния период и неговата воля за себеизграждане. Настоящият текст няма амбиция за изчерпателност, тъй като разглежданият въпрос може да бъде обект на по-обширно интердисциплинарно изследване. Тук само ще се направи кратък обзор на някои основни доводи в своеобразната полемика за модата, която се разгръща на страниците на вестника. В края по-специално внимание ще се обърне на една малко известна, но ерудирана в мотивацията и стилистиката си статия – „Жената и модата“, подписана с инициала В.

„Вестник на жената“ съвсем не е първото и единственото периодично издание, в което се представят модните тенденции. Със сериозна традиция от времето преди войните е вестник „Мода и домакинство“ (1897–1906), чийто профил е широк: в него се разискват въпроси за брака и любовта, за здравето и религията, публикуват се и художествени текстове. Въобще това, както и всички други периодични издания за мода и домакинство са енциклопедични по своя характер, а художествената литература макар и в своите масови измерения също присъства. В периода между двете световни войни обаче тези издания стават многобройни, а конкуренцията между тях – голяма. Под почти същото заглавие, „Домакинство и мода“, излиза списание между 1928 и 1932 г., като то се превръща в едно от луксозните периодични издания за времето си. Появяват се мимолетните „Парижки красиви моди“ (1920), „Еlegantна красота“ (1920), „Женско огледало“ (1923–1926), „Огледало на жената“ (1933), „Съвременна домакиня“ (1933), „Мода“ (1937), „Мода и кино“ (1938–1939), „Българка“ (1938–1939) и др. Особено представително е „Мода и култура“ (1941–1942), в чийто втори брой се определя необходимостта модните списания не да изграждат култ към модата, а да създават модна култура, което

ще рече, да носят съзнанието за повелите на настоящето, усета за правилна кореспонденция на елементите и естетическия вкус (Вернекинк, 1941). Редакторите настояват за сътрудничество между модисти, художници, писатели и артисти при създаването на това ново за България изкуство (Творби, 1941) и неслучайно с внимание изписват имената на своите сътрудници, сред които са: Михаил Арнаудов, Елисавета Багряна, Дора Габе, Васка Емануилова, Светослав Минков, Любомир Пипков, Фани Попова-Мутафова и др. Но въпреки стремежа за концептуален подход при представянето на новите модели и грижата за българския принос към модата списанието не публикува текстове, в които може да се разчете последователен и аналитично задълбочен културологичен интерес към явлениято, какъвто се открива по страниците на „Вестник на жената“ – най-дълготрайното издание по отношение на разглежданата проблематика за междувоенния период.

Модата не е определяна като централен обект на „Вестник на жената“ (това е „седмичен лист за литература, обществен живот и домакинство“), но модните рубрики са неизменна част от него през всичките 22 години на излизането му, като се представят най-вече новите тенденции в облеклото. Сред модните отдели през различните години са: „Моден преглед“, „Новото в дамското облекло“, „Парижки моди“ и др. Присъствието на тази проблематика обаче далеч надхвърля специализираните рубрики и се разгръща в много по-широк спектър от текстове, публикувани във вестника – от художествените произведения и новините до козметичните и медицинските съвети, готварските рецепти и, разбира се, рекламите. А сред имената на авторите, пишещи по въпроса, се забелязват тези на Георги П. Стаматов, Кирил Кръстев, Фани Попова-Мутафова, Вера Бояджиева, Лидия Шишманова и др. Акцентът върху този социален феномен свидетелства на първо време за популярния характер на изданието, но тезите на някои от аналитичните статии представят динамиката в променящите се нагласи към модата, осъзнаването на различни нейни аспекти, които са в състояние да я превърнат в един от същностните определители за световещането на модерния човек от 20-те и 30-те години на XX в.

Силно критичният тон към явлениято, познат още от възрожденските произведения, не е чужд на текстовете от „Вестник на жената“. Моралистичният патос на част от публикациите е насочен към модата, разбираана като израз на нереклексивно и самодоволствено поведение, като знак за човешката догматичност и/или раболепие. За българската култура тези текстове не са оригинални в основанията си и задълбочени в аргументацията си, макар и в същността си те да защитават ценностите на модерната епоха, настоявайки на свободата, просветеността и равенството в обществото. Спрямо тези идеи разпознатият от критиците авторитарен и същевременно нивелиращ/„усредняващ“ характер на модата се оказва проблематичен. Няколко основни довода в тази посока ще бъдат изведени.

Модата е „уго“, което обезличава съвременния човек. Така се определя явлениято в не една от публикуваните статии (Генчева, 1926; Бояджиева, 1927), а причините за това все по-често през годините се търсят в развитието на средствата за масова информация и киното през XX в. (Кинематографът, 1923; Бояджиева, 1927). Нерядко сугестивно-манипулативното въздействие на медиите и седмото

изкуство предоставя възможност за реализиране на нови форми на потисничество, една от чиито прояви се открива тъкмо в трескавата подражателност на светските тенденции. Модата – поради своята обвързаност с шаблонността на усреднения вкус, се приема като обезличаваща индивидуалността в текстове като „По-малко моди“ на Н. Константинова (Константинова, 1924) и „Женската мода“ на Джина Ломброзо (Ломброзо, 1927). За част от авторите във „Вестник на жената“ престижността на този тип увлечения не може да бъде спасена от идеята за равнопоставеност на хората в облеклото и бита, защото интересът към материалните обекти не премахва, а задълбочава социалните разлики, очертавайки според тях облика на „пустата и капризна аристокрация“ (Константинова, 1924).

Модата е култ към вещта. Напрегнатият порив към идното, който характеризира модерните времена, е бил подменен с маниакално виждане в най-популярната форма на настоящето, с фетишизацията на вещта. Опасността, която авторите на някои от статиите набелязват, е, че посредством притежанието на даден моден обект човекът започва да симулира социален и културен опит: „тоалетните прибори играят ролята на „библиотека“ за жената“ (Константинова, 1924). Така това явление се превръща във форма на неавтентично живеене, създавайки при това и псевдоавторитети. Този проблем е пряко свързан и с тревогата от „овещняването“ на човека, защото новата дреха е започнала да означава субекта, да бъде негов заместител. В този аспект модата се явява агент на ретроградни процеси, които възпрепятстват еманципацията на жената (Кадиев, 1930).

Модата е израз на леконравност. Обект на коментар в статиите е и еротичният подтекст в модните дрехи, който бива определен като проява на естественост, но и на необузданост. Модността започва да се успоредява с други трагично-карнавални прояви на невъздържание от този период, сред които най-сериозна е алкохолизацията на висок процент от младото население. Регистрирайки тези социални проблеми, някои от текстовете с по-консервативни възгледи представят обличането на модния тоалет не просто като неморален, но и като престъпен акт. Категорична в своята оценка е съпругата на проф. Иван Шишманов – Лидия Шишманова, която заявява: „Престъпно е майките да позволяват на момичетата си да носят фусти до колени, прекалени деколтета и полупрозрачни платове“ (Шишманова, 1936). Така модата се представя като пагубна не само за интелектуалното, но и за моралното и емоционалното възпитание на човека. Тя възпира процесите на модернизация. Тя е антимодерност.

Но дали е подобна изходната позиция на останалата част от пишещите за модата във „Вестник на жената“?

Както вече беше отбелязано, освен критичните статии за модата и множество текстове, които представят и детайлно описват новите тенденции, в изданието на Христо Чолчев има редица статии (оригинални и преводни) с аналитични коментари, в които се търси мястото и осмисля значението на явлението за съвременния свят. Дали в това застъпничество не би могла да се разпознае своеобразна модернистична жестовост – опит за възпроизвеждане на „почерка“ на „художника на съвременния живот“ с неговия уклон към ефимерното? Според Бодлер той, „художникът на съвременния живот“, следва да „подчертае в модата поетичното

в исторически аспект, за да извлече вечното от преходното“ (Бодлер, 1978, с. 530). Защото модата е явление, чието „(пре)създаване“ се корени в себеоглеждането: то предполага съзнание за историческо време и задължава към рефлексия от художествен тип. Оттук може да се каже, че модата е „суровото вещество“, което модерният човек ще трябва да рафинира до изкуство; то е неопределеността на настоящето, която той ще трябва да „избистри“ до яснотата на „вечното“. И някои от най-ранните и любопитни, макар и в повечето случаи необработени опити за това у нас могат да се открият по страниците на „Вестник на жената“. Те ще бъдат обединени в няколко групи, като, както вече беше пояснено, ще се постави акцент върху един важен и самостоятелен в мотивацията на явлението текст – „Жената и модата“ на анонимния автор/ка В.

Модата е космополитна. Преобличането с различни костюми се оказва една от възможностите човекът на 20-те и 30-те на XX в. да разширява географските си хоризонти. Така модният човек се превръща в своеобразен вариант на пътуващия човек. Неслучайно въпросът за най-новите американски и западноевропейски тенденции е основен за рубриката „Из чужбина“. Новите тенденции, съпоставени с традициите, са съществен момент и в един важен за вестника отдел – „Жената в чужбина“ (напр. „Жената в Япония“, „Жената в Съветска Русия“, „Жената в Китай“ и др.). Като цяло, ако през 20-те и 30-те може да се говори за българина като за модерен човек космополит, то модата е сред най-съществените фактори за това.

Модата е образцова. Във „Вестник на жената“ модата е обект и на историческо изследване. Не са малко текстовете, които се занимават с появата на модата, с историята на популярните за настоящето дрехи и вещи и то съобразно коректива на западните им силуети. Тя е възможност субектът да се възприеме като положен на висотата на актуалното в модерната епоха, но и да мисли за себе си като образец, дори бихме се осмелили да кажем „класически“ съобразно повелите на новата европейска култура. Интересен е един коментар върху историята на ризата от 1923 г., в който се представя изследване върху аристократичното минало на въпросната модна дреха: „...в средните векове ризата е била луксозен артикул и не се е употребявала не само от долната и средната класа, но и от аристокрацията...“ (История, 1923), а в друг текст тази дреха е наречена „мерило за културност“ (Валентин, 1928). Така модното облекло се превръща в същностен фактор за европеизацията – за възприемането и разбирането на европейските ценности.

Модата е знак за историческото време. Индиректна защита на модата може да се потърси и в текстовете, които се опитват да обяснят рационално актуалните тенденции в дамския силует и облекло. Във „Вестник на жената“ са публикувани редица любопитни статии, в които е направен опит за обяснение на масовия вкус през 20-те и 30-те години спрямо историческата ситуация – например – предпочитанието на слабото тяло (Пеев, 1930), на дрехите à la garçonне (Алсен, 1925; Гнайст 1931) и др. Някои от тях вече са били обект изследване¹, тук само частично

¹ Относно някои модни тенденции, които са представени във „Вестник на жената“ и др. издания, вж. Стоянова, Надежда. „В Бодлеров костюм“: шрихи върху някои модни тенденции и тяхното значение през 20-те и 30-те години на XX век. – В: *Литературата*, 2014, кн. 15. (Под печат).

ще се представи характера на аргументацията в един от тези текстове. В статията „Днешната мода“, подписана с инициалите Н. Б-ва, се коментира интересът на Запада към ориенталските влияния – към „всичко ярко, пъстро и бляскаво“. Според авторката този тип предпочитания се противопоставят на трагизма на епохата, но в тях може да се разпознае, ако го кажем с наши думи, „волята за живот“, която проявяват хората в периода между двете световни войни (срв. Б-ва, 1923). Така дрехата се превръща в особен вид „писмо“, посредством което човекът от тези години изразява своя екзистенциален опит, но и вяра в идното.

Модата е проява на вкус. Четвъртата група текстове, които ще бъдат обособени, са коригиращите – това са публикации, в които се възпитава естетическият вкус на читателите. По-голямата част от тях целят да поддържат общото в стилистиката на дадена нова тенденция и с наставляващ тон манифестират новите модни вещи. Но по-специално внимание заслужава една малко известна статия на Кирил Кръстев – „Неразбиране на модата“, в която авторът дава „урок“ по добър вкус. Още в началото на текста тушира критическите гласове, като се заявява, че модата „не може да бъде критикувана, въпреки че понякога е сложена дори върху явно противохиgienични и непрактични основи“ (Кръстев, 1935). Причината за това е, че тя е явление не от рационален, а от емоционален характер, откъдето идва и нейната „неразбрана власт“ (Пак там). Зад тази мотивация на явлението при Кръстев отново може да се разпознае популярната за междувоенната българска култура философия на живота. Модата е непреодолима власт, защото носи в себе си удовлетворителното усещане за „съвременност“ и трескавото любопитство към идното, което е опит и надежда за оставане във времето. Но въпреки че модата не може да бъде пренебрегната, авторът настоява на необходимостта от осмислянето и оценката на всяка нова тенденция, за да бъде поддържано нейното не само „еротично“, но и „естетично въздействие“ (Пак там). Тоест тя не следва да бъде изначално отричана, но понятието за нея трябва да бъде прецизирано, а употребите ѝ да бъдат контролируеми.

Модата е творчество. В последната група са текстовете, в които пряко се поставя въпросът за модата като специфична творческа проява на модерния човек. Утвърждаващи феномена коментари (най-вече през съотносителността на тенденциите с историческото време) могат да се срещнат в редица статии, някои от които вече бяха представени – „Днешната мода“ на Н. Б-ва, „Облеклото като характеристика на личността“ на А. Гнайст и др. В хуманитарната периодика от годините между войните се появяват публикации, които могат да бъдат разгледани като проблематизиращи модата в контекста на модерното изкуство: сред тях са „Мода“ (1919) на Чавдар Мутафов и „Биологичен поглед върху изкуството“ (1931) на Кирил Кръстев. Не са много статиите във „Вестник на жената“, в които се забелязва подобна посока, но сред тях с естетическата си подготвеност и стилистична обработеност на езика се отличава споменатата вече „Жената и модата“, появила се през пролетта на 1928 г. и подписана с инициала В.

Текстът започва с твърдението за дълбокия „смисъл и закономерност“ на модата, чиято значимост до този момент е могла да бъде обяснявана само от творческите личности, за които изменчивостта на света дава основанията за създаване на

сюжети, за превръщането на света в художествена творба и за удоволственото пребиваване в нейната условност: „древното „всичко тече“ има смисъла на оная преливност, що превръща видимия свят в някаква нескончаема приказка“ (В., 1928).

В представената по-горе теза на Бодлер корективът за естетическите качества е вечното, което може да бъде извлечено от мимолетното. Своята мотивация обаче авторът/авторката на разглежданата статия започва, извеждайки ефимерния характер на модата, в перспективата на който другите прояви на света следва да бъдат преосмислени. В „озарението“ на настоящето всичко се превръща в „знак“ на празничност, в жест на освобождение от травмите на миналото и тревогите на бъдещето: „Модата е преди всичко преклонение пред формата и мига: всичко останало има смисъл, доколкото може да бъде танцуващо петно във вечността – или цветна конфета, чийто полет е една естествена жажда за забрава на всичко“ (Пак там). Но така модата в съвремението на 20-те и 30-те се превръща в израз на извечната потребност на човека да променя себе си, да търси различни съществувания, да живее плуралистично: „Да бъдем други...“ (Пак там). И същевременно зад търсената другост прозира както волята за свобода на модерния човек, така и търсената прилика с Другия, или прозира една „мълчалива етика“, с която се потвърждават внушаваните чрез модата още две максими на модерния свят: „равенство и братство“ (Пак там).

В следваща част на своя текст В. настоява, че за разбирането на модата не е необходим префиненият естетически нюх на модерните естети: „...не е нужно да имаш змийската грация на Бодлеровия вкус, за да въздигнеш в култ напудрения мрамор на женската плът...“ (Пак там). Променливостта/„преливността“ между различните лица на жената е природно присъща; тя е обяснима и смислово успоредима с „раните в леса есенес или ръждивата снага на планината, която изведнъж става приказна в някоя майска вечер“ (Пак там).

Модата е в мига, в който бъдещето се открива като множественост и неограниченост, а човекът получава надежда за своето присъствие в света, но не през единичността, а през множествеността. Тя е във възможността за творчески жест, миг преди субектът да види във всяка конкретна реализация на идеята в сетивния мир шаблона, а в него и зреещата смърт, превръщането на идното в минало, превръщането на новостта в баналност. Чрез нея се открива битието като потенциалност: „Тя е хоризонталата, в която забива и хваща корен отвесът на всяка възможност; материя, която се разнищава до последния си косъм, за да се разцепи на две и възкреси невиденото, мечтаното, което идния миг ще бъде скука; пенлива гънка във великата вълна на живота, която изхвърля ненаситно на брега нови семена на битие – и която дори траура ще направи маска, за да излъже самата хубост“ (Пак там).

Модната жена е отдадена на изкушението да разкрива живота откъм множеството възможни свои съществувания и в това, според В., е най-автентичният израз на нейната „вътрешна свобода“ и същевременно на нейната подвижност, кореспондираща с динамичността на модерния XX в. При това самата „хубост“ от крайна цел се превръща в състояние, което подлежи на надмогване, защото е само

условност и мигновение от порива за промяна: „за нея и самата хубост остава вече нещо преодоляно – като момент на ритъм от други род“.

В. приключва аргументацията си чрез опита посредством познатия „биологичен повей“ да обоснове явлението като естествена, природна проява на жената, която редом с мъжа изгражда своето „вълшебно гнездо“ и става „художник наред с него“. Така модата престава да бъде само повод за творчество, а се превръща в едно от имената на изкуството; тя се превръща и в среда за легитимацията на жената като творчески субект и то в исторически план. Жената е представена не толкова като „художник на съвременния живот“, колкото като художник на възможните животи, но и на самата себе си в перспективата на тяхната разнообразна множественост.

Текстът на В. „Жената и модата“ представя едно от мненията, засвидетелстващи освободеността на българската култура от традиционните ѝ възторзи по „вечното“ и „трайното“, тревогата от чиято непостижнатост тя многократно травматично е преживявала. При това в интерпретацията си тази статия прави своите индивидуални оттласквания спрямо авторитетни възгледи. И не на последно място, това е една от малкото публикации у нас от тези години, в които задълбочено се обосновава съотнесеността на модата спрямо изкуството и същевременно се заявява характерното присъствие на нов творчески субект.

Нееднократно е изтъквана значимостта на „Вестник на жената“ по отношение на развитието на литературната и културна мисъл в България в периода между двете световни войни. Към обхвата на неговите приноси може да бъде включена и проблематиката за модата, разкриваща за пореден път многогласието на 20-те и 30-те, но и откритостта на модерния човек от тези години към критическото осмисляне на разнообразните житейски проявления, чертаещи контурите както на трагичните, така и на карнавално-маскарадните негови лица. Многогласност, която скоро след спирането на вестника през 1944 г. е принудена да заглъхне. И многоликост, която също непосредствено след това замлъква.

Литература

Алсен, Ола. Модата в Париж на кръстопът. – В: *Вестник на жената*, 29 авг. 1925.

Б-ва, Н. Днешната мода. – В: *Вестник на жената*, 19 май 1923.

Бодлер, Шарл. Естетически и критически съчинения. София, 1978.

Бояджиева, Вера. Българката и модата – В: *Вестник на жената*, 3 дек. 1927.

В. Жената и модата. – В: *Вестник на жената*, 14 апр. 1928.

Валентин, Фрина. Ризата като мерило за културност. – В: *Вестник на жената*, 24 март 1928.

Вернекинк, Лоте Зиберт. Мода и култура. – В: *Мода и култура*, 1941, № 2, с. 3.

Генчева, Ан. Накъде ни водят модите? – В: *Вестник на жената*, 19 юни 1926.

Гнайст, А. Облеклото като характеристика на личността. – В: *Вестник на жената*, 31 дек. 1931.

История на ризата. – В: *Вестник на жената*, 3 февр. 1923.

Кадиев, С. За модата. – В: *Вестник на жената*, 27 септ. 1930.

Кинематографът и модата. – В: *Вестник на жената*, 10 март 1923.

Константинова, Н. По-малко моди. – В: *Вестник на жената*, 29 март 1924.

Кръстев, Кирил. Неразбиране на модата. – В: *Вестник на жената*, 22 юни 1935.

Ломброзо, Джина. Женската мода. – В: *Вестник на жената*, 29 ян. 1927.

Пеев, Вл. Хр. Венера Милоска и тънката линия. – В: *Вестник на жената*, 25 окт. 1930.

Творби на български модисти. – В: *Мода и култура*, 1941, № 2, с. 9.

Шишманова, Лидия. Борбата против порнографията, прекалените моди и негърските танци. – В: *Вестник на жената*, 19 дек. 1936.

Lehmann, Ulrich. Tigersprung: Fashion in Modernity. Cambridge MA: MIT Press, 2000.

Welters, Linda, Lillethum, Abby. The Fashion Reader. Berg: Oxford, 2007.

„ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ – ЛИТЕРАТУРЕН ВКУС И ЧИТАТЕЛСКИ ПУБЛИКИ

АЛБЕНА ВАЧЕВА

„WOMEN'S JOURNAL“ – LITERARY TASTE AND AUDIENCES

Albena Vacheva

SUMMARY

The article is about the role *Women's journal* newspaper for creating a specific audience for modern Bulgarian publicity. The emancipatory role of the newspaper, that tried to succeed the traditions created from earlier feminist periodicals, is one of the main issues of the article. The newspaper is studied as an instrument aimed to create identities and form Bulgarian women as modern housekeepers (whose duty is the family), as an informed and emancipated woman, as woman who must take social positions and responsibilities. Special attention in analysis is paid to a singular page, devoted to the modern feminist Bulgarian literature, written by members of *Bulgarian society of female writers*.

Като отговор на необходимостта от публично присъствие на съвременната българска жена в следвоенния период възниква „Вестник на жената“. Сред най-големите амбиции на неговия директор-издател Христо Чолчев е вестникът да бъде издание, в което модата и домакинството да имат своето широко място, но то да бъде балансирано с присъствието на литературни материали и такива, които се занимават с обществено-политическите въпроси, стоящи пред съвременната българка. „Малък, но симпатичен по формат и ценно съдържание „Вестник на жената“ може да играе една първостепенна роля сред българското женско общество и особено днес, при тъй развилнелите се политически страсти на мъжете“ (Шипковенски, 1922, с. 2). За да може жената да изпълни докрай ролята си в процесите на социалната еволюция, която е изключително важна в „осиротялата и оглупяла“ съвременност, тя трябва да запази радостта си да живее и смелостта си да работи и да се бори. И тук е мястото на „Вестник на жената“ – да поддържа тази вяра и да подкрепя и увеличава смелостта у българската жена да довърши започнатото и да получи всички права, които има мъжът. Вестникът би изпълнил ролята си, ако остане близо до живота, действителността и настоящето. Гордостта на българката са „вестниците и списанията, които дават истинско четиво на един образован човек, който след като грижливо прелисти вестника или списанието, с един особен маниер сгъва брошурата или вестника, за да ги остави на едно определено място в библиотеката си [...]. Отговорността, която се вменява на периодичните издания, е много голяма. Вестниците и списанията трябва да „дават истинско

четиво от полето на научната, приложната и художествената литератури“, защото по този начин ще допринесат за повишаване културата и просветата на съвременната жена. „Вестник на жената“ е едно от тези издания, заявява категорично д-р Минко Шипковенски (1922, с. 2). Жената трябва да осъзнае своето място в модерното общество и да бъде готова да го заеме и така да изпълни дълга, който то ѝ вменява. „В това направление „Вестник на жената“ трябва да заработи, ако иска да оправдае напълно названието и предназначението си“ (Шипковенски, 1922, с. 2).

Въпреки еkleктичният характер на темите и рубриките, за което стана дума по-горе, вестникът се опитва да се удържа в рамките на единна политика, насочена към просвета на българката по теми, засягащи политически и социални въпроси, сред които основно място заемат тези за ролята на жената в обществото, професионалната ѝ реализация и включването ѝ в пазара на труда, участието ѝ в научния и културния живот на страната и др. В това отношение изданието се доближава до политиките на съюзния орган „Женски глас“, без да споделя напълно категоричния му тон.

Още в първите броеве на „Вестник на жената“ литературата заема съществено място, специално внимание се обръща на успешните жени в културната сфера. Женското присъствие става все по-осезаемо на страниците на вестника пропорционално на социалната им активност. Възникнал почти едновременно с изцяло литературния „Развигор“, „Вестник на жената“ полага сериозни усилия да не бъде подценен като средство за популяризиране на художественото слово. Поради тази причина насоченият преди всичко към женската читателска аудитория „седмичен лист“ не се ограничава само до публикуването на произведения, писани от жени, а разтваря широко страниците си за съвременната българска и световна литература. Редакционният комитет, поел ангажимента да изпълни тази отговорна задача, издавайки вестника, провежда последователна политика в тази посока. В седмата годишнина от издаването му Теодора Пейкова, авторка на редица разкази, импресии и преводи в периодични издания, пише за следвоенните домакински вестници и списания, сред които откроява „Вестник на жената“ и сп. „Икономия и домакинство“, следното: „Същите издания способстваха и за широкото популяризиране на нашите писатели, а с това и на родната ни литература“ (Пейкова, 1929, с. 261). Ролята им за развитието на литературата, макар и да не е голяма от гледна точка на специалистите, в никакъв случай не бива да се пренебрегва, настоява Пейкова. В тези издания се „проявиха много млади писателки и писатели, за които много от литературните списания бяха недостижими“, продължава наблюденията си Теодора Пейкова (1929, с. 262). В задълбочения анализ, който представя, тя по категоричен начин защитава присъствието на литературата на страниците на изданията, ангажиращи се с проблемите на домакинството. Промяната в образователната система прави българската жена да е високообразована и грамотна, но това е причината, поради която тя остава напълно „неука като домакин“⁴. Списанията запълват тази потребност, като същевременно „се явяват един голям фактор за разпространение на чистата литература“ (Пейкова, 1929, с. 260). Те активно участват в популяризирането на българското художествено слово и специалистите в полето на литературата трябва да променят своето отношение към тях.

Домакинските вестници и списания проявяват неимоверно точен усет и рефлекс към потребностите на пазара и достигат до читателска аудитория, която специализираните печатни издания оставят като своеобразна маргинализирана ниша. Поради тази причина отговорността пред изданията е изключително голяма, защото две трети от следосвобожденската читателска аудитория в България е пасивна. Там, където достигат домакинските вестници и списания, никое научно или художествено специализирано издание няма достъп. Това са средната и нисшата прослойка, според класификацията на Теодора Пейкова. И докато интелигентните читатели (първата от трите групи) имат потребност от „духовна храна“ и са активни в нейното търсене и намиране, то средната, най-голямата – „жадува да погълне това, което ѝ се дава“. Тази аудитория очертава и границите на отговорността, която имат издателите, защото на практика участват във формирането на литературен вкус и отношение към българската литература в една изключително голяма по своите мащаби публика. В това си усилие те трябва да бъдат подкрепени от специалистите – критици и писатели, за да може читателската ориентация да бъде професионално насочвана. Най-нисшата група читатели – неинтелигентните, също са аудитория, на която редакторите гледат със засилено внимание, а не с пренебрежение. Покрай материалите за домакинството, битовите въпроси, кройките за модни дрехи и готварските рецепти „малко образованата жена“ по инерция прочита разказа, статията и продължаващия в няколко броя цял роман. Така тя се ангажира да чете, превръщайки се в структурен на литературното поле фактор. Тази група читатели, макар и да не е толкова голяма, колкото средната, не бива да бъде изоставена и пренебрегвана – въздействието върху нея е с дългосрочен ефект, който ще се прояви в бъдещите поколения.

„Днес рядко ще срещнете къща без домакинско списание, а много рядко с чисто литературно“, аргументира значението на домакинските издания за популяризирането на литература Теодора Пейкова. Това е основната причина, все по-засилващата се роля на пазара за развитие на изкуството в епохата на модерността, поради която експертите по легитимация трябва да се включат активно в процесите на символно производство. Те трябва да отчетат новите реалности и да разширят своя интерес върху максимално широка читателска аудитория, която все повече и с по-бързи темпове се превръща във фактор, определящ тенденциите в книгоиздаването и книгоразпространението¹. Всекидневниците са се превърнали в значим пазарен фактор, определящ битието на литературната творба в условията на масовизиращата се култура. Вестниците формират читателска публика, чийто вкус неминуемо оказва своеобразен външен натиск, мотивиран от различни по тип инвенции на масовата култура, в полето на литературата. Създава се „пасивният консуматор“, по определението на Валери Стефанов, който изгражда вкус към „екзотиката, сърцераздирателните описания, любопитните

¹ По този въпрос вж. например Аретов (2007, с. 85): „Благодарение на относително благоприятните обществени и културни условия в края на XIX и началото на XX век по-непретенциозната книжна избуява. До средата на 40-те години развитието ѝ е до голяма степен еволюционно, като постепенно се разгръщат възможностите на очерталите се в началото жанрови структури“.

интриги“ (Стефанов, 1990, с. 82)². Тази аудитория, за чиито читателски интереси влияние оказва вестникарският подлистник с продължение, е изключително голяма и тенденциите са в посоката на нейното непрекъснато увеличаване. Поради тази причина читателската аудитория на вестниците и списанията не трябва да се пренебрегва. Не трябва да се омаловажава и мощта на „силовото поле, което масовата читателска аудитория излъчва във всички посоки на културното пространство“ (Бечев, 1991, с. 122). Според наблюденията на Теодора Пейкова дългът, който националната култура вменява на елита, в това число и литературния, става ясно разграничим в обществен план. Динамиката, с която се развиват процесите, извежда „експертната отговорност“ на повърхността на социалната публичност и нейните идеологически проекции. Експертите, участващи в символното производство и в тяхната публична дистрибуция, започват да променят отношението си към публиката, и оттам – и към изданията, които имат голям достъп до нея. Все по-ясно очертаващият се сблъсък заплашва високите достижения на българската литература да останат за употреба на един изключително стеснен в своята културна реализация и потребление елит. Това „болезнено“, по думите на Константин Бечев пресрещане, е „между желанието за усвояване на модерните духовни и естетико-теоретични критерии и ценности на един културен елит и практиките, пристрастията, вкусовете на масовата читателска аудитория“ (Бечев, 1991, с. 118–119). „Доскоро много от нашите общественици и писатели не познаваха домакинските издания. За тях те бяха сборник от мода и бродерии. Обаче в последно време мнозина разбраха значението на тези списания и пожелаха да работят в тях“, пише Теодора Пейкова (1929, с. 261).

„Вестник на жената“ е едно от значимите и важни издания на българския медиен пазар. Първата годишнина от появата му на българския медиен пазар бележи амбицията на редакционния комитет да го превърне в място за професионално и ангажирано отношение към литературата. На неговите колони наред с литературни текстове започват да се публикуват и кратки критически отзиви и информация за новоизлезли книги. Публикуването на критически материали е ясна заявка, че вестникът се опитва да участва наравно с други периодични издания и в литературния живот на страната, без да превръща това в основна своя задача. Българските творци също не подценяват женската аудитория, която има „Вестник на жената“, и се включват в предприетата от редакцията инициатива за представяне пред читателките му. В редакционен материал, поместен в брой 76 от 28 октомври 1922 г., се казва: „За да запознаем своите читателки с личността и творчеството на нашите млади поети и писатели, ние започваме да публикуваме последователно портрети, кратки биографични сведения и най-характерното от творчеството им“. Целта е да се представи най-доброто от най-новата българска литература, като изданието има претенцията да бъде безпристрастна нейна трибуна, без да се ув-

² Изводите на Валери Стефанов са направени въз основа на всекидневниците, излизали в България, сред които „Зора“, „Заря“ и „Слово“ от 20-те години на отминалия век. В тях, отбелязва авторът, наред с „подлистника с продължение“, който има за цел да поддържа читателския интерес и респективно – абонамента, „се публикуват и много сериозни творби, някои от тях останали в историята на литературата ни“ (Стефанов, 1990, с. 82–83).

лича от съществуващите напрежения между отделните списания и кръговете, които се формират около тях. Представянето на авторите ще завърши с анкета сред читателките и абонатките, за да се определи „кой от нашите поети и писатели има най-много читателки и чии произведения се смятат за най-съвършени“. Това е една от първите по рода си литературни анкети, която става възможна поради факта, че изданието излиза регулярно и постепенно повишава читателския интерес към публикуваните на страниците му материали. За да може читателската аудитория също да се произнесе, без да се влияе от никакви странични фактори, освен собствения си литературен вкус, в следващия брой на вестника (брой 79 от 5 ноември 1922) редакторите уточняват, че: „даваме нашите писатели и поети, без да правим разлика към кой кръжок принадлежат, без да ги подреждаме по ранг и заслуги към родната литература, защото искаме да останем безпристрастни към бъдещата анкета“.

Успоредяването на множеството гласове, представящи българската литература през творчеството на „по-видните“ нейни представители, ангажира вниманието на читателската аудитория в продължение на няколко месеца. Освен че има за задача да повиши интереса към вестника и да активизира читателките да заплащат редовно своя абонамент, чрез анкетата се прави опит да се създаде публика в рамките на неговата читателска аудитория. Амбицията е не просто вестникът да има своята женска аудитория, за чиято политическа и обществена просвета да се грижи, но да формира читатели – определен кръг със специфичен художествен вкус и отношение към случващото се в полето на литературата. Това е изключително важно, защото, както отбелязва няколко години по-късно Лидия Шишманова, жените са тези, „които в цял свят най-много четат белетристика“. „Тяхната поддръжка е един важен фактор, признат от всички“, настоява Лидия Шишманова (1930, с. 1) за развитието на литературата, поради което те не само че не трябва да бъдат пренебрегвани и като читателки, и като икономически механизъм, влияещ върху книгоиздаването, а напротив – сериозно да се отчитат техните вкусове и желания. Периодичните издания не просто трябва да следват този вкус, а са длъжни да участват в неговото моделиране и изграждане. „Желателно е да стане и у нас на мода в салоните посред възглавниците с български бродерии, стомнички и вазички (повече или по-малко народно обагрени) да стои едно шкафче, посветено специално на българската книга“ (Шишманова, 1930, с. 1). Българската книга формира вкус към родното, тя е част от проявленията на патриотизма, който всяка българска жена трябва да възпита в себе си и в семейството си. По този начин отношението към нея е част от общия културен контекст, който новата идеологическа програма на движението *Родно изкуство* изгражда. Инвенциите, които се съдържат в неговата платформа, очертават общата рамка на националната култура в епохата на модерността. В резултат на това благородното съревнование в търсене на родното, както се изразява Лидия Шишманова, на стойностите, които то има за създаването на националната култура, трябва да бъде пренесено и в сферата на литературата. Защото именно в словото се изразява една от най-висшите прояви на скрития в „дълбините на народната душа народностен дух“. „Нашите дами, завършва материала си Лидия Шишманова (за които не е нищо да хвърлят

сто лева за един чужд роман от съмнителна стойност), в това шкафче ще открият национални ценности, не по-малки от тия, що виждат в бродериите и шарените чинийки“ (Шишманова, 1930, с. 1).

Апелът, който отправя Лидия Шишманова, съдържа в себе си идеята за мисия, която женското издание разпознава като една от целите на своето двадесет и три годишно присъствие на българския медиен пазар. Положен в контекста на дебатите за мястото на литературата на вестникарските страници, в своето съществуване „Вестник на жената“ прави все по-категорични опити да се наложи на пазара като седмично издание с ясно изразена ориентация и характер. Редакторите имат амбицията да правят не просто вестник, който обслужва публиката и нейните променливи вкусове, а гледат на него като на фактор, активно участващ във формирането на вкус в аудиторията. Пресрещането на политическото и литературното на страниците му може да се разчете като опит, насочен към премахване на аисторичността от създадения публичен образ на жената, рефлексии от които се проявяват и в модерното българско общество.³ Жената има своето място в историята и то трябва да бъде отстоявано. За да подпомогне това, редакцията полага изключително сериозни усилия да формира специфична читателска аудитория, която е не просто публика, а е активно ангажирана към наболените социални и културни въпроси, пред които е изправена съвременната жена. Поради това към своята аудитория вестникът се държи не просто като към публика в условията на масовата култура, а споделя идеята за историческата мисия, с която читателките са натоварени пред българското общество както по отношение на неговото настояще, така и с оглед на бъдещето му. Превръщането на публиката в пасивен потребител на стоките, които технологично усъвършенстващото се производство налага на пазара на културни продукти, не съвпада напълно с политиката на женското издание. Макар че отчита значимостта на пазарния фактор и се съобразява с него, „Вестник на жената“ не отразява докрай този възглед, ако се съди по сериозното присъствие на художествената литература на страниците му. Основната му задача е да подпомага своите читателки по пътя им за равенство и еманципация чрез просвета. Самите читателки, както отчита редакцията, оценяват високо това. „Пряката задача на „Вестник на жената“ е и си остава да подпомогне българката в нейния стремеж към по-съвършена духовна и материална култура“, се казва в редакционния апел към читателките на прага на четиринадесетата годишнина от съществуването на изданието. „Многобройните ласкави отзиви на сериозния наш печат и сърдечните адмирации на хилядите абонатки показват, че вестникът през своето 13-годишно съществуване е бил на прав път“, пише в поканата за записване на нови абонатки (Покана, 1934, с. 8).

³ Аисторичният образ на жената – „като същество природно, естествено, притежаващо много малко от типичните за човека (мъж) черти, суетно, лъжливо, глупаво и зло, заето с дребни интриги и чувствени наслади, лишено от трайни духовни интереси“, според Крассимира Даскалова се установява в течение на „хилядолетната човешка история и не без „приноса“ на християнската традиция“ (Даскалова, 1999, с. 85). За идеите и дискусиите по въпроса за женското равноправие във времето на българската модерност виж Даскалова (1999, с. 80–105).

Формираната в продължение на повече от десетилетие читателска аудитория се отстоява в условията на един доста силен по отношение на конкуренцията медиен пазар. Ориентацията на вестника се запазва, като отделните рубрики се обогатяват и той постепенно от 4-страничен, нараства до 8 страници, като много често се публикуват подлистници с уголемени модни кройки и шевици. Запазват се и готварската, и домакинската рубрика. Тази насоченост на вестника му позволява да се справя с финансовата част на своето съществуване при разрастващата се конкуренция от страна на другите домакински издания за привличане на нови абонати и разширяване на читателската аудитория. Независимо от трудните пазарни условия и нелоялната конкуренция, както се определя в една публикация⁴, редакцията разширява количеството на литературните материали – в това число и критика за художествени текстове, на своите страници. И ако през 1922 г. Константин Константинов пише, че името Елизабета Б. „не е познато извън четците на „Вестник на жената“⁵, то постепенно изданието се превръща в една от най-широките платформи за представяне на женското творчество и цялостното присъствие на жените в българския културен живот. Втората страница, в която от самото начало на съществуването на вестника се публикуват художествени текстове, през 1934 г. веднъж месечно става трибуна на Клуба на българските писателки. Присъствието на жените писателки се институционализира на вестникарските му колони, посредством публикации за мястото в българската публичност на създадения през 1930 г. Клуб. Това е една логическа крачка в политиката на изданието, като се има предвид, че почти всички членуващи в Клуба писателки редовно присъстват с художествени материали на страниците на вестника още преди създаването на женското писателско сдружение. Обявлението за новата месечна страница е публикувано в брой 547 от 18 ноември 1933 г.: „Клубът на българските писателки, гдето членуват повечето видни наши писателки, ще има всеки месец по една страница от „Вестник на жената“, в която ще се поместват работи на членките му и всичко около културната му дейност. Първата страница ще бъде дадена в следния брой“.

За първи път страницата се публикува в брой 548 от 25 ноември 1933 г., под редакцията на комитет, излъчен от самия Клуб, в състав: Фани Попова-Мутафова, Калина Малина, Стела Янева. В материал, подписан от редакционния комитет, се прави обзор на тригодишната дейност, която развиват членките, от основаването на Клуба през 1930 г. Създава се и рубрика „Известия“, в която се помества ин-

⁴ „Всяка есен почти всички български домакинства са обект на една крайно енергична и дръзка атака за ловене на нови абонатки от домакинските списания – се казва в материала. Тази безогледна атака се отличава с[ъс] своите громки обещания, безогледни похвати и начини на действие, които не съществуват в никоя културна страна (За нашия, 1934, с. 2).

⁵ „Сред младите имена на най-младата ни поезия – се казва още в представянето на творчеството ѝ, нейното място не е между последните, защото може би то е едно от малкото трепетни обещания на днешната българска лирика (...). Нейните последни печатани работи, се отбелязва в едноименен материал в същия брой на вестника, от които даваме на втора страница, могат да се приравнят по своята непринуденост и дълбочина със стиховете на най-добрите наши лирици-мъже“ (Константинов, 1922, с. 1).

формация за предстоящи събития и инициативи, свързани с Клуба на българските писателки. Публикуват се съобщения за нови книги, информация за наградени творби, сказки на писателките в София и извън столицата, особено внимание се отделя на международната активност, която развиват, и признанието, което получават за усилията си на форуми извън страната. Страницата, която списва редакционният комитет, излъчен от средите на участничките в Клуба на българските писателки, става една от най-големите трибуни на техния съюжен живот. Тя дава възможност не просто да се представя съвременната българска женска литература, а да се излага политиката на едно професионално по своя характер женско сдружение. Това популяризиране е изключително важно, тъй като е част от усилията на вестника да информира своите читателки за случващото се в културното поле. От друга страна, самите писателки получават възможност да публикуват информация за цялостното си публично присъствие. И докато през тридесетте години на XX в. по-голямата част от жените, членуващи в Клуба, имат възможност да публикуват свои художествени произведения в немалко от излизащите по това време вестници и списания, то „Вестник на жената“ предоставя трибуна, на която да се изложи тяхната дейност през формата на институционализираната им в сдружението активност.

В този процес могат да се открият основно две тенденции. Първата е свързана със сложното взаимодействие между национализъм и род, при което „национализмът е толкова мощна идеология, която изобретява и направлява създаването на нации“ (Стойчева, 2001, с. 61), че абсорбира социалната категория род в исторически обоснована политическа проекция. В този процес миналото се превръща в модел за културно възпроизводство, при който образът на жената се преформатира в категориите на националното, без да се отделя от основната му – традиционно установена връзка с природното начало. „Ролята на жените за възпроизводството на културата и изграждането на социалната идентичност се откроява в „бремето на представянето“ – от жените както индивидуално, така и като цялост, се очаква да бъдат символични носители на колективната идентичност и чест“ (Стойчева, 2001, с. 66). В тази връзка еманципаторската роля, която се опитват да изпълнят домакинските издания, и в частност „Вестник на жената“, е да превърне жената в потребител на националното, като ѝ предложи идентификационни образи, изграждани със средствата на художественото.

От друга страна, „Вестник на жената“ не остава само средство за пропаганда на тези потребни на националната култура образи. Просветната политика, която първоначално вестникът се опитва да следва, постепенно започва да се обогатява, отразявайки промените в интересите на читателките и положението на жената в българското общество. Страницата на Клуба е част от усилията на редакцията за актуалност. Тя разширява литературното присъствие. Издателите са убедени, че могат да си позволят да отделят част от пространството на вестника, на което да се помества информация за живота в Клуба. Това означава, че се е формирала читателска публика с особена рефлексия към случващото се в полето на литературата изобщо, и към отнасящото се до жените писателки – в частност. Независимо че тази аудитория е трудно да бъде анализирана като структура и обхват, може

да се предположи, че тя е една немалка част от читателките на вестника, предвид известния риск, който се крие при липсата на читателски интерес в условията на сериозна конкуренция. От гледна точка на литературната историография страницата представлява интерес и по още една причина – тя може да бъде разгледана като своеобразно надграждане на литературното присъствие на страниците на вестника. Полагайки литературата в цялостния контекст на българската публичност, „Вестник на жената“ се превръща във фактор за нейното биографично и институционално случване. Наред с портретите на отделните писателки, които се представят, информацията за литературни събития, срещи, вечеринки, четения и други уплътняват в конкретика образа на жените, занимаващи се с литература. Международната дейност, която писателките развиват, както и информацията за отзивите за Клуба извън пределите на страната, допълват съществуващата от създаването на вестника „национална посока“ на еманципаторските усилия. Примерите за реализирани жени не се търсят вече само извън страната, макар че информация за това се публикува непрекъснато, а се посочва признанието, което българските писателки получават от различни международни организации и чуждестранни издания. По този начин вестникът продължава последователно да се противопоставя на съществуващите сексистки тежнения в част от българското общество, които намират поле за изява в някои периодични издания.⁶ Страницата недвусмислено разкрива и все по-засилващата се роля на изданието да конструира социален свят у определена аудитория, като същевременно формира и литературен вкус в тази читателска група. Това е своеобразен политически проект, ако се приложат наблюденията на Корнелия Клингер за създаването на действителност и мястото на литературата и изкуството в тези процеси. „Те вече не отразяват един предварително наличен свят, а участват активно в конструирането на този свят, тоест те не участват в създаването на действителността – конкретно казано, на обществените и политическите отношения и йерархии“ (Клингер, 2000, с. 82). Този политически проект е своеобразна рецептивна проекция, в която естетическото в художественото слово се успоредява със социалната активност и йерархична подреденост. Възприемането на творбата е контекстуално обрaмчено в недвусмислено изразената полова идентичност. По този начин женското писане и литературата, създавана от жени, се идентифицира с цялостното женско присъствие и активност в културното поле. Критическите материали, които се публикуват на страниците на вестника, засилват тази тенденция, а опитите от страна на членките на Клуба да създадат традициите на женската литература в отворената публичност на изданието я полагат в институционалните рамки на литературното поле. Контекстът, в който във „Вестник на жената“ съществува литературата, представлява изключително сложен сплит от феминистка философия и социални проекции на пола, допълвани от визии за частното и публичното пространство на полово-родовото осъществяване.

⁶ Повече за дискусиите върху проблема за половото неравенство виж Димитрова (2010).

Литература

- Аретов**, Николай. Убийство по български. щрихи от ненаписаната история на българската литература за престъпления. София: Кралица Маб, 2007.
- Бечев**, Константин. Литературната критика срещу масовата читателска публика в следосвобожденските десетилетия. – В: *Литературна мисъл*, 1991, № 3, с. 118–123.
- Даскалова**, Красимира. Феминизъм и равноправие в българския XX век. – В: *Майки и дъщери. поколения и посоки в българския феминизъм*. състав. Ралица Мухарска. София: Полис, 1999, с. 80–105.
- Димитрова**, Нина. Часът на българската интелигенция. българската интелигенция в междувоенния периодичен печат. София: Парадигма, 2010.
- За** нашия книжен пазар. – В: *Вестник на жената*, 3 ноем. 1934, с. 2.
- Клинггер**, Корнелия. Женска естетика или феминистка критика на естетиката. – В: *Феминистката философия: перспективи и дебати*. София: Наука и изкуство, 2000, с. 69–84.
- Константинов**, Константин. Елизабета Б. – В: *Вестник на жената*, 21 окт. 1922, с. 1.
- Пейкова**, Теодора. Домакинските списания като фактор за разпространение на художествената литература. – В: *Полувековна България. илюстриран юбилеен албум 1878–1928*. ред.-изд. Евгения Марс. София, 1929, с. 259–262.
- Покана** за записване нови абонатки. – В: *Вестник на жената*, 22 септ. 1934, с. 8.
- Стефанов**, Валери. Разказвачът на „модерните времена“. София: Български писател, 1990.
- Стойчева**, Татяна. Род и национализъм. – В: *Теория през границите. въведение в изследванията на рода*. състав. Кирова, М., Славова, К. София: Полис, 2001, с. 59–90.
- Шипковенски**, Минко. Една гордост на българката. – В: *Вестник на жената*, 30 юли 1922, с. 2.
- Шишманова**, Лидия. Българската книга и жената. – В: *Вестник на жената*, 25 окт. 1930, с. 1.

АНТРОПОЛОГИЧНИ ТЕКСТОВЕ ВЪВ „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ (1937)

ТАНЯ КАЗАНДЖИЕВА

ANTHROPOLOGICAL TEXTS IN JOURNAL OF WOMEN (1937)

Tania Kazandjieva

SUMMARY

The article examines some texts, published in *Journal of Women* (1937), which can be defined as media anthropology. At the center of this texts is placed a woman, or rather, the problem „What is a woman?“.

Етимологията на понятието „антропология“ идва от старогръцкия термин за човек – „антропос“. Всяка цивилизация си задава въпроса какво представлява човекът, какъв е той и се опитва да предложи отговор. Той, Човекът, се разглежда като биологично същество в естествената му среда и като социално – в социума. За изследователите е видно, че отговорите и на двата въпроса – „Какво е човекът?“ и „Какво е обществото?“ – не могат да бъдат цялостни без третия основен въпрос – „Какво е другият?“.

Известно е, че историята на антропологията започва с Новото време, с откриването на Новия свят и с легитимирането на идеята за „другия“, „различния, който е като нас и същевременно не е такъв“. Като основен метод в тази наука се налага теренната работа или антропологическото наблюдение. Оказва се обаче, че именно връзката с „другия“ и с обществата на „другите“ е особено значима в интерпретацията. Но антропологията отива още по-далеч – тя помага „другият“ или обществото на „другите“ да влязат в мисленето, за да бъдат разбрани.

Затова антропологията е обявявана като „част от дебата за *другия* или *другостта*, без това да изключва рефлексивното завръщане към изучаването на собствената култура“ (Тодоров, 2002). В този смисъл и с това намерение „Вестник на жената“ предлага набор от текстове в семиотичен смисъл, които могат да се определят като медийна антропология в центъра, на която стои жената или по-точно проблемът: „Какво е жената?“.

Каква е значимостта на вестника като медия

В края на XVII в. в Германия никой не подлага на съмнение ползата и необходимостта от вестника. Начетените хора подчертават значимостта му. През 1679 г. излиза книгата „За ползата от четенето на вестници“, чийто автор пише: *Който иска да води смислен живот, който иска да е достоен член на обществото, и да взима участие в неговата държавна, търговска и гражданска дейност, той*

трябва да се интересува от вестниците, трябва да ги чете, трябва да ги помни и да въздига прочетеното, да го прилага на дело (Казанджиева, 2006).

След Освобождението в България се изявява истински вулкан от медийни инициативи не само в двете столици София и Пловдив, респективно Княжество България и Източна Румелия, но и в много от големите градове – Сливен, Русе, Варна и други. До средата на XX в., когато в медийното пространство се появява и „Вестник на жената“, България е страна с разнообразна и модерна журналистика.

Какво представлява вестникът?

От семиотична гледна точка той се състои от сбор от писмени и визуални текстове. Всички те са разкази за нещо. Структурирани по определен начин, те създават вестника и го превръщат в цялостен разказ. Там също се възпроизвежда, макар и променена, специална ситуация на разказването, в която присъстват традиционните ѝ компоненти – време, пространство, нагласа, а самият разказ се осъществява чрез писмено-визуален текст.

Разказването привлича вниманието на слушателите върху значимите теми и проблеми на общността (Георгиева, 2000). Разказването „фокусира“ погледа на отделния човек и определя начина му на възприемане и преживяване на света в съответствие със съществуващите норми и възгледи, което е и една от основните функции на вестника и на медиите изобщо. С публиката, която „априори“ има, вестникът може да бъде оприличен на фолклорен разказвач. Разликата е в начина и в променената ситуация на предаване на информацията. При традиционното разказване съществуват действащо лице – разказвачът, който е „говорител на традицията и на защитавания от нея възглед за света“ (Георгиева, 2000), и речевият акт – говоренето.

С появата на медиите разказването, макар и представено под друга форма, не губи своята роля. То се ситуира в друго пространство – медийното, и ползва различни по форма изразни средства – медийните. Появява се нов вид разказ – медийният, който има предимно коментарна, обяснителна, тълкувателна и информативна функция. Но най-важна е неговата **идентификаторска функция**. **Във вестника разказите съхраняват и транслират/предават историческа памет, нови знания, изразяват емоции и реакции, консолидират отношение и позиции към събития и герои, изграждат нагласи и модели**. Затова можем да определим вестника като писмен, многогласен сбор от разказвачи, който в своята цялост дава един определен, конкретен възглед за света (Казанджиева, 2006).

За какво разказва „Вестник на жената“?

В периода 1937–1940 г. „Вестник на жената“ вече е един пълноценен медиен продукт за времето си. В него се откриват множество словесни и визуални текстове, в семиотичен смисъл, които информират/разказват/представят и „чуждия“ (непознатия) човек и неговия социум, но винаги в съпоставка с „родното“ (познатото), с българското общество.

Читателите откриват набор от текстове на значими за съвременната жена теми, интерпретирани през погледа на опозицията „чужд–роден“ опит. Рамките на това

изложение не дават възможност те да бъдат представени в тяхната цялост и разнообразие, затова тук сме открили някои от по-значимите и по-често срещаните. Такава е темата за „Мястото на жените в обществения живот“. Тя е развита в редица подтеми, които засягат ролята и дейността на жената в множество обществени области, като образованието и просветата, жената в ролята на майка, жената и традициите, жените в здравеопазването, в модата, в кулинарията и т.н.

Разказите за живота и дейността на видни общественички и деятелки от световна величина, както и на видни българки, допринесли за развитието на обществото и утвърждаването на ролята на жената в него, имат значително място на страниците на вестника. Тези статии можем да определим като „очерк“ или „портрет“, популярни журналистически форми. Такива са текстовете за македонската родолюбка Захария Умлянска (бр. 688, 1937), за Мара д-р Димо Тодорова, видна общественичка и сътрудничка на вестника, основателка на детски трудови летовища, инициатор на въвеждането на инициативата за гостуване на деца на разменни начала, председател на дружество „Култура“ (бр. 694, май 1937).

За ролята на жената в образованието изданието публикува уводна статия в бр. 693 (май 1937), озаглавена „Българката и просветата“. Поводът за написването ѝ е предстоящата седмица на книгата. Авторът Хр. Въргов, правейки историческа ретроспекция на ролята на българката в образованието на децата и младежите, изяснява тезата, че против мракобесието на Средновековието, в което жената и майката се държат в невежество, въстават богомилите, които той определя като *ранни реформатори, защитници на човешката личност, на свободата на мисълта, на съвестта и словото, борци против робството и гнета* и които, за времето си, предоставят широки възможности за реализация на жената извън домакинския кръг (Въргов, 1937). Той прави кратък преглед на богомилското учение и в него акцентира върху предоставената възможност *българката да чете Евангелието, да го тълкува, позволи ѝ да го проповядва, да бъде учителка на млади и стари*. Въргов заключава, че с тази реформа през Средновековието богомилите биха могли да се определят като еманципатори и защитници на културата. По-нататък в текста той разглежда ролята на българката като просветител чрез нейния принос във фолклора (създателка на словесния фолклор и в частност на народните песни), в обредните практики (визира я като лечителка-събирач на билки) и я назова с определението *безименна учителка на народа*. Авторът представя жената не само като майка, а и като личността, която формира миогледа на детето и е духовен стожер на семейството. Изводът, който той налага в статията си, е, че именно просветената майка е тази, която ще тласне напред българската култура чрез образованието и възпитанието на децата си.

Интересен нюанс по темата предлага в статията си „Детето и любовта към отечеството“ М. К. Тодорова. В нея тя предлага родолюбието *да залегне в задачите за възпитание на децата и юношите*. Тя разглежда редица педагогически методи и похвати от световната практика, но откроява едно според нея успешно средство – *практиката да се разменят през ваканцията деца-ученици от една държава в друга*. Тази публикация разкрива широтата на възгледите както на редакторите на

изданието, така и на сътрудниците, за които актуалността и професионализмът в това, за което пишат, са изведени на първо място.

По темата за възпитанието на децата са публикувани и мнения на чужди автори, изложени в статиите: „Да помагат ли децата в къщи“ от Анжело Патри (бр. 694, май 1937) и „Детето и книгата“, преводна статия на Трайко Симеонов по М. К. Боголюбова (бр. 694, май 1937). Темата е продължена през публикуваните теории и визии, интерпретирани от различни чуждестранни специалисти (лекари, педагози, писатели).

Дискусията за значимостта на жената в обществения живот продължава и Йосиф Г. Ковачев в статиите си „Ролята на жената в земеделието“ и в „Нашата селянка“ (бр. 698, юни 1937). Друг сътрудник на изданието, д-р Вера Златарева, в текстовете си поставя въпроси, които провокират вниманието на обществото към на пръв поглед периферни, но важни теми: „Името на омъжената жена“ и „За домашните прислужнички“.

Друга значима тема за читателите на вестника е образът на „жената като майка“. Публикуваните текстове освен че очертават един актуален за времето си модел, предлагат и полемики, свързани с това културологично клише.

Пример за това е статията на д-р С. Кошков, озаглавена „Майката у жената“, която ратува за отмяната на закона, даващ право на глас единствено на жените майки. В нея авторът се аргументира с примери от европейската философия и литература и привежда доводи от теориите на Ницше, на проф. Форел, цитира и тези от статията „Половият въпрос“ на поетесата Маргьорит Боте. За да подкрепи мнението си, д-р Кошков припомня страници от световната литературна класика – разказът „Царица Хортензия“ на „дълбокия познавач на човешката душа“ Ги дьо Мопасан, в който са описани душевните страдания на героинята, породени от липсата на семейство и деца.

Друг текст във вестника се опитва да отговори на въпроса каква е българската майка. В едноименната уводна статия Стойко Божков твърди че *...майките от всички народи, раси, вери, от цялата земя – са едни и същи*, като уточнява, че *Всяка майка обаче има свой особен лик. Черти, които най-дълбоко се врязват в душата ни и определят завинаги нейния образ. Затова и всеки човек носи в себе си само образа на своята майка, като образец на всички майки* (бр. 687, 7 април 1937). Това философско прозрение на автора се подкрепя от направения от него анализ, в който излага тезата си, че „*типът майка*“ се променя според историческите условия: *Можем да говорим за майката през време на рицарството, Френската революция, нашето Освобождение и прочие*. И този автор подкрепя мнението си с примери от литературата – прави кратък сравнителен анализ на образа на майката в произведенията „Мамино детенце“ на Любен Каравелов и стихотворенията „Майци си“ и „Чавдар войвода“ на Христо Ботев. В края на статията си Божков определя българската майка като „мъченица и светица“, която заслужава да получи признание в „Деня на майката“.

Посвещението на специален ден на майката е друга тема, която провокира поредната дискусия на страниците на вестника. Своето мнение по този въпрос предлага Христина Чавдарова със статията си „За деня на майката“. В нея тя поставя

въпроса необходимо ли е да има такъв празник, като развива тезата, че българите *нямат културата на западните народи* и целият им живот протича в една наклонена плоскост, в която напразно ще се търсят *залежите на най-съкровени чувства у човека, най-първобитното, от които е пиететът към майката*. С тази критична публикация Чавдарова цели да възобнови дебата, възникнал през 1924 г., дали религиозният празник „Благовещение“ да бъде определен като „Ден на майката“. От текста става ясно, че противниците на тази идея в България излагат аргумента, че не е справедливо да се отдава почит само на единия родител. В заключение авторката утвърждава, че дори и видоизменен като празник на почит към родителите, той е повече от необходим, тъй като ще допринесе за възпитанието на младите поколения на България.

Подкрепа за утвърждаването на такъв празник се открива и в статиите „Ден на майката“ с автор Вера Бояджиева и „Майката на Гьоте“ от д-р Ж. Драгнева. По повод празника е публикуван и разказът „Майка“ на Никола Загоров.

Свързани с тази полемика, макар и непряко, са дискусиите как трябва да се приема празникът на детето – дали само като *фанфарна помпозност*, или през критичния поглед на реалната грижа за децата. Израз на втората идея са статиите „Днешното дете“ от Добра Палашева, „Детето и алкохола“ от М. Моралиева, „Грижете ни за децата“ от д-р Васил Ив. Ненов и колоритният литературен акцент, предложен от редакторите, разказът на Людмил Стоянов „Детски войни“ (бр. 688, 14 април 1937).

Своеобразна „харта“ или „декларация“ на всички жени, предлага статията „Жената и традициите“ на Блага Стефанова. След блестящата ретроспекция, която авторката прави на ролята на жената от древността до средата на XX в., тя очертава новия ѝ образ – като равна на мъжа и у дома, и в обществото. *Тя не иска вече да бъде затворена, да бяга от живота, не иска и не може*, заключава Блага Стефанова и отива по-далеч, като заявява, че чрез пробуждането си за света именно жената е призованата да го промени: *Въоръжена с образование, просвета и сила, тя не бива да върви със спуснати клепки. Защото тя има своя задача, като създаде детето, да има и предвид света, в когото ще го пусне. А светът е наводнен от жестокост и страдание, поради своята едностранчивост. Затова тя трябва да протегне своята мека ръка върху неговата сурова култура* (бр. 676, февруари 1937).

Една от най-талантливите авторки и постоянен сътрудник на „Вестник на жената“ Вера Бояджиева-Фол в статията си „Духовните задачи на домакинята“ разкрива облика на съвременната жена, която трябва да съчетае в себе си ролята на *домакиня, съпруга, жена и майка* и достига до философското прозрение, че *Да бъдеш център в дома, вкъщи да се допитват до тебе, да искат твоя съвет, поддръжката, да знаеш, че от теб зависи здравето, спокойствието, благоденствието на цялото ти семейство* е сериозното постижение и най-висшата награда, за която и да е жена. Вера Бояджиева-Фол не бяга и от трудните въпроси на женското битие в динамично променящия се свят на XX в. В уводна статия, озаглавена „От престъпница до светица“, тя представя възгледите си за една все още щекотлива за тогавашното общество тема, каквато е темата за самотните майки (бр. 698, юни 1937).

Опитът на редакторския колектив на вестника да очертае пълнокръвен образ на жената от това време предоставя възможността на неговите страници да намерят място и текстове, свързани с чувствата, психиката и преживяванията на жената. Тези много „женски“ проблеми намират израз в статии, посветени на самотността, чувствителността, предчувствията, последствията от разводите.

Един от интересните антропологични текстове, свързан с емоционалния живот на жената, е преводната информационна бележка „Жени, които не привличат мъжете“ от д-р Елза Вайс. Авторката представя няколко типажа – *прекомерно свенливата, безкусно облечената и циничната*. Изводът от анализа показва, че е по-лесно да се предприемат превантивни мерки при възпитанието, отколкото по-късно да се създават определени навици. С тази статия вестникът не само информира читателките си, но и предлага адекватен модел за поведение на съвременната жена.

Една от най-широко дискутираните и отразявани теми във „Вестник на жената“ е приносът на жените в изкуството. Жената творец в музиката, в театъра, в литературата, в изобразителното изкуство е представена в национален и в международен план. И тук отново се предлага интересна и нюансирана съпоставка с „родното“. Сред текстовете по тази тема се откроява мнението на Дора Габе, изказано в реч на тема „Няма мъжко и женско изкуство“ при откриването на изложбата на жените художнички през май 1937 г. Откъсът е публикуван на първата страница на вестника: *Няма мъжко и женско изкуство, защото зад него стои човекът. Обаче има изкуство, което може да бъде мъжествено или женствено. Тези два характера не се изключват, те се допълват* (бр. 693, май 1937).

За приноса на жените в литературата е създадена и специална рубрика, наречена „Клуб на българските писателки“¹. В нея се представят и жени-творци от други страни с тяхната обществена и творческа дейност. Така с превода на статията на И. М. Панайотопулос „Гръцките писателки“ изданието представя най-известните имена от 30-те години на XX в. В рубриката са публикувани и техните актуални фотографии, като сред тях се откриват имената на Миртиотиса (с пояснение – най-добрата гръцка поетеса), белетристките Атина Тарсули, Лилика Наку, Галатея Казандзаки (първата съпруга на Никос Казандзакис), Татяна Ставру и поетесата Агра Теодорополу (бр. 689, април 1937).

Една важна тема за всички читателки на „Вестник на жената“ безспорно е кулинарията и развитието на гастрономическото изкуство. Новостите в тази област, както и „чуждото“ в съпоставка с „нашенското“, са представени от две известни и наложили за времето си кулинарни експертки – Анна д-р Хаканова и Мария Медникарова, и двете постоянни сътруднички на изданието. Много често в техните рубрики се съчетават темите за най-новите тенденции в здравословния начин на живот и съвременното готварско изкуство, като съпоставката с родното е много уместна и подходяща. Съвременният прочит на техните предложения, идеи и съвети впечатляват със своята актуалност и днес.

Пример за това са съветите на авторката Анна д-р Хаканова за здравословното хранене на семейството. В увода към статията „Евтими агнешки гозби“ тя пре-

¹ Публикациите от и за Клуба на българските писателки не са обект на тази статия.

поръчва *нашето кисело мляко*, както и модерните и днес зеленчуци и подправки, определени от нея като *зелена растителност – листа и корени от спанак, лапад, радика*, „най-вече коприва“, мокреш (*българското име на френския зеленчук кресон*), магданоз, копрец, гъзозум (*диалектно название на джоджена*) и мента. *С всички тия зеленини нека съумем да внесем разнообразие в кухнята и да направим една истинска „чистка“ на организма* (бр. 681, 1937). Тези съвети пренасят в българските домове някои модни тенденции на здравословното хранене в Европа.

В постоянната рубрика „Изпитани рецепти за готвене“ Анна д-р Хаканова и Мария Медникарова запознават с различни аспекти от българската кухня. Те акцентират и върху празничната кухня, като представят ястия и менюта за големи религиозни и фолклорни празници. Ясно изразен антропологичен текст е статията „Чуреци, козунаци и сладки за Великден“ (бр. 689, 1937), в която Анна д-р Хаканова изрично уточнява, че козунаците са нововъведение в националната ни кухня, дошло от Запад и най-вече от руските традиционни великденски „куличи“. Тя припомня, че българката прави традиционните „пасхални чуреци“, които се замесват в четвъртък вечерта, за да се опека в петък и по този начин в Страстната събота се готвят само великденските ястия. Сред побългарените великденски рецепти *се промъква* информация за един „Виенски козунак“, което отново доказва флексибилността на границата между *чуждото друго* и *усвоеното наше*.

Отново в същата рубрика „Изпитани рецепти за готвене“ авторките споделят и опита на домакини от други страни. В статията „Как да използваме останалите ястия“ Анна д-р Хаканова посочва за пример и разкрива тайните на пестеливостта на немската домакиня. Вниманието заслужават и предложенията, отправени към работещите жени, които не могат да отделят достатъчно време за готвене, озаглавени „Рецепти за бързо изпълнение“. От тях става ясно, че българската домакиня още през 1937 г. вече разполага с готовите бульони на фирмата „Кнор“, които и до днес са на нашия пазар. В рецептата за „Бърза супа“ се посочва: *В добре уредените колониални магазини ще видите да се продават малки кубчета, 1 см големи, обвити в книжка, на която пише „Кнор“. Колко ли пъти погледът ви ги е отминавал? А те са кондензирани зеленчукови материји. Следователно по хранителност ще ви дадат онова, което чрез много по-голям обем от даден зеленчук не бихте могли да си набавите*. Макар днес мнението ни за готовите бульони да е променено по отношение на тяхната здравословност, за времето на публикацията това е огромно облекчение за все по-заетата извън семейството европейка, каквато е и българката.

В отделни броеве на вестника са представени и регионални кухни, като част от тях са от български краища извън пределите на родината след войните. Такава кухня е представена в публикацията *Интересни гозби от Западните покрайнини* на Анна д-р Хаканова (бр. 672, декември 1936). Наименованията и съставът на тези ястия – *чорба от спанак, постни сарми със зеле, гарниран фасул с чушки* са още едно потвърждение за общобългарската култура на хранене, въпреки локалните специфики – *кюфтета от черен дроб, задушени кюфтета (каша кюфтета)* и др.

Двете редакторки, Анна д-р Хаканова и Мария Медникарова, проявяват и „просветителска“ мисия при запознаването и образоването на българката с мо-

дерната кухня. Адекватно и професионално те въвеждат понятия и практики, които в повечето случаи улесняват ежедневието на българската домакиня и същевременно разнообразяват менюто. В статията *Сандвичи за празниците* (бр. 674, януари 1937) Анна д-р Хаканова обяснява все по-нарастващата им популярност и изтъква техните предимства както в празничната, така и във всекидневната кухня. Макар и някои предложения да звучат екзотично или претенциозно на съвременния читател като *Сандвичи с опашка от раци или сандвичи с малки рачета (кревети)*, от нейните периодични изяви в изданието се усеща практичност, финес и умение да се направи от „нищо-нещо“. А това, че българската трапеза бавно, но сигурно се променя, личи и от наименованията на предложените ястия за коледна (празнична) трапеза от рубриката „Сладки за Коледа“ – *Плум пудинг (английски сладкиш), Милански сладкиш, сладко „Дюшес“, сладко „Муселин“, сладко „Полин“, Бадемови крокети* и други (бр. 674, януари 1937). Рецепцията на чуждото и пречупено през окуляра на *родното* особено ярко се изразява в наименованията на различните видове храни и рецепти – *кокошка галантина, пача-аспик, татарски сос, Мутардов сос, сос холандез* (упоменато – холандски), *суфле със сирене* и т.н.

„Вестник за жената“ не пропуска още две равностойно важни теми за всяка жена – красотата и модата. На тези теми са посветени множество авторски и преводни статии, които разкриват различните страни на този привлекателен свят. Много от тях звучат актуално и днес, що се отнася до рекламата на козметични средства като в статията *Мисли върху красотата, елегантността и разхубавителните средства*. В нея авторът, който е неподписан, дискретно, чрез съвети за това как да се прави макияж, рекламира козметичните продукти на 140-годишната фирма „Мусон“.

Оригинална по своя характер е и статията „Модата и нашето минало“, в която авторката, подписана с инициалите И. П-ва, разглежда въпроса за съпътстващото модата. *Знаете ли какво значи думата директор?*, пита тя тогавашните читателки и разкрива колко нелепо изглеждат всички онези дами, за които непозната дума е фетиш, а всъщност с тази дума се назовава епохата в предреволюционна Франция. *И ето днес дрехите, обувката, кокардите на директорията възкръсват във Франция. Те будят спомени, създават настроение, носят поука, осмислят живота на модерната парижанка. А за нас какво са те? Какви спомени будят? Какви съкровени чувства пораждат? Каква история красят? Докога ще живеем с миналото на другите? Нека възобновим нашето минало!*, призовава авторката и отправя жените и девойките да се върнат в музеите и в черквите и да си припомнят позабравеното минало. В следващите редове нейната статия преминава в своеобразно есе, като в него се открива синтезирана характеристика на облеклото на българката през вековете: *Облечи се в стил „Първо българско царство“ – слава и пищност в тон и материя; в стил „Второ българско царство“ – чужди влияния, потушени сред безкрайно богатство от български шарки; стил „Под игото“ – черна престилка, препасана над богато драпирана фуста, скрила в гънките си ценно народно богатство – духът; стил „Възраждане“ – в селски сукман, пристегната с радостни свежи шевици и наниз.* В края на статията ав-

торката се обръща директно към младите момичета, като им препоръчва да облекат *спортния сиво-стоманен костюм на Райна Княгиня*.

Наивността на авторката, проявена във възкресяването на българските епохи, може да бъде извинена с основателния ѝ упрек срещу сляпото подражателство в модата. Приносът ѝ е, че тя поставя въпроси, актуални и днес, а образите, с които рисува облеклото на българката през времето, биха могли да провокират творчески интенции в областта на модата.

Единството между външността на българката и нейния вътрешен свят се разкрива в статии като „Красиви летни блузи с български шевици“ и информационната бележка „Българката през турско иго“, публикувани на една страница (бр. 694, май 1937). Във втората публикация са предадени впечатленията на няколко европейски пътешественици, преминали през нашите земи в периода XV–XVIII в., а авторът Гълъб Димитров Гълъбов прави извода, че *духовният образ на българката, другарка на българина през дълговековното турско владичество, за жалост, още не е цялостно проучен. Като изключим разхвърляните тук-там мисли и няколко имена на жени-хайдутки, ние нямаме изваян духовния лик на българката, тъй както той се откроява през годините на българската голгота*. Извод, актуален и днес. В исторически аспект опит за очертаване на образа на българката е и поместената статия „Момата в нашите коледни песни“ от Иван Камбуров (бр. 674, януари 1937).

Към тези текстове можем да отнесем и статиите, свързани със съхраняването и възраждането на българското християнско и фолклорно наследство, в които особено се открояват празниците. Публикации за всички големи християнски празници намират място на първата страница на вестника, като редакцията предлага обикновено две или повече гледни точки за него. В много случаи се открива религиозна, философска или фолклорна/етнографска интерпретация на празника. Отбелязват се и по-важните фолклорни празници, като позицията на редакцията по отношение на тях е същата. Важно е да се отбележи, че празникът, религиозен или фолклорен, е обяснен и визуално – с документална снимка, с репродукция на картина или с изображение, предназначено специално за вестника.

На страницата на вестника намират място и информации за начина на отбелязване на християнските празници и в други страни по света. Разкриват се техният произход, както и етимологията на названията им. В този смисъл тези текстове също се доближават чувствително до представата за антропологичен текст – „Колела в други страни“ от Д. Пелашева (бр. 674, януари 1937).

Макар и проследен само в една година, 1937, трябва да се отбележи богатата тематика на публикациите, представени във вестника през този период. Сред тях се открояват и текстове, разискващи здравни проблеми, представени в две различни рубрики – здравна консултация (с утвърдената съпоставка на чужд и роден опит) и здравни рецепти.

Не е забравен и спортът, който също има своето запазено място на страниците на изданието. Интересен начин за популяризиране на конния спорт сред дамите е фотографията, публикувана в бр. 688 от 1937 г., озаглавена „Най-интересното за софийските дами“. Юнският брой 696 от 1937 г. също е посветен на спорта и

жената. Това подсказват уводните статии на вестника „За телесната култура на жената“ от Петър Златев и „Използвайте всеки хубав ден“ от Любен Петров. Във вестника се дискутират кризата в дамския спорт (статия на Г. Исаев), за това кой спорт трябва да стане народен (статия на М. Моралиева за тениса), разглежда се и темата за спорта и козметиката. В рубриката „Здравна просвета“ е статията от д-р Николай Нейков „Спорт, характер и здраве“.

„Вестник на жената“ не пропуска да дискутира и свободното време на българката. Доказателство за това са пътеписите, изпратени от сътрудници на вестника – *Два пъти в Белград* от Матвей Вълев (бр. 690, май 1937), *Жоржета пътува* (бр. 696, юни 1937). Сред авторите на пътеписи откриваме и името на Яна Язова с текста *На Опленац* (бр. 697, юни 1937) в рубриката „Клуб на българските писатели“.

Откриват се и съобщения за лектории, които довеждат външния свят при българите. Такъв пример е лекцията на Дита Алкалай, завършила в Лондон курс по *педагогика и психология*, която запознава българското общество с Мария Монтесори и новите насоки във възпитанието.

В заключение можем да кажем, че течението на „Вестник на жената“ от 1937 г. дава възможност за богато и наситено с предизвикателства проучване на антропологични текстове. Тяхното по-пълно изследване и анализиране би обогатило историческата, антропологичната и културологичната картина на България от края на 30-те години на XX в. По този начин по-ясно ще се открие и медийният свят на „Вестник на жената“, създаден от редактори, автори и читатели, в чийто център стои все още неразгаданата докрай българка.

Литература

- Въргов: 1937.** Въргов, Христо. Българката и просветата. – В: *Вестник на жената*, бр. 693, май 1937.
- Георгиева: 2000.** Георгиева, Албена. Разкази и разказване в българския фолклор. София: Фигура, 2000.
- Казанджиева: 2006.** Казанджиева, Таня. Медиа, фолклор, литература – бежанската фолклорна култура в медийното пространство на вестниците „Македония и „Тракия“. (Дисертационен труд, 2006.)
- Тодоров: 2002.** Тодоров, Орлин. Антропологията и психоанализата като теоретически практики за разбиране. – В: *Демократически преглед*, 2002, кн. 49.

ПОЛИТИКИ НА ЖЕНСКОТО – МАЙЧИНСТВОТО КАТО ВЪЗПИТАНИЕ НА СТРАНИЦИТЕ НА „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ ПРЕЗ 30-ТЕ ГОДИНИ

КРИСТИНА ЙОРДАНОВА

POLITICS OF FEMINITY – MOTHERHOOD AND EDUCATION
ON THE PAGES OF WOMEN'S JOURNAL IN THE '30S OF THE XX CENTURY
Kristina Yordanova

SUMMARY

The article deals with the problems of women and family models on the pages of *Women's journal* in the '30s of the XX century. The main issue focuses on the stereotypes in bourgeois society in Bulgaria between the Wars.

Точно до името на изданието „Вестник на жената“, високо вляво, на титулната страница е поместена рисунка, емблемата на вестника. Тя изобразява жена, която чете, едновременно лежерно подпряна на ръката си и съсредоточена. Този силен безспорно самореферативен жест на седмичника съдържа в себе си мит, разказ. От една страна, свързан е с образа на четящата жена, несъмнен конвенционален образ, който шества силно обуржоазен в литературата още от началото на века. Образът на Любица от Вазовата „Нора“ (1907) например изглежда точно така – млада, очарователна и кокетиреща, с поддържана прическа и подбрано облекло, с „антична малка глава“, както я описва Вазов, потънала в четивото. От друга страна, четенето на вестник, списание, което през 20-те и 30-те години измества романа, поради бума на пресата, ражда и потребността от специфични женски издания. Но най-вече образът на четящата жена е този на човека, който се самообразова и самовъзпитава. Жената, която е свързана с движението на актуалното в социален, в културен, в ежедневен план (мода, готварство, дом). Жената, която живее в настоящето и се променя заедно с него. В този аспект вестникът на Христо Чолчев е с удачно избрано заглавие – той иска да бъде вестникът на жената, моделът, основата. Поради това се опитва на своите страници да побере интересите и заедно с това типове на различни български жени – домакинята, работещата жена, майката, жената с интелектуални потребности, селянката, жената в неравностойно положение, декласираната и пр. Затова и рубриките му са разнообразни: от литературата, информацията за опери и театрални постановки, та до хигиената, практичните съвети, готварството, модата, рекламите и обявите.

На титулната му страница неизбежно присъства уводна статия, придружена с репортажи, които имат подчертан социален и възпитателен патос за жената и мястото ѝ в обществото. По своя характер издаваният от Христо Чолчев седмичник има подчертано буржоазен характер – с рационализма и с идеята за демократичност на публикациите си; с умерения тон на статиите си; с натурализирането и оперирането с понятия за женственост и мъжественост, които реферират градския тип буржоазна култура; с идеята за стабилен семеен модел, който в логиките на дясната политика идеализира неработещата жена, стопанка на дома и грижеща се за децата; през идеята за дома, като символизиращ уединението и уюта, през образите на модата (кройките и скиците), които отправят към градската култура на обличане – изпипаните детайли, фините и в доста от случаите вносни тъкани, бродерите и „европейския“ стил. Въпреки отвореността на изданието към литературната и културната сцена, към женските постижения (през рубрики като „Велики жени“, „Бележити българки“, „Учени жени“ и пр.), към политиката (еманципация и избирателни права), „Вестник на жената“ утвърждава образа на буржоазната жена, свързана със салонната и домашната култура, посещаваща премиерите от културния афиш и публичните сказки. Жената, която най-вече е видяна в образа на майка и домакиня, чието собствено самообразование и самовъзпитание служи за възпитанието на децата впоследствие и за поддържането на дома като образцово градско пространство, бастион на буржоазната проевропейска средна класа.

В своя текст „Дилеми на публичното и частното“ Сюзан Гал и Гейл Клигман¹ изследват възникването на буржоазната семейна общност като пряко следствие на Просвещението: „Тази критика на Просвещението (*към патриархалния монархизъм – б.а.*) постави на дневен ред един нов тип политически живот, изграден не на принципа на естествена йерархия под формата на семейна лоялност и наследственост, а на принципа на универсални, безлични критерии, като постижения, права, равенство и собственост. Но според феминистките теории политическият живот, дефиниран по този начин и основаващ се на договорни отношения между свободни индивиди, винаги е изисквал конституирането и после „забравянето“ на една домашна сфера, където „естествената“ йерархия, вече изхвърлена от политическия живот, продължава да бъде легитимен организационен принцип в отношенията между мъже и жени, родители и деца. На жените традиционно се отреждаше този „естествен“, по-емоционален, домашен, репродуктивен и все още йерархичен частен живот. А онова, което възникваше като публична, „социална“, овластена и исторически определяща сфера, бе светът на мъжете, равни пред закона“. В антропологическия анализ на изследователките буржоазното конституиране на частната и публичната сфера води до универсализирането на буржоазните критерии за женственост и мъжественост – като суплеметарни на опозицията частно–публично и паралелно с това. И може би по-важно, като следствие от политически обосновани категории, през които буржоазията и нейният наследник, средната класа, легитимират своето символно превъзходство на базата на вто-

¹ Гал, С., Клигман, Г. Дилеми на публичното и частното. – В: *Женски идентичности на Балканите*. състав. Кр. Даскалова, К. Славова. София: Полис, 2004, с. 189–230.

рично натурализирани модели като образа на семейството, дома, устойчивостта и традицията. От този момент нататък тези употреби на мъжествено и женствено, схващани като традиционни, функционират и като модел на символно превъзходство на буржоазията над останалите класи и касти в обществото „в контраст с либертинските нагласи, които били считани за основен белег на аристокрацията за разлика от начина на живот на селяните и възникващата работническа класа“². „Половата образност на буржоазията с времето се превърнала в символ на морално превъзходство, което легитимирало политическата ѝ власт. Буржоазният морал и порядъчност скоро станали емблема и на националната идентичност“, допълват изследователките, позовавайки се на изследвания, засягащи подобна проблематика, като тези на Ханс-Мартин Гудмън, Мос, Фолбре.³

По своя модел на говорене „Вестник на жената“ поддържа тона и политиките на буржоазната образност. Дискурсивното фокусиране на статиите вътре, т.е. гледната точка, позицията, от която се говори, е тази на буржоазния субект. Скритото наративно „Аз“ на болшинството статии, засягащи проблемите за майчинството и за възпитанието на жената, говори от позицията на един автоуниверсализиращ и натурализиращ се буржоазен субект, който прави ясно разграничение между „Аз“ и „Другия“, а това ще рече между буржоазната майка-домакиня и селянката, работничката, безработната и пр., като външни обекти, които този проект и дискурс трябва да възпита и да приучи към самообразование.

На страниците на вестника от 30-те години преобладават, изведени като централни, на първа страница, темите за майчинството, самовъзпитанието и възпитанието на жената (в модел на повторителност, рубрикираност), статиите за семейството и грижата за децата. Доминират заглавия от типа: „Жената на кръстопът“, „Жената-майка“, „Самовъзпитанието на жената“, „Психология на съвременната жена“, „За девическото образование“, „Майката и възпитанието на децата“ и пр. Това, разбира се, е традиция, която изданието продължава от 20-те години, където изобилстват заглавия на подобен род статии, например: „Модерното женско възпитание“, „Качествата на мъжа и жената“, „Жената като възпитателка“, „Възпитанието на девиците“, „Жената и образованието“, „Жената като домакиня“, „Материалните условия и възпитанието“, „Модерното възпитание на жената“, „Жената в семейството“ и пр.

Текстовете говорят за жената като универсална категория, те не разпознават нито различни поведенчески типове, нито разлика в класата и образованието, а напротив, както вече посочих, универсализират жената през определени (подчертано буржоазни) категории. Тази универсализация на женския субект обаче минава през няколко възлови епистемологични структури, а именно през идеите за: същинското природно различие между мъжа и жената и съответно между ролите им

² Пак там.

³ Honeyman, K., Goodman, J. Women's work, gender conflict, and labour markets in Europe, 1500–1900. – В: *Economic History Review*, 1991, vol. 44, №4, с. 608–628; Mosse, George L. Nationalism and Sexuality: Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe. Madison: University of Wisconsin Press, 1985; Folbre, N. The Unproductive Housewife: Her Evolution in Nineteenth-Century. – В: *Economic Thought – Sings*, 1991, vol. 16, № 3, с. 463–484.

в обществото и в семейството, майчинството и съответно тази за отглеждане на децата като естествена и духовна мисия на жената, идеята за принадлежността на жената към определени полета и пространства на женския опит – дома, училището. Като суплеметарни на тези модели и роли на женско присъствие текстовете извеждат в повторителен режим темите за жената стопанка, жената и всекидневието, жената и образованието, жената и хигиената на дома и членовете на семейството.

Дясната родова и буржоазна политика, изведена на страниците на вестника, вижда в жената, която работи, фигура, подриваща семейството, поради невъзможността си да изпълнява докрай и всеотдайно функциите си на майка, съпруга и домакиня. В изследването си върху правата и общността „Защо жената е симптом на човешките права?“ Рената Салецл⁴ се позовава на „тезата за разделеността“, залегнала в основата на дебата за гражданските и юридическите права, независимо дали аргументите по него идват от либерални, или от леви критически теоретици, и на критиката, която ѝ прави американската професорка по право Робин Уест. Според Робин Уест, цитирана от Салецл, разграничението „между теб и мен е централно за значението на фразата „човешко същество“, защото индивидите са отделени и не са природно свързани един с друг“. Салецл доразвива тезата, като настоява, че „проблемът е там, че разделеността се разглежда не само като физическа разделеност, но и като епистемологична и морална предпоставка за каквото и да е възможно сътрудничество между човешките същества“ (виж например *Семейния кодекс*).

Това, което прави буржоазният дискурс, такъв, какъвто го виждаме на страниците на „Вестник на жената“, е да натурализира и универсализира предпоставката за различието между жената и мъжа, да изведе максимата, че те имат различни възможности, нужди и роли. Така предпоставката на разделеността започва да обслужва не автономния субект и личния избор, а напротив, относно жената той се превръща в универсализиращ фактор, произвеждащ стереотипни конструкции за един хомогенен и изконен женски природен и социален опит. Паралелно с това, както показва и Красимира Даскалова в статията си „Феминизъм и равноправие в българския XX век“, натурализацията на женската роля минава силно през окарикуатуряването на феминизма и борбата на жената за еманципация. Авторката цитира статия, подписана от Христо Харизанов и публикувана в престижното за времето си (икономическо) издание „Народно стопанство“ през 20-те години (1926), която може да обобщи тезата за разделението на половете като априори дадена: „най-полезната наука за една жена е науката за домакинството; наука, която не я отдалечава от естественото ѝ предназначение – семейството“; и „да се смесват атрибутите на единия и другия пол съставлява печална грешка, която рискува силно да компрометира щастието на хората и икономическото бъдеще на страната“⁵.

⁴ Салецл, Р. Защо жената е симптом на човешките права? – В: *Женски идентичности на Балканите*. състав. Кр. Даскалова, К. Славова. София: Полис, 2004, с. 9–42.

⁵ Даскалова, Кр. Феминизъм и равноправие в българския XX век. – В: *Майки и дъщери*. поколения и посоки в българския феминизъм. състав. Р. Мухарска. София: Полис, 1999, с. 80–105.

Макар и без ирония и сарказъм относно еманципацията, статиите, публикувани във „Вестник на жената“, говорят за жената отново в регистъра на предопределената материнска и семейна функция. В „Психология на съвременната жена“ (1934) се настоява, че „еманципацията е по-скоро рефлекс на мъжкото желание за по-голяма достъпност на жената и носи за последната известни неудобства, когато, прокарана докрай, иде до подражаемост на мъжкия стремеж към удоволствия, без оглед на различията между половете“. Тонът на вестника поддържа охранителна роля спрямо патриархалната женственост, в това число и като изгражда стереотипи на виктимизацията на жената в условията на съвременния свят, в който еманципацията или пък принудата да работи откъсват жената от естествените ѝ роли.

На страниците на вестника присъства и темата за женската безработица, като следствие от стеснения трудов пазар и от силната нужда да подпомага семейството и своето оцеляване. Този проблем е представен в редица публицистични статии като „Детето в съвременното семейство“ (1938), в която напускането на жената на дома и излизането ѝ на трудовия пазар е представено като делничната трагедия на икономическата криза: „И майката, и бащата от сутрин до вечер работят, за да създадат по-големи удобства, по-сносен живот за рожбите си от този, който за тях е отреден. Мъчните условия на живота промениха основно порядките в днешното семейство. Няма вече онова спокойно старо време, когато майката беше между децата си“. Жената, която се труди, е видяна като сантиментализиран образ на буржоазния разпад и следствие от трагическия недоимък на междувоенното време. По подобен начин я представя и стихотворението „Безработна“ (1936) на Санда Йовчева, публикувано на страниците на вестника. В него героинята е принудена от глада и липсата на средства за нормален бит, да търси работа. Текстът експлоатира образа на слабата самотна жена, която няма подкрепа и семейство. И тук виктималният социален сюжет вижда жената като жертва на времето, което я откъсва от нейната женственост и ролята ѝ да бъде закриляна и обгрижвана.

От друга страна, на страниците си вестникът идеализира образа на майката и домакинята като образцово проявление на жената. Статия като „Жената-майка“ (1936) обосновава правото и необходимостта жената да се включи в обществения живот именно през материнската ѝ роля: „Жената иска равноправен глас с мъжа за това – не да се състезава с него, не да манифестира способности, които я отричат, не! Тя иска равноправен глас с мъжа, за да каже и тя навред с него своята дума – думата на великата майчина любов, думата на *жената създателка на живота*, думата на *жената пазителка на живота*. По подобен начин е решен и проблемът с образованата жена в съвременното общество и в текст като „Жената на кръстопът“ (1934), в който в крайна сметка младата българка ще изпълни не само повика на природата, но и своя обществен дълг – „преди всичко предназначението си като майка, за да увеличи прираста на населението“. Сантименталният изказ се използва и като вменияващ вина на жената, загърбила семейните си задължения, както е в текста „Една майка“ (1938), който експлоатира образа на детската тревога и очакване: „Цели часове то е чакало да се отвори вратата и да се покаже усмихнатото майчино лице, да почувства майчината ласка, вниманието, което му дължи майката... и в душата му нараства трагедия“.

Употребите на женския образ по страниците на „Вестник на жената“ през 30-те години показват силни социални, икономически и политически употреби на семейството, като естествено място на жената и като развиващо чувството ѝ за дълг в ролята ѝ на майка, съпруга и домакиня. Натурализацията на патриархалните роли на българката върви успоредно с десубективизирането на преживяването, с неутрализацията на женското психическо пространство, един образ на жената, която няма силно заявен автономен личен живот, а е концентрирана около изпълнението на ролите, които заема, и грижата за околните.

„ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ И ИЗОБРАЗИТЕЛНОТО ИЗКУСТВО НА НЕГОВИТЕ СТРАНИЦИ

КАЛИН НИКОЛОВ

WOMEN'S JOURNAL AND THE ART IN IT

Kalin Nikolov

SUMMARY

Even with his first issues *Women's Journal* shows that fine art, along with other forms of art, will be presented as an important part of the spiritual space of cultural events in Bulgaria, Europe and worldwide. Traced in the panorama of the whole life of the edition, from the first to his last number, nothing discourages a similar conclusion. The task is achieved. There are interesting reproductions, commentaries on the topics for reflection on creativity (sometimes in one or two sentences, but concise and focused on specific problems), conversations with celebrities or thoughts on the understanding of their works, sometimes prompting clashes of opinions.

Още с първите си броеве „Вестник на жената“ показва, че изобразителното творчество, наред с останалите форми на изкуствата, ще бъде представяно като важна част от духовното пространство на културните събития в България, в Европа и в света. В панорамата на цялото издание, от първия до последния му брой, нищо не ни разколебава за подобен извод. Задачата е постигната. Срещаме интересни репродукции, коментари към тях, теми за размисъл върху творчеството (понякога и в едно-две изречения, но синтезирано и към определени проблеми), разговори с известни личности или мисли в разбирането на техните творби, понякога и подканване за сблъсъци на мнения. За да бъдат в крак с времето и събитията, а и са били, не можем да подминем заключението, че редакторите на „Вестник на жената“ много добре са познавали материята на изобразителното изкуство... Защото освен вестник „Литературен глас“ няма друго издание, което така панорамно да показва изобразително изкуство във вестниците ни до 9 септември 1944 г., а то е широко застъпвано в редица други издания.

Без да е узаконено като постоянна рубрика, мястото за изкуството във вестника обикновено е в горния десен ъгъл до самото заглавие. Там се предлагат на читателите неща, които и днес привличат внимание с културното си списване и разнообразие. Дори само с това си качество всеки изследовател на изобразителното изкуство или познавач намира във вестника много сериозни иновативни

идеи, научава за събития, вижда творби, които днес или не са запазени, или са нетипични за своите автори. Във „Вестник на жената“ е публикуван единственият некролог на великия български художник Иван Милев, сътрудник на изданието.

Напълно логично е повечето от произведенията да са на жени художнички, или да представляват теми, свързани с битието и духовния мир на жената. Разбирането и посоката на представените творби целят показаното да не се ограничава в един естетически спектър (модерно, немодерно, лирично или драматично, тематично определено към една доминираща тема), а самите творби да са източник на посоки, които ще направят всички зрители съпричастни към постиженията в тази област.

Връзката между общата насоченост на вестника и културната тема не е провокирана от нещо преднамерно, понякога това са дори обикновени съпътстващи информации. Рубриката обаче ще разкрие какво изкуство се прави от жените творци – в голямата си част неизвестни или полуизвестни, дори за занимаващите се с изкуство, защото е време, което все още трудно приобщава жени към подобни дейности; какво творят жените, какви творби излизат от техните ателиета. Публиката е от разнообразни читатели – всички те ще откриват значението и своеобразието на жената творец, ще се опират на текстове, чрез които да разберат особеностите на жената художник. Панорамата от творби ще сглоби пълната връзка между живота, времето и културата и ще отговори на въпроса: „Защо културата е важна за обществото?“. Но не само това – вестникът не подбира творбите според пола и авторството, той търси тенденции и теми.

Основното на връзката *читател–зрител* вестникът налага, без да е тенденциозно. Всяко оригинално творчество и дори позитивна творческа реакция ще бъдат адмирирани с публикация, а това показва информираност и търсене сред проявите в художествения живот тогава. Именно така хората „от другата страна“ на вестникарската страница, читателите, могат да участват и да обогатяват своята култура.

Още от създаването си вестникът кани за свои сътрудници забележителни майстори на българското изобразително изкуство, които правят специално за изданието свои рисунки: Иван Милев, Илия Петров, Дечко Узунов, Борис Денев, Иван Табаков, Петър Морозов, Константин Щъркелов, Емануил Ракаров, Александър Добринов и др. Невена Ганчева е пък една от първите художнички, които вестникът започва да следи в развитието ѝ. Тя е завършила Академията при Иван Мърквичка и Стефан Иванов, носи забележителна култура на реалист и зряло тръгва по пътя на своето постепенно утвърждаване. Под заглавието на броя от 20 юни 1925 г. е изписано: „Още една наша народна гордост“. Темата за Ганчева стартира с представянето на една от малкото жени художнички Виже ле Брюн (правилно е да се изпише Брюн), която е рисувала много короновани глави и е оставила над 660 пейзажа и над 200 портрета. Това е направено нарочно, за да се подчертае следното по повод някои брожения между художниците, че ѝ е дадена степен по живопис, държавна стипендия, и с мнение: „Ние бихме искали да знаем какво биха казали тия наши художници за Кете Колвиц например?“. Очевидно е да се покаже, че изкуството не е приоритет на мъжете и няма основание да се приема като тяхно правото за по-голямо развитие. Откриваме в обзорите на изданието забележимо да присъства и Елена Карамихайлова, живописец с вече си-

гурно място сред пионерите на новата българска живопис, завършила в Мюнхен специализираното си образование през 1910 г.

Кете Колвиц, забележителен график – но все още в средата на своя път на графичка – има редица поместени репродукции. Това определя както уважението към една забележителна жена в изкуството на XX в., но и не пропускат да отбележат подчертано социалната ѝ ангажираност, нещо което очевидно допада на редакторите. Нашата живопис няма обаче своята Кете Колвиц. „Така се надеем, че рано или късно ще я има!“.

Още в първия си брой – на 27 юни 1925 г. – вестникът тръгва с изображение, което носи символа на особеното проричание: портрет на Елисавета Багряна, нарисуван от Дечко Узунов. „Тя зае своето място в народната поезия – там, където са Ботев, Яворов и Лилив.“

В кратък преглед направо е невъзможно да изброим масивите от важни неща, които характеризират отношението на „Вестник на жената“ към областта на изобразителното изкуство. Срещаме имената на Данаил Драганов, Стоян Василев, Иван Тричков, Вера Лукова, Стоян Венев („Боите му са много интересни, рисунката му обаче е пречупена през призмата на някакъв развален обектив, който отразява живите фигури съвсем уродливо“, пише анонимен, отразяващ изложба на художника), Васил Стоилов, Тодор Димитров, Георги Попов, Минчо Никифоров, Тихомир Коджаманов, Сава Иванов, Добри Добрев, Александър Тилов, Бочо Донев, Атанас Михов, Александър Миленков, Христо Каварналиев, Христо Станчев (към бележката „Българската майка в нашата живопис“ с упрека, че „малцина са обаче нашите художници, които са третирали този тъй благороден сюжет“), Руска Маринова (която дава повод да се напише: „В наши дни, жената на културните народи участва, ако не наравно, то е на път да се подравни и да догони мъжа в това изкуство. На Запад ако не половината, то поне една трета от излаганите предмети са от жени“), Кирил Шиваров, Иван Шошков, Ари Калъчев, Павел Францалийски, Нягол Станчев... От днешна гледна точка подобен архив е забележителен – например, намираме фигурална композиция на Пандо Киселинчев, известен ни като анималист; Минчо Никифоров, илюстраторът на „Крачун и Малчо в София“, виждаме го с живопис, а не го познаваме в такава светлина; Нягол Станчев е рецензиран от Ненко Балкански (единият е забравен художник, неприет със съвременното третиране на религиозни сюжети, а другият е непроучен като пишеш...); отбелязани са първите изложби на художнички, примерно Бронка Гюрова, а и специално се акцентира на участията на жените художнички в Общите художествени изложби...

Важно е да подчертаем, че редакцията поема и ролята да утвърждава художествената фотография и нейни пионери в културата ни: Захари Жандов, Петър Папакочев и др.

Естествено по редица поводи, календарни най-често, се поместват и чужди автори, което още повече прави галерията панорамна.

Няма съмнение, че с времето във „Вестник на жената“ изобразителното изкуство се явява в ролята си на прозорец към света на културата и за наш срам и досега недостатъчно е оценена мисията му на популяризатор.

НЕИЗВЕСТНО ПИСМО НА ХРИСТО ЧОЛЧЕВ

ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ

THE UNPUBLISHED LETTER OF CHRISTO CHOLCHEV

Petar Velichkov

SUMMARY

The article shows through an unpublished letter of Christo Cholchev, editor of *Women's Journal*, how the newspaper in time covers the successes of Bulgarian female creators. In this case it's about the young Bulgarian artist Nevena Gancheva. In 1925 a painting of her is shown at the International artistic exhibition in Rome.

„Вестник на жената“ своевременно забелязва новите дарования, особено ако те са жени, и не пропуска да им отдели внимание. Пример за това е и едно неизвестно писмо¹ на Христо Чолчев от 14 юни 1925 г., написано на бланка на вестника, до Димитър Ганчев², баща на начинаещата тогава художничка Невена Ганчева:

Господин Ганчев,

Преди всичко нека Ви поднеса моите сърадвания за успехите на дъщеря Ви в Италия, които са гордост за българката и за България.

Искам чрез „Вестник на жената“ да подчертая тези ѝ успехи – затова ще Ви моля да ми дадете един от последните ѝ портрети или нейна скица (автопортрет), съпроводени с кратки биографически сведения, които ще поместя във вестника.

Ако случайно имате снимка от картината, която излага в Италия, моля, дайте я, за да поместя и нея.

Всичко ще бъде запазено и повърнато веднага, след като се клишира.

С почит

Хр. Чолчев

Невена Ганчева (1897–1984) завършва живопис в Художествената академия в София през 1922 г. при професорите Стефан Иванов, Иван Мърквичка и Цено То-

¹ Писмото се публикува тук за пръв път. То е част от архив на художничката, който е частно притежание.

² Димитър Ганчев умира 60-годишен на 9 авг. 1925 г. Имал избухлив характер. Оставил големи дългове (200 000 лв.) след смъртта си.

доров. Преподавателите ѝ са удивени от таланта ѝ, като ѝ предричат блясково бъдеще на голям майстор на портрета. През зимата на 1924 г. тя спечелва конкурса за единствената стипендия за живопис, отпусната от Художествената академия, и в началото на март с.г. е вече в Рим. Имената на другите двама, спечелили такива стипендии, са Емануил Ракаров³, който публикува свои графики във „Вестник на жената“, и скулпторът Петър Рамаданов⁴.

В Рим Невена Ганчева остава около година, като живее в пълна оскъдица. Публикацията на Христо Чолчев вероятно я сварва, когато тя вече се премества във Флоренция. Там престоява няколко месеца, преди да замине за Париж.

Статията за нея във „Вестник на жената“ (20 юни 1925, с. 1) е озаглавена „Още една наша народна гордост“ и в нея се казва следното:

Преди няколко дена нашите вестници съобщиха приятната новина, че една млада българка – г-ца Невена Ганчева – била допусната да участва в Римската международна художествена изложба и че България щяла да бъде представена в тая изложба само от Андрей Николов – със скулптура, и Невена Ганчева – с живопис.

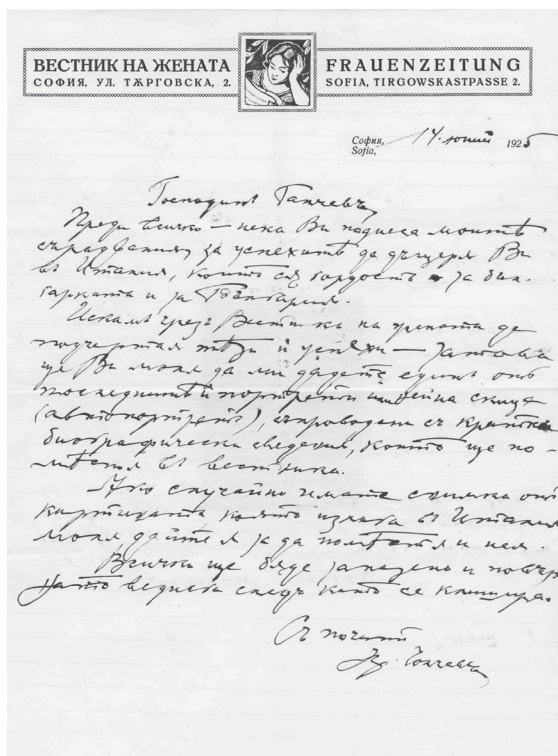
Да бъдеш допуснат да участваш в една международна изложба, каквато е тая в Рим, гдето обикновено излагат най-големите майстори на четката – това е все едно да получиш признанието на най-строгата критика.

Госпожица Ганчева не излага наши битови картини, които биха могли да бъдат допуснати на изложбата само от интерес към нашия бит и да се види догдето (като ориенталска страна) сме стигнали в изкуството. Тя излага една картина

³ Емануил Ракаров (1895–1970) – график, известен с графичната си серия за историята на българите от снопа пръчки на хан Кубрат до боевете на Шипка, след 1944 г. изпада в немилост и изолация. Мечтата му да види цикъла си, заедно с написаните от него исторически обяснения за всяка графика, отпечатан в патриотичен албум за подрастващите, не се осъществява.

⁴ Петър Рамаданов (1895–1972) – скулптор и живописец. След Рим живее и твори във Франция до 1955 г., след което е съблазнен от Богомил Райнов да се върне в България уж като професор в Художествената академия. Обаче го слагат само учител в Художествена гимназия. Негов ученик е Георги Чапкънов – Чапа.

от самата Италия – някаква улица в Рим. Това значи, че на нейната работа са погледнали не като на ориенталско творчество, а като на творение, излязло изцяло изпод четката на майстор, достоен да се яви на международна изложба.

Успехът на г-ца Ганчева е една нова гордост за българката. В този успех ние виждаме разбито още веднъж онова рутинно убеждение, което не позволяваше да се допусне, че жената българка, че жената въобще може да се прояви с успех във всички културни поприща на живота и творчеството наравно с мъжа – стига да ѝ се дадат условия за това.

Госпожица Невена Ганчева е родена в гр. Русе – 1897 година, но е отрасла и получила своето образование в София. През зимата на 1924 година тя взе участие в кон-

курса за единствената стипендия за живопис, която Худ.[ожествената] академия отпуска на надарените с извънредни дарби свои възпитаници – и въпреки това, че в конкурса взеха участие признати живописци – тя взе стипендията и биде изпратена в странство на двегодишна специализация.

Автопортретът, който даваме, е една от конкурсните ѝ работи за стипендията.

Как е получил исканите сведения Христо Чолчев, разбираме от писмо на сестра ѝ Анастасия Ганчева-Зографова⁵ от 28 юни 1925 г.:

За „В-к на жената“ историята е такава: получихме (до тате) поздравително писмо от редактора, донесено от тъща му – бай Иваница, и молба да дадем твой портрет или скица и биогр. бележки. Аз написах няколко сухи данни за учението ти и пр.; редакторът ги съкратил, а притурил свои разсъждения, които не съдържат нищо преувеличено. Колкото до заглавието, то е в духа на вестника... Всеки, който те е видял на клишето, ме поздрави и никой не намира, че не си при-

⁵ Анастасия Ганчева-Зографова е известна преводачка от полски и английски език. По това време е главен редактор на сп. „Полско-български преглед“. Съпруга е на Борис Зографов, аташе във Външното министерство. Сватбата им е в Курило на 5 юни 1922 г. Кумува проф. Александър Балабанов.

личаи. Това са твои „измудрици“⁶. Тереза, Анче Хабол и безброй други хора са ми възложили да те поздравя и ублажа от тяхно име.

Невена Ганчева представя два маслени пейзажа и две рисунки на Международната изложба в Рим.⁷ Приета и изложена е една картина. В открита картичка от 26 април 1925 г. проф. Балабанов, по това време в Рим, пише на художничката, която вече се е преместила във Флоренция, следното:

Колега! Получих отдавна картата ти и ти благодаря. Жена ми⁸ често ми пише какво правите там и къде ходите. Кой знае вие там как се чувствате в това ужасно положение⁹ на България, но ние всички тука сме като ударени по главата овци. Днес пак ходих в двугодишната изложба и пак гледах твоя мост и улица. Имам карта за свободен вход. Твоята картина е поставена на много хубаво място, даже много изгодно. А самата картина е тъй свежа, тъй чиста и с такава лекота. И има много простор в дълбочината на улицата и особено нататък – над града до края. Водата е малко суха, но, струва ми се, това е останало тъй, поради общия фон на боите в другите части. Въобще една поетична картина. Поздравявам те и бих ти казал да не бъдеш толкова плаха, а по-смела. Бих те молил също да дадеш тая карта да я прочете и жена ми, а след това да препишеш думите ми за картината и да ги пратиш на Борис или на сестра си. Ще ги зарадва това.

Аз нямам настроение да пиша там писма. Поздрави ги и от мене. Сърдечно ти стискам ръката.

Ал[ександър] Бал[абанов]

Докога ще стоиш там? Аз тука много тихо и самотно живея и се готвя за Атина, ама кой знае кога.

В същата открита пощенска карта са добавени и две изречения от други – „Славни колега, целува те много. Люба“ и „Също и от мен много целувки. Дафина“.

⁶ Вероятно Невена Ганчева е сметнала, че ранният ѝ автопортрет, публикуван във вестника към статията, не отговаря на сегашния ѝ вид, а статията с толкова похвали противоречи на пословичната ѝ скромност.

⁷ По подробно вж. **Величков**, Петър. Българската художничка Невена Ганчева в Италия. – В: *Българи в Италия и италианци в България*. приноси. сборник. ред. кол. Любен Бумболов и др. София: Демакс, 1997, с. 446–473.

⁸ Лия Балабанова по това време е във Флоренция.

⁹ Ал. Балабанов има предвид извършения на 16 април 1925 г. атентат в черквата „Св. Неделя“ от военната организация на Българската комунистическа партия с цел ликвидиране на политическия и военния елит, начело с цар Борис III.

От споменатото по-горе писмо на сестра ѝ Анастасия Ганчева-Зографова научаваме, че Невена е била поканена да изложи картината си и във Фиуме¹⁰:

Ласкателна е за тебе поканата на Фиуме и полезно е да я използваш. Как не си се информирала, че има специални бюра – експедиторски, които се грижат да изпращат пратки. На такова бюро можеш да възложиш да ти изпрати картината (да я опакова за изложбата, понеже фиумци навярно сами ще се погрижат за изпращането ѝ до Фиуме, а на връщане, ако не се ангажират те, ще възложиш на някое фиумско бюро). Ако искаш просто да я вземеш от Римската изложба и да я изпратиш тук в София – пак можеш да възложиш на някое римско бюро експедиторско. Но много по-хубаво би било да отиде картината във Фиуме. Нека тя да види повече свят, нека и нея я видят повече хора и да се чуе българското име. Адреса си ще даваш до легацията в Рим, а нея пък ще държиш в известност за флорентинския си, парижки и пр. адрес. Ще имаш повече работа да се разправяш с писма, но без това не може. Пък може и да се продаде (ако е прието да се продават изложените на тия изложби картини, и в случай че не искаш да си я запазиш непременно за спомен от любимия ти мост). За изпращане от някое бюро ще платиш, разбира се, комисиона, но не вярвам да е колосална сума. Аз ще ти намеря отде-отде няколко хиляди лева резервен фонд, за да си спокойна в Париж.

За живота си във Флоренция Невена Ганчева пише на сестра си Анастасия (или както в семейството галено я наричат Мицка) на 12 юли 1925 г.:

Аз живея изобищо доста мизерно, т.е. сравнително дамите, които могат да разполагат с куфар-гардероб и кожени палта за път и всички ония работи в списъка „Какво трябва да взема за път“. Те са за англичанките, дето живеят в хотелите и пансионите от дясната страна на Арно, а пък аз си правя покупки от пазара при халите и „Сан Лоренцо“ (колички по улицата), наред с пополаните (простите жени от народа). Питай г-жа Балабанова колко въобще ние можем да се ползваме от материалната култура на „странството“. Аз, като се върна, едва ли ще се познава, че съм живяла на Запад по външността ми и навиците ми. Ако купя малко одеколон от някоя бакалница, и то е много. Сега си мия зъбите със сапун, че пастата е скъпа. Дрехите ми са евтини и неелегантни, понеже ги скърпявам сама и по най-простия начин. Бродирането, дето се вижда на снимката (на ръкавите) е, защото там е надено, та да се замаскира. Винаги се гледа да не се харчат пари и да не се губи време. Ноктите ми са често големи, забравям да ги изрежа даже, а камо ли да употребявам разни пилочки и пр.

Па и в Париж ще е същото, макар че е Париж. Русите, които познавах в Рим, бяха доста охлузени и бяха живели 2 год. в Париж с толкова пари, колкото и аз (т.е. на всеки поотделно). Виж Байловска например дошла тъй, за развлечение,

¹⁰ Фиуме (италианското име на днешния град Риека, Хърватия) е обявен за свободен град по инициатива на Габриеле Д'Анунцио в периода 1920–1924 г.

харчи много, облича се елегантно, тя може да се грижи и за масажа си, и за маникюри. Та, тъй.

След престоя в Париж Невена Ганчева се завръща в България. Последователно е учителка по рисуване в Кнежа, в Американския колеж в Симеоново и във Велико Търново. Урежда пет самостоятелни изложби (някои съвместно с Живка Пейчева) от 1927 до 1938 г. След 1944 г. Н. Ганчева е изтикана в глуха линия заради учителстването си в колежа. Тя безуспешно се опитва да вникне в каноните на господстващия „соцреализъм“, затова рисува предимно портрети и цветя. Смыслът на живота ѝ остава само рисуването, тя не се омъжва, а споменът за възлюбения италиански пейзаж не я напуска до сетния ѝ дъх.

ПСИХОАНАЛИТИЧНИТЕ ДОГАДКИ НА VIOLINO PRIMO ЗА ДЕТЕТО ВЪВ „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“

РОСИЦА ЧЕРНОКОЖЕВА

VIOLINO PRIMO'S PSYCHOANALYTICAL GUESSES ON THE CHILD IN WOMEN'S JOURNAL *Rositsa Chernokozheva*

SUMMARY

The text examines Violino Primo's article *The teacher of the teachers-child*. The focus is on the overtaken ideas, corresponding with the psychoanalytical views on the child from the beginning of the XX century. The child with the most authentic unconscious is the adults' teacher.

На един психоаналитичен конгрес през 1964 г. английският педиатър и психоаналитик Доналд Уиникът провокационно и шокиращо за участниците заявява: „Бебе не съществува. Съществуват майка и бебе!“.

Припомням този момент, за да си обясним, защо във вестник, носещ името „Вестник на жената“, има толкова много материали, които се отнасят и до детето. Нищо по-логично от това. Във вестника ще срещнем текстове както за физиологичното отглеждане на детето, така и литературни творби от нашите класици писатели за деца.

Сред този богат тематичен диапазон от текстове, поставящи на сцената детето и детското, ще открия един, който *par excellence* е апология на детето. И още, това е текст, свидетелстващ за модерно мислене, за догадки и успоредици с психоаналитичната мисъл от първото десетилетие на века, текст с идеи, кореспондиращи с дълбинното провиждане за личността на детето. Това е „Учителят на учителите – детето“ от Виолино Примо, поместен в брой 262 от 25 декември 1926 г.

Ето началото:

За детето винаги се е говорило и се говори, като за дете-ученик, като за едно създание, което всеки може и трябва да поучава, да ограничава, да подчинява, наставлява от висотата и по силата на своята възраст и зрелост.

Нима не казва същото, макар и по друг начин Фройд в емблематичната си книга „Малкият Ханс“ през 1909 г.:

Нали при възпитанието на децата ние не искаме нищо повече освен покой, не искаме да преживяваме никакви трудности, накратко казано, ние култивираме

*послушно дете и твърде малко обръщаме внимание дали този начин на развитие е полезен за него*¹.

За едно и също става дума – за възпитание. Понятие, употребено с неговия педагогически, дидактически нюанс.

Кой е Виолино Примо? Това е псевдоним на Цонко Попов (1881–1940), родом от Котел. Активен участник в обществено-литературния живот. Учителствал повече от 20 години и както сам казва – *моята даскалска душа*, влагайки в това безмерната обич към децата. В детския периодичен печат участва от началото на века до 1921 г. Още през 1903 г. с няколко съмишленици правят опит за издаване на списание „Градинка“, от което излизат само 2 книжки. След това името му ще срещнем в още 7 периодични издания за деца, включително и в най-значимите и дълголетни списания „Светулка“, „Детска радост“, „Детска почивка“, „Юноша“. Цонко Попов е автор на приказки, сборници с хумористични стихотворения за деца, драматизации. Издава значителен брой буквари, читанки, сметанки през 20-те и 30-те години. Най-голям интерес представляват издадените в съавторство с Николай Тодоров (който още не се подписва с добавеното Фол) „Как да четем и пишем с първаците. Книга за учителя и родители“ (1923), „Как да смятаме с втораците“ (1923). Можем да кажем, че изданията „При втораците: Весели часове по смятане с „учебното дюкянче“ за ново творческо обучение“ (1927) и „При първаците с учебно дюгенче към ново творческо обучение“ (1929) са нов, оригинален за времето си подход в педагогиката, с идеята си за игрови елементи в обучението. Както виждаме, той ратува за обучение през игровото и играта. Така например в книгата „При втораците: Весели часове по смятане с „учебното дюкянче“ за ново творческо обучение“ срещаме следната метафора:

Природата е по-предвидлива, по-разумна от нас – тя не е оставила детето да бърка направо в огъня, да се хвърля направо в морето, ами го е снабдила с „черновка“, на която да пише, да драци, както си ще, докато я изпише и му потрябва „беловката“, върху която ще пише с упражнена ръка, с познание, с умение. Това е играта.

Ще добавя само още, че той говори и за инстинкт към игра. Забележете, Фройд пише за нагон към играта. Това, за обучение през играта и игровото по-късно, през 60-те години направи психиатърът Георги Лозанов със своята *Сугестопедична метода*, която през тези години получи признание първо извън България.

Но да се върнем в 1926 г. На сцената на българската педагогическа и литературоведческа мисъл за деца вече се чуват различни гласове. Тези две насоки са силно преплетени, особено в началото на века, поради факта, че напредъкът на литературата за деца обслужва предимно педагогическите интереси в детското развитие. Тук трябва да отворим една скоба и да се върнем малко назад във времето, за да припомним мястото на детето, като член на обществото и как то се разположи в цивилизационния контекст. Трябва да припомним, че идеята за детството като автономен мир дълго време е чужда за света. През Средновековието понятието „детство“ е непознато за западния човек. Класицизмът също остава чужд на това

¹ Фройд, Зигмунд. Детската душа. София: Евразия, 1993, с. 165.

понятие. Просветителите отбелязват известен прогрес, но и тук детето основно е обект на възпитание. Едва при романтиците отношението се изменя. Знаем призива на Русо: *Назад към природата* и свързаното с това особено внимание към детето. Русо ни напомня: „Природата иска децата да бъдат най-напред деца, а после възрастни“. Т.е. дълго време детето не се разглежда като субект със свои вълнения и потребности, а се гледа на него само като потенциална работна ръка в контекста на обществено-икономическите отношения. В този аспект са и споровете трябва ли да има литература за деца, или не. Тук винаги се цитира класическият пример за конфликта между идеите на немския писател Теодор Щорм, че няма нужда от такава специална литература и обратно – Белински, който подкрепя правото на съществуване на такава литература. България не прави изключение. Мненията са също полярни в смисъла на възхваляване на създаденото след Освобождението в областта на литературата за деца, до пълно снижаване на художествените стойности и критикуване на сътвореното в тази област. Ще спомена само маркиращите тези пътища на развитие статии. Някои наши автори проявяват крайна критичност към създаденото в млада България, като А. Теодоров-Балан в „Рецензия“ в „Периодическо списание“ (1891 г., т. 8, кн. 37–38) или Славчо Паскалев „Нашата детска литература“ в „Мисъл“ (1906, № 5). Тук трябва да отбележим, че такива полярни мнения се изказват дори през 20-те и 30-те години, когато българската литература за деца достига своите златни години. Но не можем да не отбележим, че тогава се появява и модерното как да мислим за детето в статията на Спиридон Казанджиев „Поезия и мироглед“ („Златорог“, год. 2, 1921, № 3, с. 153), несъмнено инспирирано от неговата школовка в Германия при Вунд, и отново едно есе на Виолино Примо в „Развигор“ (бр. 227, 30 октомври 1926), озаглавено „За детето“². Периодът между войните неминуемо изисква нов мироглед. „Издига се вече в чужбина и у нас култът към детето. Днес окървавеното, греховно човечество, сломено и отчаяно от всичките си злодеяния само почва да търси път на изкупление“³, споделя Виолино Примо. И ако в България тези търсения и този път към детето е през 20-те години, Фройд направи това още в началото на века – през 1905 г. с революционната си книга „Три студии върху теорията на сексуалността“, с която смути света с твърдението си за детската сексуалност, и 4 години по-късно с описанието на една детска невроза, известна като случая „Малкият Ханс“. И ако „Трите студии...“ са малко по-трудно теоретично четиво, то „Малкият Ханс“ се явява като тяхна художествена илюстрация с наративния си до голяма степен подход към преживяванията на малкото 4–5-годишно момче. На практика Фройд показва с колко внимание и такт трябва да се надниква в детската стая. След „Малкият Ханс“ светът и на детето, и на възрастния не може вече да бъде същият и тази книга поставя началото на „детската психоанализа“. Тук трябва да отбележим, че тази необикновена работа, която върши Фройд с малкото момче, при пълното съдействие на неговия баща, не се е приемала от виенската обществено-ност в началото на века еднозначно. Чували са се гласове за бедното, нещастно

² Виолино Примо. За детето. – В: *Развигор*, 30 окт. 1926.

³ Пак там.

момче, подложено на толкова изпитания, за да задоволи научните амбиции на д-р Фройд. Но истината е друга: този текст е важен не само защото отваря вратите за „детската психоанализа“, но той е и много интимен, човешки разказ, напомнящ ни очарователни, но и някога мъчителни преживявания през детството на всеки от нас. Ние сме в ролята на зрители на сцена, на която наблюдаваме изграждането на психичните структури на детето. И още един акцент. Случаят „Малкият Ханс“ е бил обсъждан и на сбирките на виенското общество по психоанализа или е бил споменаван във връзка с други теми, като въпроса за сексуалната информация, която може да се дава на детето.

Ако трябва да изведем ключовите думи от текста на Виолино Примо, това би било: *приоритет на детето, дете и природа, детето – учител на възрастния*.

Да разгледаме космогонията – дете и условно казано в този дух трите кита, на които се крепи концепцията за детския свят според Виолино Примо.

Още от началото на статията си авторът ни насочва към това, че на детето не се гледа като равен, камо ли да се поучим от него. *Всеки вярва, че е роден да учи другите, а всички ние из едно съляпо вярваме, че сме създадени за учители на детето*, напомня Виолино Примо. Как вижда бащата на психоанализата детето. *На четири или пет години малкият човек често е завършен и оттам нататък само постепенно проявява онова, което вече се съдържа у него*.⁴ Това изказване дава много материал за размисъл и за това, което днес е особено актуално – да се инвестира в така нареченото ранно развитие на детето. Още тогава Фройд е апелирал педагозите да се съобразят с данните на психоанализата и да съсредоточат възпитателните си усилия в първите години на детството, като се започне от кърмаческата възраст. По-сетнешните надграждания в психоанализата ни показаха, че е съвсем легитимно да се говори и за пренатални (предродови) усилия в тази насока. Имам предвид, науката хаптономия (за която и друг път съм говорила) и която днес дължи постиженията си и на дъщерята на голямата френска психоаналитичка Франсоаз Долто, сподвижница на Лакан – Катрин Долто.

Ето как Виолино Примо предугажда това, което дълбинната психология доказва – да се гледа на детето като на равен с възрастния, да се гледа на него като на „малкия човек“. Той отива и по-далеч. Дали възрастният да не се учи от детето и как. Отговорът му е: *Децата ще ни научат на това! И още: Нам е необходимо дълбоко и сериозно да изучим отношенията на децата към заобикалящия ги свят, за да не разкъсваме с грубите си ръце оная нежна духовна връзка, що съединява детските души с душата на Космоса*.⁵ Тук не мога да се въздържа да не припомня, че идеите витаят във въздуха и както често е установено, до някои прозрения в едно и също време се достига от различни хора. Това, което витае в началото на века, много мислители и писатели са усетили, него Херман Бар нарича *единното*, а Мартин Бубер ще изведе диадата *Аз и ти*.

Какво имам предвид? Виолино Примо едва ли е чувал, или чел написаното от създателя на психодрамата Якоб Леви Морено през 20-те години на миналия

⁴ Фройд, Зигмунд. Въведение в психоанализата. София: Наука и изкуство, 1990, с. 342.

⁵ Виолино Примо. Учителят на учителите – детето. – В: *Вестник на жената*, 25 дек. 1926, с. 1.

век, но е изумителна близостта на изразеното от Виолино Примо и това, което в стройната си теория Морено назовава като *Първична вселенска идентичност*, когато след раждането си детето е в единение с майката, с природата, Космоса. Това споделя и Виолино Примо. Че детето е част от природата и се стреми с цялата си душа към нея – към изгриващия слънчев лъч, към пеперудата, защото те *не си задават за цел да учат и да обучават*.

Тук искам да отворя една скоба и да припомня, че любопитството, което кара малкото дете да опознава света, този епистемологичен нагон (термин на Мелани Клайн), също е потенциран първо от въпроса на детето „как съм се появил на този свят“. Следва и интересът на малкото дете към своето тяло. И тази жажда за изследователство, за знания, тази страст на една възраст постоянно да задава въпроси го превръщат в изследовател. Това кара Фройд да постулира: „...Нека нашият мъничък изследовател преждевременно добие опита, че всяко познание е само частица и на всяко стъпало на познанието винаги остава неразрешен проблем“⁶.

Апологията на Виолино Примо, според която детето е част от природата, че е самата природа, можем да я мислим в аспекта и че детето е най-близо до несъзнаваното. Несъзнаваното е иманентно присъщо на детството и детското. То е още най-незатлачено културологично и цивилизационно състояние. Неслучайна е фразата на Фройд: *Човечеството заплаща своите цивилизационни постижения със склонността си към невроза*.

Пораствайки, ние се научаваме да общуваме с нашата душевна фасада, да изтласкаме нашата тъмна страна на несъзнаваното То – „там, където е било То, да стане Аз“.

Характерните за детето природна полиморфност, аморалност, амбивалентност, агресивност отстъпват в името на компромис с изискванията на обществото.

Култът на възрастния гнети душата на всички, Идолопоклонството пред личността на възрастния е тъмна превръзка за нашите очи, казва Виолино Примо и това не може да не ни припомни психоаналитичните провиждания, че тази доверчивост, която детето има спрямо обичаните от него родители, е вид хипнотично отношение. Същият смисъл имат и думите на Виолино Примо: *Когато се освободим от хипнозата на „обучението“ и манията на „възрастния“, тогава ще си очистим пътя към детето!*

Какво имаме в действителност? Възпитанието, което се грижи да не възникне нещо от известни заложби или наклонности на детето, което да е вредно както за индивида, така и за обществото, и наред с това психоаналитичната терапия, която идва на помощ, когато са налице такива симптоми. Ако на възпитанието се гледа като профилактика, психоанализата има работа с резултата. Но правилното възпитание има предимство във времето, то трябва да върви и да се погрижи първо, защото е натоварено с грижата за душата. Шансът на възпитателя е по-голям, защото работи с малкия човек, един пластичен материал, за да не се налага после да се коригират затвърдени психични формации.

⁶ Фройд, Зигмунд. Детската душа..., с. 129.

В статията на Виолино Примо има един много интересен пасаж за човешките роли. Ролите ни на родители, учители, възпитатели. Тезата, че сме в различни роли през живота си, че играем роли, съвсем пряко кореспондира с основните постулати на психодрамата за играещия човек. И в този смисъл първата роля на детето е играта.

Има едно твърдение на Виолино Примо, с което психоаналитичната мисъл внася малко по-друг нюанс. Когато авторът говори за *детските невинни устища*, не може да не припомним психоаналитичните провиждания, *че детството не е райска градина, а е изпълнено понякога с непосилни психологични проблеми и психични задачи, изискващи своето решаване не и без помощта на контекста около тях*.⁷ А и самият Виолино Примо говори за *насълзените и плахи очички*.

Виолино Примо напомня, че всички велики учители от Сократ до Татко Песталоци са се учили от детето и този, който се учи от детето, ще научи най-много. Тук не мога да не цитирам заглавието на послеслова от д-р Давид Иерохам към българското издание на „Малкият Ханс“ което гласи: *Какво научи Зигмунд Фройд от Малкия Ханс*.

А ето и последният апел в статията на Виолино Примо: *Детето, като природата е най-верният учител. Към този „учител на учителите“ трябва по-често да обръщаме очите си*. Ние не знаем какъв човек е бил този, който избира да се назове с псевдоним „Виолино Примо“ – тук е място за нашите психоаналитични догадки. Но едно е ясно – с месианската си нагласа към апология на детето и детското, неговото значение наистина е на Виолино Примо – Първа цигулка.

⁷ **Иерохам**, Давид. Какво научи Зигмунд Фройд от Малкия Ханс. послеслов. – В: *Фройд*, Зигмунд. Малкият Ханс. София: Критика и хуманизъм, 2011, с. 197.

„КРЕХКА ВАЗА ОТ НАЙ-ЧИСТ АЛАБАСТЪР“ – ЖЕНСКАТА ТЕМА В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

ИВАН ХРИСТОВ

„A FRAGILE VASE OF PUREST ALABASTER“ – THE FEMININE IN BULGARIAN LITERATURE BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Ivan Hristov

SUMMARY

The feminine became a topical theme in European and hence Bulgarian culture with the outbreak of World War I. The male portion of the population went to the front and women found themselves filling social positions that had previously been considered as predominantly male. However, this led to a series of changes in the public mentality, as well to attempts to make sense of this change. The late 1920s were also the time when the first female professional writer appeared in Bulgaria. The present paper analyzes in detail how this occurred. The general approaches taken to the themes include: women and war; women and reform, women and alienation, women and artistic creation.

Жените от цял свят, без никакви съюзи, по внушение на своя майчински инстинкт, са в състояние да турят край на войните.

Жената в новото общество ще бъде независима; тя не ще бъде вече подчинена и експлоатирана; тя ще бъде свободна и равна, както мъжът, тя ще получава същото възпитание като него.

Бebel¹

В статията „Вестник на жената“², публикувана във в. „Изток“, четем следното: „Той („Вестник на жената“ – б.м. И. Х.) излиза вече шеста година, редактиран от един скромн, но упорит човек със съвременни разбирания, г. Хр. Чолчев, който успя да го закрепи и наложи в едно време, крайно неблагоприятно

¹ *Bebel*, August. Die Frau und der Sozialismus. Zürich – Hottingen: Verlag der Volksbuchhandlung, 1879.

² *Вестник на жената*. – В: *Изток*, 24 окт. 1926, с. 4.

за издаване на списания и неполитически вестници. Нас не ни интересуват неговите модели за бродерии, готварски рецепти и пр., а отделите му за обществен и литературен живот и трябва да отбележим, че с тях „Вестник на жената“ изигра една положителна роля в нашия културен живот. Там печатаха първите си опити редица млади поети, по-късни сътрудници на сп. „Златорог“, „Хиперион“, „Развивор“ и „Изток“ – там се изнесоха въпроси около жената, над които малцина са се замисляли. Но, разбира се, това никому не прави впечатление“. И по-нататък: „Покрай многото безлични стихотворения и разкази, лишени от белезите на истинското творчество, в този седмичен лист се поместиха и ценни работи от Е. Багряна, Ч. Мутафов, Й. Стубел, Й. Стратиев³, Г. Караиванов и др. Независимо от това, със своите бележки върху наши писатели, актьори, певци, художници и пр., помествани редовно във всеки брой вече от пет-шест години насам, „Вестник на жената“ спомогна твърде много за популяризирането на родната литература и изкуство. ...Представете си изолирания живот, който води нашата жена. Тя прекарва почти всичкото си време въщи с грижата за своите деца, в работа около огнището. По тази причина и културните ѝ интереси са слаби. „Вестник на жената“ успя да се прокрадне в нейния затворен свят, да внесе с моделите за бродерии, с готварските рецепти и известен интерес към литература и изкуство. Прочее, дейността на г. Чолчев заслужава положителна оценка“.

Женската тема става актуална в европейската и респективно в българската култура с избухването на Първата световна война. Мъжката част от населението отива на фронта и жените се оказват в положение да заемат обществени позиции, смятани до този момент за предимно мъжки. Но това води до редица промени в обществения манталитет, до опити да се осмисли тази промяна. Краят на 20-те години е времето, в което се появява и първият професионален писател-жена. Как става това?

В тази статия ще се придържам главно до тезата на Милена Кирова, споделена в сборника „Неслученият канон“⁴. А именно, че Елисавета Багряна – първият професионален писател-жена, от самото начало, та чак до края на своето творчество „в действителност пренаписва ранния български модернизъм, само че в поетическата стратегия на отказа от неговата абстрактно-универсална или високопарно сецесионна стилистика“. Но за да се появи и канонизира първата жена-професионален писател в българската литература, е необходимо почвата да се подготви, да са налице определени обществени нагласи и социални условия. Тук ще се спра само на

³ Йордан Стефанов Стратиев (1898–1974) – български поет и преводач. От 1923 г. работи в Министерството на външните работи – дипломат е в Румъния, Югославия, Австрия, Белгия, Чехословакия. Печата от 1917 г.: сп. „Общ подем“. Сътрудничи със стихове на „Везни“, „Златорог“, „Листопад“, „Литературен глас“, „Българска мисъл“, „Демократичен преглед“, „Изкуство“, „Българан“, „Смях и сълзи“, „Сила“, „Вестник на жената“, „Стършел“, „Септември“. Член на Съюза на българските писатели. Автор на стихосбирката „Велики петък“ (1927) и на книгите за деца „Доктор Петър“, поема за деца (1956, 1960), „Жабешка история“, приказка в стихове (1960). Превежда драмата „Орлео“ от Едмон Ростан, както и от руски и румънски език. Репресиран след 9 септ. 1944 г. – лежи на остров Белене.

⁴ Кирова, Милена. Между пътя и мястото. за половата идентичност на текста – Багряна. – В: *Неслученият канон*. София: Алтера, 2009, с. 257.

женската тема, намерила място на страниците на в. „Изток“ – издание на кръга „Стрелец“⁵. Както посочва в своите спомени един от идеолозите на „Стрелец“ – Кирил Кръстев⁶, зад първия идейно целенасочен културен седмичник – вестник „Изток“, е стоял един организиран интелегентски кръг. „Изток“ излиза две години – от 15 октомври 1925 до 16 юли 1927 г., в 70 броя. По спомените на Кръстев „Изток“ е бил „една малка енциклопедична трибуна“. Той си е поставял за задача да отбелязва пулса на съвременния нему световен и вътрешен живот, без доктринерство, като редовно е застъпвал всички области на културата – обществени идеи и тежнения, литературни материали, въпроси на общественото възпитание, изкуствата, научни въпроси, проблеми на цивилизацията. Едно от тези актуални тежнения е и женският въпрос.

Най-общо „стрелците“ разглеждат този въпрос в три аспекта:

1. Жените и Големите творци – Гьоте⁷, Ницше⁸, Вагнер⁹.

2. Жените творци – Зинаида Гипиус¹⁰, Елен Кей¹¹, Оливия Шрайнер¹², Селма Лагерльоф¹³ и др.

3. Жената като обществено-социален феномен. Основните насоки на третиране на темата са *Жената и войната*, *Жената и Реформата*, *Жената и отчуждението*, *Жената и творчеството*.

Когато говорим за кръга „Стрелец“ и за неговата концепция за „женското“, несъмнено трябва да имаме предвид разбирането за жената на Рабиндранат Тагор¹⁴,

⁵ Повече за кръга „Стрелец“ вж. в: **Христов**, Ив. „Кръгът „Стрелец“ и идеята за родното“. София: Карина М, 2009.

⁶ **Кръстев**, К. Спомени за културния живот между двете световни войни. София: Български писател, 1988, с. 115.

⁷ **Гълъбов**, К. Любовните и приятелските увлечения на Гьоте като символ. – В: *Изток*, 26 дек. 1925, с. 2.

⁸ **Ройтер**, Габриела. Среща с Фридрих Ницше. – В: *Изток*, 25 апр. 1926, с. 2.

⁹ **Везендонк**, Матилда. Жените и Вагнер. – В: *Изток*, 6 февр. 1926, с. 2.

¹⁰ **Илиев**, Атанас. Психологизмът в поезията на Зинаида Гипиус. – В: *Изток*, 5 февр. 1926, с. 2.

¹¹ **Санин**, Егор. Елен Кей починала. – В: *Изток*, 23 май 1926, с. 1.

Елен Кей (1849–1926) е шведска учителка и писателка, феминистка, работеща в Стокхолмския институт в зората на XX в. Тя прокламира, че това ще е векът на детето. През 1903 г. публикува книга със същото заглавие – „Векът на детето“, а също така и „За любовта и брака“. Тя смята, че в училище се убива детската душа. Ето защо в центъра на възпитанието според нея трябва да се постави детето с неговите нужди, потребности и интереси.

¹² Оливия **Шрайнер**. – В: *Изток*, 28 ноем. 1925, с. 1.

Оливия Шрайнер (1855 или 1863–1920) е южноафриканска англоезична писателка.

¹³ **Милев**, Теодор. Из Швеция. На гости у Зелма Лагерльоф. – В: *Изток*, 1 окт. 1926, с. 2. Селма (Зелма) Отилия Лувиса Лагерльоф (1858–1940) е шведска писателка, която през 1909 г. става първата жена, спечелила Нобеловата награда за литература. Творбите на Селма Лагерльоф представят селския живот и природата на Северна Швеция и се коренят дълбоко в скандинавските легенди и история. Селма Лагерльоф е световноизвестна най-вече с книгата си „Чудното пътуване на Нилс Холгерсон през Швеция“.

¹⁴ **Тагор**, Рабиндранат. Жената. – В: *Изток*, 3 ян. 1926, с. 4.

Рабиндранат Тагор (1861–1941) е индийски писател, поет, философ. През 1913 г. получава Нобелова награда за литература и става първият неевропеец, удостоен с това отличие,

споделено в неговата статия „Жената“, поместена във в. „Изток“, бр. 12 от 3 януари 1926 г. Според Тагор „Привързаността и постоянството са дълбоко заседнали в женската природа. Жената не обича да се впуска в нови работи, да прави разследвания от чисто любопитство. ...Творенията на мъжете в областта на културата са като вавилонски кули; те се осмеляват да растат толкова, че изнасилват основата си и постоянно се сриват. Тъй човешката история расте върху пластове от развалини, а не със спокойно и постепенно растене непосредно от майката Земя“.

Мъжкият разум, алчността за богатства в статията на Тагор се разглеждат като причини за избухването на голямата война. Мъжкият Запад като свят на разума става обект на критика на основата на Женския Изток – свят на чувствеността. В статията на Тагор срещаме типичната за края на 20-те години на миналия век критика на западната култура: „Поради това, че западната жена търси постоянно възбуди отвън и е изпаднала в един вид вманиачена духовна жажда, и не може да живее без ежедневните си сензации, тя губи способността си да чувства нежно, както природата е отредила, изгубва цвета на женствеността си и същевременно силата да даде на човечеството това, от което то се най-много нуждае“. И по-нататък противопоставянето по оста *мъж–жена* може да бъде сравнено с противопоставянето *Изток–Запад*, типично за епохата. „Мъжът се интересува за хората, доколкото те показват особни способности или са от особна полза – продължава Тагор. – Жената чувства интерес към човечите, защото са живи същества, защото са човещи. ...Домашният свят служи да се определи цената на всеки индивид, не пазарната цена, а цената, която любовта дава, цената, която творецът е турил във всичките си създания. Домашният свят е даден на жената от Създателя.“ Тук виждаме, че ако в началото на модернизма целта е жената да излезе от дома, да стане равна на мъжа, да навлезе в мъжките социални сфери, то в края на 20-те години се засилва обратната тенденция – наблюдаваме едно завръщане на жената към домашното огнище, към сферите на частното, асоциалното. „Западната култура – според Тагор – е засенчила жената. ...Задачата на жената е пасивна, тъй както задачата на земята, която не само помага на дървото да расте, а и го спира в растенето. Дървото трябва да има свобода да се развива, да разпростре клоните си на всички страни, но главните му връзки си остават пак със земята и чрез нея само дървото може да съществува.“ Тук Тагор говори за основните качества, които се търсят в съвременността и които жената притежава. Тя „е надарена до висша степен с пасивни качества: целомъдрие, скромност, себеотрицание, самопожертвователност“. „Това, което жената иска днес, не е само свобода да си печели сама прехраната и да отнеме самодържието на мъжа в икономическите области – продължава Тагор, – тя се бори, за да си извоюва място и в творенето на културата, гдето мъжът сам се подвизава и ежедневно къса сърцето и пресушава живота на жената“. Така индийският писател и философ поставя въпрос, който занимава и кръга „Стрелец“: „Възможно ли е жената да бъде творец, равностоен на мъжа?“.

което го превръща в един от най-широко известните по света индийци. През 1926 г. Тагор прави голяма обиколка на Европа. След Атина, Букурещ и Белград на 17 и 18 ноември 1926 г. великият хуманист посещава София и изнася две беседи.

„Времето е дошло, в което отговорността на жената е по-голяма отвсякога. Светът, чрез своите унижени и онеправдани, я вика. Щом съзнае тази отговорност, тя трябва да се заеме с въздигането на една нова духовна култура чрез неподправените си чувства и чрез цялата сила на човешката любов в сърцето си“ – заключава Тагор.

Нов и интересен аспект на темата за женското намирам в статията на Христо В. Въргов с едноименното заглавие „Жената“¹⁵. Въргов разглежда жената като носител на Реформата, на новото в живота. Според него: „Жените по своята природа са мистични, но понеже са робини на традицията, рядко се явяват в ролята на религиозни водители. Когато обаче известна религиозна истина им се конкретизира, те я възприемат от дълбините на душата си и стават най-големи нейни защитници. Христа следваха жени. Първите църкви бяха основани изключително от жени. Разумните християнски секти дължат своето разпространение на жените. Тертулиан¹⁶ от строг обредоведец става разумен християнин, благодарение на еретичната Квинтела: тоже жена обърнала Сергия¹⁷ в павликянство и му обяснила духовната същина на християнството. Богомилството – духовното християнство в България и в други страни – било проповядвано най-вече от жени. Виклиф¹⁸, Хус разпространили своите реформаторски идеи“ благодарение на жените. Христо Въргов акцентира на майчиното чувство, което в епохата след голямата война става основен пример за хуманизъм. „Майката с радост, с възторг дава себе си за ядене на децата си – заявява той. – „Но това е инстинкт“ – слушам възражения. Да, това е инстинкт. Ний, хората на XX век, имаме нужда да заменим своя велик разум с материнския инстинкт. Да бъдеш по цели нощи над люлката на детето, да не ядеш по цели дни, а да пазиш оскъдния хлебец за детето си, да спиш на голата земя, а на детето си да дадеш постелката и завивката – това било инстинкт. О, колко е хубаво тоя „инстинкт“ да ни ръководи в нашия личен живот!“ Така инстинктът, ирационалното, интуицията стават източници за обновяване, но и за критика на традицията, за отхвърляне на епохата, довела до войната.

„Каквито и да бъдат критиките върху майчинската обич, достоверно е едно, че тя е безгранична и безкористна“ – заключава Въргов и в своята статия като пример за тези разсъждения посочва народната песен „Гюра юнак“. Тук отново виждаме тенденцията при кръга „Стрелец“ – примери да се търсят в предмодерната традиция, във фолклора. „В тая песен народът сравнява обичта на майката към сина си, с оная на съпругата към мъжа си и сестрата към братя си и поставя първата най-високо. Гюра праща пиле соколово да отиде в бащини му двори, за

¹⁵ Въргов, Христо. Жената. – В: *Изток*, 7 ноем. 1925, с. 3.

¹⁶ Квинт Септимий Флоренс Тертулиан или накратко Тертулиан (ок. 155–230) – създател на латинската теология, апологет и първият автор на християнска литература на латински език.

¹⁷ Сергей Тихик (+ 835) – лидер на павликяните. В началото на IX век внася значителни изменения в павликянството и получава наименованието втори основател на сектата.

¹⁸ Джон Уиклиф (ок. 1330–1384) – английски предреформатор, философ и теолог. Той е направил най-стария превод на Библията на английски език.

да види какво правят неговите близки: майка, жена, сестра. Соколът изпълнява мисията, връща се и съобщава на господаря си, че къщата им запустяла, че дворът с бурен е обрасъл, че на двора има три дървета, а на всяко дърво стои по една кукувица. Кукувиците кукали различно: първата кукувица кукала и никога не замлъквала: втората кукала от сутрин до вечер, а третата кукала и нашироко гледала. За Гюра не било трудно да узнае в първата кукувица – майка си, във втората – сестра си, в третата – жена си...“ Въргов посочва като пример и стихотворението на Н. А. Некрасов „Внимая ужасам войны“. И в него се изтъква безкористната майчина любов: „Поетът жали не приятеля, не жената, дори не самия герой, защото ще се утеши жената и приятелят ще забрави... Но има една душа, която до гроб ще помни... Коя е тази душа? – това е майката. Той видял „в света едни свети, искрени сълзи – сълзите на бедните майки... Те няма да забравят своите деца, загинали на кървавата нива, както не ще издигне плачущата върба своите увиснали клони“. Така безкористната майчина любов става основата, от която се критикуват причините за избухването на войната.

Друг аспект на женския въпрос е темата за „Жената и творчеството“¹⁹, засегнат в едноименната статия. „Може ли жената да твори, както мъжа? – пита анонимният автор. – Не може, или по-точно казано, тя никога не е творила, както мъжът. Между най-великите поети не се среща една-единствена жена. Шекспир, Гете, Данте, Омир, Шилер, Китс, Шели, Пушкин! Коя жена има право да се постави в тая група? Освен това фигурира ли името на една жена в списъка на гениалните композитори? На великите скулптори? На архитектите, които са поразили многобройни поколения с хилядолетни здания? На първите живописци? На мъдреци?“ И заключението е: „Не! Жената не заема място между първите майстори в гореспоменатите области. Само като творителка на романи, тя може да се сравни с мъжа. Днес някой от най-даровитите романисти са жени. В историята на литературата някои жени имат право да се равнят с Хюго, Дикенс и Балзак, при все че в един скоро съставен списък на стотина най-велики автори през времето от Давид досега не се явява името на нито една жена“. Анонимният автор отрежда право на жената да участва в творческия процес, но като вдъхновителка: „Но това не значи, че жената няма дял в създаване най-велики ценности, понеже няма почти никое творение, за което жената не е до голяма степен отговорна. Тя е вдъхновявала почти всяко трайно и величествено, човешко постижение“.

И тук авторът обръща внимание на ролята на жената в реформаторските движения: „Всеизвестна е ролята на жената в религиозните движения. Без жената мохамеданската, еврейската и християнската религии не биха съществували. Повечето от безсмъртните картини са вдъхновявани от жената. И всеки знае, че поемите на Байрон, Шекспир, Гете, Шели, Китс, Данте и другите майстори са създадени под вдъхновението на жената“.

¹⁹ **Жената** и творчеството. – В: *Изток*, 21 ноем. 1925, с. 4.

Обратната страна на тези констатации намираме в статията „Как жената надминава мъжа“²⁰ от Жюл Мишле. Жената, според автора, „култивирана непрестанно от мъжа, оплодена от неговата мисъл, израства скоро и един ден се намира над него“. Тук авторът споделя разбирането за жената като Пророчица. Със своята ирационалност, със своята интуиция тя придобива способността да вижда в бъдещето. Но как става това? Жюл Мишле отговаря на този въпрос, като се обръща към мъжа: „Ако тя запазва пророческия си дар, това се дължи на твоята любов, с която ти си обгърнал скъпото съкровище и си разделил живота на две – за тебе тежката работа и грубото съприкосновение със света, за нея спокойствие и любов, материнство, изкуство и тихите грижи за огнището. Ти си направил много добре! Колко съм ти благодарен! О! Жената, тази *крехка ваза от най-чист алабастр*, в която гори пламъкът на Господа, трябва да се съхранява добре, да се пипа внимателно, да се носи близо до топлината на сърцето (к.м. – И. Х.). ...Един прочут мислител – продължава авторът – се подиграва на пророческите способности у жената. Но той смесва внезапното вдъхновение у нея със сомнамбулизма, които ѝ идат от надмощието и потисничеството на мъжа. Наистина вдъхновението не е свършено независимо от фаталните елементи, но ако затова го унижаваме, трябва да приемем, че големите артисти не са мъже. Трябва да изпратим при жените Рембранд, Моцарт, Бетховен, Данте, Шекспир и т.н. Пък и които претендират, че се основават само на логиката, сигурни ли са, че не плащат данък на тази женска способност – пророческото вдъхновение?“. Виждаме тук, в статията на Мишле, теза, обратна на споделената в статията „Жената и творчеството“, тезата, че тъкмо най-големите творци, способни на пророческо вдъхновение, са жени в духовен смисъл.

Темата за отношенията между мъжа и жената намира своето продължение и в статията „Самичката жена“²¹ от същия автор: „Всеки вижда голямото събитие на времната. По едно чудно стечение на обстоятелствата – от социално, религиозно, икономическо естество, мъжът живее отделно от жената. И това все повече. Те не са само в два различни, но паралелни пътя. Те приличат на два пътника, тръгнали от същата станция, единият с пълна пара, другият с малка бързина и върху две отклоняващи се релси. ...Трябва да се опише положението, както си е. Те нямат вече общи идеи, нито общ език и даже не знаят вече как да си говорят върху предмети, които засягат и двамата. Те са се изгубили от очи. Скоро, ако не се вземат мерки, въпреки случайните срещи, те няма да бъдат вече два пола, а две народности“. Така авторът стига до дълбоки социологически заключения: „Между причините, които днес не само карат мъжете да избягват женитбата, но и въобще обществото на жените, първата, без съмнение, е напредващата мизерия на бедните момичета. Тях той може да ги има на разположение: тези жертви на лишенията и на глада се отдават лесно. Оттам и пресищането, възбудата, изгубената способност за възвишена любов, смъртното отегчение да се желае това, което тъй лесно може да се има

²⁰ Мишле, Жюл. Как жената надминава мъжа. – В: *Изток*, 6 март 1926, с. 2.

²¹ Мишле, Жюл. Самичката жена. – В: *Изток*, 13 март 1926, с. 3.

всеки ден“. Виждаме, че и тук следвоенната ситуация, икономическата криза водят до тежки морални последици. Икономическата зависимост води и до морална такава. В някои държави като Италия, Полша, Ирландия, Испания „разслабването“ на семейните връзки е довело до разрушение на държавата, смята авторът.

Но какъв е изходът според Мишле? „Само в една книга през последния век намерих една велика поетична концепция; (поемата „Последният човек“), авторът смята, че светът е изтощен и че Земята загива, но има една върховна пречка: Земята няма да умре, докато има само един човек, който още да обича. Съжалете се над измъчената Земя, която без любов си губи значението. Обичайте истински, за спасението на света“ – заключава Мишле и виждаме, че за него спасението на отношенията между мъжа и жената се корени във взаимната любов.

През 20-те години, от една страна, жената трябва да настигне мъжа, да навлезе в професионалните сфери, но и това води до конфликт, превръща се в проблем на модернизацията, особено в едни изостанали общества. Мъжът и жената губят общуването помежду си и това води до отчуждение. И тук на помощ в модерния живот идват психологията и психоанализата, на които кръгът „Стрелец“ също са пропагандатори. В статията „Мъжът и жената“²², публикувана в бр. 64 на в. „Изток“ от 28 май 1927 г., Прентис Мюлфорд съветва: „Много съпружески двойки, които не са намерили в брака щастието, що са очаквали или що са изпитвали през годеническия период, могат отново взаимно да предприемат изграждането на своя рай, само ако биха желали да се решат да почнат оттам, дето някога е пресекнало щастието им! С подновяването на всички онези малки нежности и любезности, които са били присъщи на онова щастливо време: с похвалното желание чрез грижи взаимно да се понаравят; с въздържането на каприза при отнасянето им един към друг; с изоставянето на докачителни и саркастични думи. (Колкото уважение губиш, толкова презрение си навличаш.) Мъжът и жената би трябвало да почнат така: дали това що прави единият се нрави на другия; да се започне със занятия, които някога са радвали и двамата, тъй щото еднакво нужното за мъжа и жената вливане на жизнена и духовна сила да укрепи духа, душата и тялото на двамата и тъй да постигнат основите за щастието в брака“. Само любовта може да им спомогне за преодоляването на противоречието между двата пола, което се появява като ефект на модернизацията на българската култура между двете световни войни.

За да постигнат новаторско звучене на своите творби в началото на XX в. писателите модернисти реабилитират някои характеристики на писане, свързани предимно с женското. Това са ирационалност, аисторизъм, спонтанност, субективизъм, анационалност в противовес на мъжките рационализъм, историзъм, концептуализъм, обективизъм, национализъм. И все пак до края на 20-те години в България професионален писател-жена не се появява. Появата и канонизирането на Багряна в края на 20-те години изисква от нейната поезия да утвърждава правото на жената да бъде модернист. Ето защо тя следва темите, вече утвърде-

²² Мюлфорд, Прентис. Мъжът и жената. – В: *Изток*, 28 май 1927, с. 2.

ни в българския лирически канон, но с обратен – женски знак, като утвърждава правото на жената да напусне своя дом заради любов или да пътува и открива нови светове, да бъде любознателна и т.н. Онова, което се оказва изключително важно за институционализирането на правото на жената да твори литература, е наличието на женска субектност. Откривайки мъжката субектност в началото на XX в., българският модернизъм постепенно подготвя почвата за появата и на женска такава.

МАЙЧИНСТВОТО Е ВИСШАТА ЖЕНСТВЕНОСТ. ДВА РАЗКАЗА НА СТРАНИЦИТЕ НА „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“. „МАЙКА“ НА ЧАВДАР МУТАФОВ И „ПОД СЛИВИТЕ“ НА КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ

АЛЕКСАНДРА АНТОНОВА

MATERNITY IS THE SUPREME FEMININITY.
TWO STORIES IN WOMAN'S JOURNAL
(*MOTHER* BY CHAVDAR MUTAFOV AND *UNDER THE PLUMS* BY
KONSTANTIN KONSTANTINOV)
Alexandra Antonova

SUMMARY

Both stories – *Mother* by Chavdar Mutafov (1927) and *Under The Plums* by Konstantin Konstantinov (1936) appear on the *Women's journal* pages. Both texts analyze womanhood through motherhood, create motherhood as a hypostasis of eternity through the connection of generations, as a focus of time in the chronological perspectives intersection. Mother here is an ambivalent being, high and low coexist in her nature, she is nobly selfless and that's why a reckless predator. Motherhood is the supreme femininity according to Konstantinov and Mutafov, it relieves the tension of duality, something more – it combines contradictions in a dramatic but harmonious dual nature.

И разказът на Чавдар Мутафов – „Майка“ (1927), и разказът на Константин Константинов „Под сливите“ (1936), които се появяват на страниците на „Вестник на жената“, анализират женската природа чрез майчинството, създават майчинството като ипостас на вечността чрез връзката на поколенията, фокус и съсредоточие на времето в пресрещането на хронологическите перспективи. Майката тук е амбивалентно същество, в което живеят високо и ниско, едновременно благородно себеотрицателна и затова – безразсъдна хищница. Майчинството е висшата женственост според Константинов и Мутафов, то успокоява напрежението на двойствеността, нещо повече – то съвместява противоречията в драматично, но и хармонично двойствена природа.

„Под сливите“ на Константин Константинов

Разказът „Под сливите“ на Константин Константинов се появява във „Вестник на жената“ в бр. 671 от 16 декември 1936 г., включен е и в сборника „Трета класа“, който излиза през същата година. Сюжетът на разказа е вдъхновен от женските бунтове по време на Първата световна война и има автобиографичен характер – писателят споменава за събитията, когато разказва в мемоарната си книга „Път през годините“ за времето на службата си във Враца: „През пролетта на следната година в някои от северните села на окръга, дето имаше мандри, станаха известните на времето бунтове, при които мандрите бяха разрушени от тълпи жени, чиито мъже бяха на фронта, а децата им гладуваха“¹. Разказът „Под сливите“ има антологичен характер – с него Константинов е представен в антологията на Кръстю Белев „Новата българска литература. Български писатели“, книга втора.²

Разказът е забележителен с *механизмите на конструиране на образа на жената чрез нейното многообразие* в един паноптикум от женски символи, както и с *поетотворческата функция на противопоставянето*, развито в поредица от противопоставяния: между човека и закона, между мъжа и жената, между войната и живота, между телесното и духовното, между поколенията във времето, между противопоставянето и приемствеността. И най-голямото: на човека срещу себе си. Силно антивоенно платно, разказът излиза от поводната историческа рамка и се превръща в апотеоз на майчинското себеотрицание, на благородството в жаждата за живот, внушени чрез похватите на късната поетика на Константиновия разказ – сгъстен психологизъм, изразителност на шриха, картинно стилизиране.

В хода на разказа образът на майката постепенно се развива от многообразието на женски ипостаси. Образът на майката е, следователно, своеобразна кулминация в развитието на образа на жената в текста. А жената е навсякъде: в плодородните овощни дръвчета, в буковата гора, която напомня буйна женска коса, в натоварената с цедилка бабичка, в непоклатимо решителните майки, нападнали мандрите, за да нахранят децата си, в лекомислените дами, които придружават високите „съдници“ и се залавят в суката си да варят мармалад.

Женските ипостаси се редят един след друг, като броеница от пъстри зърна, през тъканта на разказа. Прибраното, уредено село сред плодородните овощни градини е първият от поредицата образи на характерно женското оценностояване на живота, изразено в пораждащото и организиращо начало: *Селото – голямо, угледно, прибрано в полите на Балкана – се губеше в зеленината на току-що прецъфтели овощни градини*. Образът на жената е навсякъде – в априлското животворно опиянение, в младостта и свяна на закъснялото ябълково дърво, което „розолее като девойче“. Красиви жени са и младите тополки, с които е осеяно живородното бледозелено поле, също женски символ. Всеки един обект от разказа има женско лице: буйната рекичка, побелялата еднокаменна воденица, мал-

¹ Константинов, К. Път през годините. София. 1981, с. 260.

² Душкова, М. *Semper Idem*: Константин Константинов. поетика на късните разкази. Русе, 2013, с. 33–34.

³ Пак там, с. 167.

⁴ Пак там, с. 246.

ката клисура с влажните ливади. Цялата природна картина в началото подготвя, въвежда жената в пъстрото ѝ многообразие, обединено от създаващото начало. Женското обема, съхранява и ражда, надхвърля единичните съществувания в отвъдчовешкия си, онтологичен мащаб. Природата е картинно стилизирана като огромна и вечна жена: *Отгоре слизаше гъста букова гора, изрязана изведнъж с права линия, под която лъцяха влажни ливади. Това напомняше къдрава женска коса, подстригана над широки, закръглени плещи. Къдравите и буйни коси над закръглени плещи устойчиво се срещат и в други женски персонажи на Константинов, устойчивостта им създава парадигматичност на женската красота, внушава женското като образ на естетичното. Образът на жената е самият образ на красотата, който прехожда от разказ в разказ и създава смисъл именно чрез своята устойчивост, инвариантност. Образът на жената с буйни коси и заоблени рамене възхожда още от ранните разкази на Константинов – Марта от „Буря“ (1925), Весела от „Целувка“ (1925). Марта: ...огромни очи на матово лице с детски овал, с открито чело, обиколено от тъмни, пушисти коси. Черна копринена рокля с къси ръкави плътно обвиваше закръглените рамена... Весела: Тя бе малка, пъргава брюнетка, същинска египтянка, с буйни коси и удължени очи...Обичах да гледам нейните закръглени момински плещи...*

Широката падина с двете диви круши е поредният женски ипостас, тя е сякаш утроба, в която, приласкан и опростен („синко“), бившият прокурор изповядва чувството си за грях и вина. Голяма светла и плодородна е земята и в онези есенни дни, натегнали от плод: *Слънчево, тихо, с просторни далечини, като че небето се беше издигнало повече, а земята бе станала по-широка от пожълтелите полета и планини. Пълни с живот, в тази есен те са изгорени и пусти, напукани и опустошени като от пожар. Но сред тази пустош цъфти, като зелен оазис, плодородното село, в което се състои процесът, в което майките ще бъдат обвинени, че са ограбили мандрите, за да нахранят децата си, че са разрушили, за да изградят. Пълноводната река, „която никога не пресъхвала“, е поредният символ на изобилно раждащото, женското начало: Цялото село беше потънало в сенчести, обширни сливови градини, с превити от плод дръвчета. В северния край пък хубави американски лозя пълзяха почти до върха на баирите. Всичко тук беше свежо, буйно, чувстваше се труд, благословен с плодородие... Красотата на земята контрастира драматично с жестокостта на войната, родитбата – със смъртта. Антивоенният патос на Константинов тук преминава през конкретната историческа и общочовешката етическа ситуация, която създава разказът.*

Плодородието сплита добро и красиво, етично и естетично взаимно се определят и свързват в образа на жената. Доброто става красиво, както красиви, почти монументални са тези дъщери на баба Илийца, майките, изправени на съд: *Ах, трябваше да ги видите тия български майки – едри, измършавели, пребрадени жени, с кръстосани на пояс ръце, със загорели каменни лица – недостижими в своята сила, в своята непреклонност да нахранят децата си.*

Какъв е образът на мъжа тогава? Израз на сила и самоувереност, зрялост и баланс. Социалното му лице обикновено е най-важното. Но тук – той се занимава с пчели и крави, изоставил е кариерата в една професия, от която е дълбоко отблъс-

нат. Професия, която претендира да въздава справедливост, да вижда човека, а в действителност го сгизва. Непомъдрели от безчовечията на войната, групата „съдници“ не само изправят на съд, но и осъждат майчината грижа и решителност. Тази, която погазва и суровите патриархални закони, и Божиите заповеди. Напада и отвлича, като вълчица за малките си. Майчината саможертва – в един неравен съд. Съдът на съвестта обаче е Богът в нас, той е, който наказва. Съвестта ще бъде успокоена с „някой лев за манастира“. И що е престъпление – нападението на мандрите или осъждането му? Константинов откровено пародира едностранчивостта и праволинейността на съда и закона, от които човекът изпада: *...за нас работата беше ясна: извършено бе престъпление, признато, установено, при това наистина тежко престъпление. Трябваше да има санкции за назидание.*

След като престъплението е тежко, колко ли по-голямо е това, което го е движело?

В образа на адвокатата има и нещо повече – той е не само инструмент на една правораздаваща професия, но е и мъж – от векове стълб на жената, нейн закрилник. *(На мъж път не се минава.)* И в това отношение образът на мъжа е свален, демитологизиран, развенчан. Не само неговата професия е компрометирана, но и неговият пол, вековното уважение към него заслужава да бъде свалено *(не мога да понасям тоя нашенски обичай)*. Слабият пол е засрамил силния и е проблематизирал неговата „сила“. Слабите жени не само прекращават патриархалното господство, но го прекращават организирани, в многолюдни групи. Подбудител на бунтовете е един божи човек – игуменът на близкия манастир. Гладът на жените и отчаяната им саможертва в името на рожбите им контрастира с лекомисленото настроение, с което групата адвокати, съдии и прокурори пътува *(Нашето пътуване имаше характер на неколкодневна семейно-приятелска екскурзия.)*, с което те законно открадват от земята на майките и мармалада от сливи, и чудесното десертно грозде, и кошниците с пилета *(Файтоните, отрупани с кошници грозде, пилета, делви мармалад, едва се мъкнеха.)*. Храната има ключова позиция в разказа, както отбелязва М. Душкова в книгата си.³ Храната изразява, характеризира героите, измерва нравствения импулс в действията им. В отношението към храната срещаме ново нравствено противопоставяне: съдиите хранят себе си, майките хранят децата си.

Законът се противопоставя на човека, слабостта – на силата. И що е сила? И що е правда? Животът се изправя срещу смъртта *(И тя поглади със своята старешка, възлеста ръка главите на две пет–шестгодишни деца, които се бяха хванали за сукмана ѝ, дрипави, беднички, с големи уплашени очи. – Кога заминаваше за фронта, син ми ги остави на мене. Майка им умря преди четири години. На ръцете ми са порасли...)*. Баба Рада е най-старата обвиняема, тя е прамайка на майките, техният инвариант. Тя е образ на живота в поколения, на приемствеността на живота и, в този смисъл, на неговата безкрайна нишка и непобедим ход, на неговото безсмъртие. Тя, най-патриархалната жена, символ на вековния общест-

³ Душкова, М. *Semper Idem...*, с. 167.

вен закон, на ненарушимото, желязно обществено споразумение, образ на самия ред, го нарушава. В името на нещо по-голямо. Тя нарушава закона заради човека.

Съдът е разположен на топло и широко (като в майчино лоно) сред сливовата градина, под надвисналите от плод дървета с кадифеносини едри сливи. Липсата на милосърдие (*Подсъдимите, една след друга, молеха за прошка*) е простена. За да бъде предоставена на най-безмилостния съд – този на съвестта: *Сине! Разбира-те ли, колега? „Сине!“*. Ей тоя сух, откъртен глас и тая дума няма да ги забравя, докато съм жив! Времето е противопоставено на мига, за прокурора то е засти-нало в необратимо решение. А за майките, времето продължава да тече – веселите, работили цял ден жени, новото поколение майки рамкират разказа във финала му със своята преодоляваща животворна сила: *От напречните пътечки наоколо се носеше глъчка и смях. Жените се прибираха от градините, дето бяха копали цял ден*. В образа на жената противопоставянето е успокоено в отношение на приемственост: жената отново ражда, отново отглежда. Поколенията сливат живота си в едно постоянно засрещане на времената, в поетиката на спомнянето, която вдъхва живот и на мемоарния епос „Път през годините“⁴. И тук отново откриваме противопоставяне, което търси еднаквото и новото. Времената са нови, но, може би хората са останали същите: *Мисля, че днес поне подобни неща не биха могли да стават... Но пак един Господ знае!* Забрадената с тежка цедилка бабичка отстъпва пред двамата мъже по силата на вековен обичай. Но традицията е, за да се наруша-ва. А това, което остава същото според Константинов, е, че в майчинството жената открива себе си, своя свят – психологически аргументирано е то и в по-ранните творби на Константинов – романът „Кръв“ (1933) и разказът „Вяра“ (1925), в които жената, опитала от студения път на мъжа в обществото, открива себе си, щастието си именно в този свят с елементарни и стари, колкото света изисквания: *...излезеше ли той и тя останеше сама между ласкавата усмивка на Райна и сините очи на детето, на душата ѝ олекваше и ставаше по-ведро* („Вяра“, 1925). Лекарката Вяра от едноименния разказ, която оживява отново в романа „Кръв“, е открила истина-та за себе си извън борбата, в майчинството: *Детето замърда и проплака. Двете жени веднага се наведоха над леглото. Вяра взе разплаканото дете, притисна го до гърди и почна да се разхожда и да го люлее в ръце. Скоро то се успокои и дори се разсмя. Вяра приближи с него до Соколова*.

– Тоя, тоя, видиш ли го – с лъчиста усмивка продължи сега тя, – той избист-ри душата ми!

С вярата си в майчинството като висш израз на женственото остава Констан-тинов и в по-късните си разкази: прилив на сладка горест изпитва Тинка от „Ден по ден“ (1938), когато улавя в прегръдките си детето на аптекарката: *Тинка скочи веднага, успя да го хване, ръцете ѝ прегърнаха мокрото нежно телце и без да съз-нава, го притисна към себе си. Някакво старо, забравено чувство я заля като то-пла вълна. Така преди години тя къпеше в коритото малката дъщеря на сестра си и в гърдите ѝ се издигаше нещо особено, неразбираемо, от което ѝ се искаше да плаче, без да усеща мъка*.

⁴ Душкова, М. *Semper Idem...*, с. 246.

Горестно и сладко, раждащо и саможертвено, майчинството е висшата женственост. Всички други ипостаси на женското са подчинени на целта на майчинството, обслужват го като висша цел и смисъл на пола. Майчинството живее както в най-низшия, хищническият регистър, така и в най-висшия – себеотрицателния. Образът на майката е самият образ на живота не само заради фертилността ѝ, но и заради автентичното паралелно съществуване на високо и ниско, които взаимно се обслужват. Константинов проблематизира стойностите, като ги противопоставя и съизмерва. Защото нима ниското е ниско, когато обслужва високото? И кое е ниско, и кое – високо?

„Майка“ на Чавдар Мутафов

Разказът „Майка“ на Чавдар Мутафов е отпечатан в бр. 281 от 1927 г. на „Вестник на жената“ и печели Първа награда в конкурса за разказ на вестника. Във вниманието към действителността на вещта, сетивното присъствие на предмета, психологически съгстения шрих, развитието на сюжета откриваме неореалистичните изобразителни тенденции в Чавдар-Мутафовия разказ. Пластическото стилизиране вече не деформира предмета, а по-скоро „обслужва“ неговото поетотворческо присъствие. Експресионистичните и декоративни изобразителни техники не са цел на изображението, а средство, което подсилва внушението. Образът на майката е изграден посредством техниките на декоративното и, най-вече, на експресионистичното изображение – то особено добре изразява нагнетеното напрежение на тревожно очакване, екстатичното усещане за ужас чрез застиването в абсолюта на пладнето, на космическия, онтологичния зенит, първичността на страданието ѝ. Декоративната стилистика пък обслужва красотата на женското присъствие – тя се долавя в подчертано естетизирания пейзаж, сътворен от цветове, форми и материи, сетивно ярки, както и в абстрактното разграждане на формата: *Морето се извиваше като лък срещу безкрайната цел на небето. На брега бяха разпилени конфетите на децата, играещи сред среброто на водата... отдалеч идеше бавната тръпка на жегата*. Преплитането на експресионистични и декоративни поетотворчески техники пресъздава схващането на Мутафов за майчинството като висшата форма на женственото.

Декоративно стилизирано е присъствието на жените, наредени като кукли на пясъка, а архетипът на майчинството е изразен с експресионистично внимание към първичността на пола: *растяха тъмните сили на пола, и в хилядите майчинства се сплитаха лъчистите корени на светлината, за да ги пробудят в несъзнателните и вечни трепети на рода*. Експресионистичното изобразяване търси космическите мащаби на пола, търси онтологичните ейдоси. Сякаш плажът е недосегаемото от времето място между небето и земята, диво и първично, но геометрично оформено модерно пространство, в което времената се пресрещат („малък пясъчен рай“, стегнат в бялата бетонна рамка на кабините). Първичността на майчинството цъфти в деня без дата, *който беше започнал някога, в препълненото с миражи сътворяване, между огромната буйност на зеленината и тихата безспирност на водата*. Веселото дивачество на децата на свой ред подчертава първобитното майчинство, което е образ на самото безсмъртие по силата на своята

отвъдвременост. Но жената, както и у Константинов, носи двойствена природа – тя е и вечна, и настояща, себеотрицателна майка и лакома лекомислена хищница; в нейната първичност е нейното благородство: *Така бяха насядали наоколо майките, с уморените си спомени, мислеха за добрия обяд, който ги чака, и за всякакви лакомства, вечно неудовлетворени...* Както и у Константинов, в образа на жената от „Майка“ се пресичат вечността и настоящето; космическа прамайка, жената е и образ на най-актуалното, на преходността на суетата, на днес: *една от жените донесе малък грамофон, поставиха го на пясъка и заговориха за моди под прегракналия скотски шепот на джаз бенда.* Примитивността на пола цъфти непроменена от векове, във всяка жена живее прамайката, вечна като бронзово изваяние, застинала в поза, като скулптура (нека си спомним каменните майки на Константинов) и пълна с живот: *...колко млади са жените, подмладяващи се винаги, яки и бронзови като прамайките си, смесващи потта си със солта на морето... И тогава неудържимо се разкриват облаците, и дъгите, и миражите на телата, свалили тънката си обвивка; извиват се в солената влага остри зъби и пламнали очи...* Както и у Константинов, майката е хищница в своята природа, но хищничеството ѝ е благородно, защото опазва. Двойствената перспектива в образа на майката е внушена от едновременно декоративно застиналата и импресионистично раздвижена, животрептяща картина на плажа: *В далечината отлитаха баналните триъгълници на платноходите, димът на далечен параход едва обвърна внимание; а от водата извираха милион бисери, монети, искри, разсипани от завесите на дълбочината...*

Образът на пола при Мутафов, както и образът на жената при Константинов, е изграден върху поредица от противопоставяния – жената срещу майката (умората), учтивостта срещу враждата на пола, завистта, досадата и суката, младостта срещу децата. Вечността на пола е геометрично изразена в символа на кръга – майките водят учтив разговор, пълен с неприязън в палещия кръг на съжаленията.

Майчинството като първичен израз на пола е изобразено чрез експресионистичния ужас, който преобразява в миг плажа, морето, вселената – унесът от не-принудения светски разговор под звуците на грамофона рязко се пресича, сякаш кукленските декоративни присъствия внезапно се оживяват, раздвижват, изпълват с живот. Почти статичното декоративно изображение се динамизира, драматизира, оживява: *Към брега тичаха хора, горе стражарят спря крачките си и се повърна, чуха се виковете, питаха се бързо, никой не знаеше нищо, една студена вълна заля брега и той опустя.* Колосалността на майката е подчертана в нейната самота – единичност – единственост; тя остава сама да се бори за детето си: *Майката погледна наоколо си, пясъкът бе посивял, тя се обърна, другите ги нямаше...* Ударена от страха за детето си, тя изгубва идентичността на околното, светът внезапно се променя пред очите ѝ, в сърцето ѝ – светът загубва равновесието си, своята видимост, смисъла си; конкретната форма и същина се разграждат абстрактно, в апокалиптичен ужас: *И отведнаж слънцето се продъни в дълбочината и угасна. Водата се отдели от небето и стана далечна и тъмна, изчезваща, отвличаща мислите. Брегът се изви някъде, откъсна се, по него хората останаха като черни черти, разпилени, събрани, завъртени в кръг... пространството се разтвори*

внезапно като падаща назад стена, изви се вятър, морето заклокочи с хиляди вплетени тела, после се вдигна вълна и погълна всичко. Творческата небрежност към думите, непрецизното поетическо отношение към тях („водата се отдели изчезваща“, „безкрайната цел на небето“), излизането извън описателната функция на езика в търсене на експресивната е продукт на характерно експресионистичния похват на предаване на силно емоционално напрежение посредством неочаквани преходи – от вътрешно към външно и обратно. Абстрактното разрушаване на видимото, което носи невъзможността за конкретно и точно изразяване, за свръховешкост на мъката, онтологично необятна и равнодушна именно поради своята несводимост към човешкото личат в следните редове: *И майката падна ничком, и захапа пясъка, за да се скрие от Божието наказание, ровеща със сгърчените си пръсти, за да открие страшната безразличност на непроницаемото...* Микросъществуването на майката се разраства неимоверно в мъката, добива космически размери, за да се завърне внезапно в спокойствието и възстановеното равновесие на обикновеното, делничното съществуване: *в този жалък пясъчен квадрат на човешката съдба, обгърната в безучастната топлина на бетона преминава тръпката на онова, което става всеки ден, и за което после никой не си спомня.* Единствено майчинското чувство може да съпостави човека с космоса, микро- и макросъществуването. В майчинството жената общува с Бога, той ѝ изпраща детето като ангел, в химнична радост от небето: *И слънцето отведнаж удари чинелите си и разтрепера в звън небето.* Една силна и лъчиста вълна е преминала „през нещата“ и е завърнала живота в цветове и форми – вече конкретни, а не абстрактно разрушени, с ясно сетивно осезаема форма и материя: кръгли чадъри, набраздени тела; дори музиката се вплътнява, животът добива вкус, аромат, материя: *гъстият зов на Кармен идва от медните гърла на тръбите, бетонът се стопля.*

Силното емоционално напрежение на майката е предадено и чрез друг експресионистичен похват – работата на съня. В страха от загубата на рожбата майката потъва в кошмарно видение: *Наоколо бе свила буря, кабините се рушаха с пробити прозорци и врати, трябваше да се бърза, късно, много късно! – пясъкът се натрупа в непроходима пустиня и краката затъваха, отмалели и мъртви...* Експресионистичният похват на изображение, който търси максималния емоционален израз и автентично първичните средства на изобразяване, се оказва най-подходящ да изрази ужаса на майката. Експресионистичната екстатичност, викът, деформацията, деструкцията са в синхрон с майчината болка. Експресивно загрозена е майката с нагънатия корем, оголената и трагична майчина гърд, *с неправилния тъмен кръг на плоския си овал, окървавените колене, пречупени в ъгъл.* Макар и експресионистично загрозена, майката е контрастиращо красива в своята решимост, *с побесняла воля да го намери, него, детето ми.* Майката е величава в противопоставянето с *жалката си, изранена гърд,* величава в силата на лаконичността, в една, но многозначителна дума – вечната дума – Мамо!

Разрушаването на усещането за време на свой ред хармонира с емоционалния шок – времето тече неравномерно – ту шеметно бързо, ту видимо бавно: *писъкът си пробиваше път, пронизващ всички пречки.* Пространството е деформирано,

дистанцията с водата и небето се стопява, стихииите нападат майката в един предчовешки, надчовешки мащаб, който я изразява, изобразява.

Емоционалната свръхинтензивност на текста е внушена посредством авангардна лиризация на словесната тъкан чрез ритмична поява на образи във вариации, обединени от обща форма – плажът, вълните, морето, слънцето, майката са обединени от формата на дъга, на лък: *морето се извиваше като лък срещу безкрайната цел на небето; брегът се изви някъде; а морето отново огъна извития си лък срещу безкрайната цел на небето; извиват се в солената влага остри зъби и пламнали очи; изви се вятър, Майката се изви като змия в тъмнината на нещата*; във вариации се появяват комбинации от образи – на кабините, пясъка и бетона (*този малък пясъчен рай; стегнат в бялата архитектура на кабините; затоплен в бетона на тясната си рамка; в този жалък пясъчен квадрат на човешката съдба; обгърната в безучастната топлина на бетона*), или поредица от употреби на отделни, единични образи – вълните (*една студена вълна заля брега и той опустя; после се вдигна вълна и погълна всичко*), тръпката (*отдалеч идеше бавната тръпка на жегата; премина тръпката на онова; което става всеки ден*), пясъкът (*пясъкът се натрупа в непроходима пустиня; сгърчени в пясъка; захапа пясъка*), гръд (*бедна майчина гръд; изранена гръд*), полът (*тъмните сили на пола и тайната вражда на пола*); вариации като различни части на речта – тъмнината (*тъмнината на нещата; тежката тъмнина на небето; водата се отдели от небето и стана далечна и тъмна*). Отделни епитети също се срещат в поредица от употреби – *жалка, изранена гръд и жалък пясъчен квадрат; хилядите майчинства и хилядите сплетени тела; лъчисти корени на светлината и силна и лъчиста вълна*; важни са и вариациите на геометрични фигури – триъгълник, кръг: *триъгълните платна, облите гърбове, кръглите чадъри, кръгът от жени, палещият кръг на съжаленията, овалът на гръдта; или двойки от сходни като внушение образи (набраздените тела и нагънатият корем)*. Изразяващи присъствието на майката, тези образи подчертават чрез вариациите си интензивността на усещанията ѝ.

В разказа си Мутафов открива експресионистичната естетика – естетиката на максималния израз, – като най-подходяща да изрази първичността на пола в майчинството и, в този смисъл, да концептуализира майчинството като най-висшата женственост. Първично и цивилизационно не се противопоставят, а както и у Константинов, проблематизират категориите и ги съвместяват в амбивалентността и пълнотата на битието, в образа на жената майка. Ненаправно и двата разказа се появяват на страниците на своеобразния компендиум на женското и женственото между двете войни – „Вестник на жената“. Стилизирани различно, специфично, майчинствата в двата разказа се обединяват в апологезата и силата си на внушение – така, както образът на майката обединява образите на жената и образите на времето.

ЕДИН АСПЕКТ НА ВИСОКИ ЛИТЕРАТУРНИ АМБИЦИИ ВЪВ „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“

ЕЛЕНА ДАВЧЕВА

ONE ASPECT OF HIGH LITERARY AMBITIONS IN *WOMEN'S JOURNAL*

Elena Davcheva

SUMMARY

The current study examines some of the translations of the great poet, literary critic and translator Geo Milev, published in *Women's journal* in the 1921–1925 period. It was paid particular attention to two women writers – Mirra (Maria) Lohvickaya-Gibert and Anna de Noailles. Based on this research, presenting statistical elements, the role of the newspaper for the formation of Bulgarian women's literary taste is outlined.

Разгръщам пожълтелите страници и се питам: защо не вестник „за“ жената, а „на“ жената? Това „на“ предполага притежание, нещо лично, съкровено. Ето защо списващите вестника още от самото му създаване се стараят да поднесат на своите читателки най-новото, ценното, най-близкото до душата на тогавашната жена от световните литературни образци.

Спрях се на един кратък отрязък от историята на вестника – първите пет години от неговото издаване – 1921–1925 г. Това е много важен период, защото тогава се полагат основите на изданието, оформят се неговият образ и насоки на развитие. Едно много силно начало в литературен аспект. Неслучайно „Вестник на жената“ е седмичен лист за литература, обществен живот и домакинство. Наред с типичните за времето си женски рубрики: мода, домакинство, готварство, новини, реклами и пр., сред статии като „Избор на съпруг“, „Най-лесният живот“, съобщения за изложби, медицински съвети, готварски рецепти, акцентът се поставя върху литературата от жени и за жени, като подобаващо място се отделя на световната литература, и то не само на избрани произведения, но и на представяне на авторите чрез биографични очерци и статии за тяхното изкуство.

Насочих се към една според мен много важна ниша, която очертава ролята на вестника за формиране на литературен вкус у българката чрез преводната рецепция на автори (предимно жени) от различни националности, представена от Гео Милев.

Известно е, че той е уникално явление в българската литература, осъществил се пълноценно и блестящо и в трите литературни области – поезия, литературна критика и художествен превод. При него превеждането върви винаги успоредно с писането на стихове и статии. Той е автор на голям брой литературни прево-

ди на 179 автори¹, принадлежащи на внушителен брой литератури: австрийска, американска, английска, белгийска, датска, немска, норвежка, персийска, руска, старогръцка, украинска, френска, шведска. Преводната рецепция на чуждестранните литератури у нас, която представя Гео Милев, в известна степен е спонтанна, често ентусиазирана от новото, модерното или позабравеното с годините, плод е на интелектуалното любопитство на преводача, на неговата ерудиция – както чуждоезикова, така и изразяваща се в доброто познаване на историята, на актуалното състояние на развойните тенденции на чуждите литератури.

Гео Милев превежда много автори, някои са представени с единични текстове, други с по-голяма група творби – лирически цикъл, сборник избрани произведения. Но и едните, и другите играят изключително важна роля за усвояване у нас на чуждестранната литература (предимно поезия). Всеизвестно е, че преводът освен художествени има и просветителски функции. „Вестник на жената“, където са публикувани много от преводите на Гео Милев, е своеобразен проводник на тези функции.

За качествата на преводите на Гео Милев е писано много. Според Петър Велчев Гео-Милевият превод на „Човека“ от Луиза Акерман, публикуван на 12 декември 1923 г. във „Вестник на жената“, е по-добър от превода на Яворов (1907), а преводът на „Португалски сонети“ от Елизабет Барет-Браунинг (бр. 88, 20 януари 1922) е толкова добър, че никой друг преводач не посяга към пресъздаването им на български.² За превода на първия сонет Владимир Трендафилов посочва, че е „постигната пълна адекватност и в смисъла, и в задъханата емоция.“³ Гео Милев успява да определи адекватен подход към текста на оригинала, т.е. да заеме най-подходящата интерпретационна позиция, а оттам и да направи необходимия и най-пестелив избор на лексикални, синтактични и образни средства за най-точно и най-вярно пресъздаване на чуждата творба. Цялото това майсторство, цялото многообразие от автори и творби стават притежание на читателите на „Вестник на жената“.

Ще си позволя малко статистика. На страниците на вестника се появяват 25 имена от 9 националности с 43 произведения в превод на Гео Милев. Преводите са публикувани в 19 броя. По години положението е следното:

- 1921 г. – в 5 броя на вестника са публикувани 9 произведения на 8 автори;
- 1922 г. – в 3 броя – 4 произведения на трима автори;
- 1923 г. – в 8 броя – 26 произведения на 16 автори;
- 1924 г. – 1 брой с 1 произведение на 1 автор (стихотворението „Тъга“ на графиня Дьо Ноай);
- 1925 г. – 3 творби на двама автори.

Петима от авторите се повтарят:

- Пол Верлен – в брой 2 от 22 април 1921 г. и в брой 12 от 22 юли с.г.;

¹ Данните са от архива на поета, вж. в: **Георгиева-Фурнаджиева, Е.** Гео Милев (1895–1925). летопис на неговия живот и творчество. Пловдив: Макрос, 2005; **Велчев, Петър.** Поетът преводач Гео Милев [онлайн]. [прегледан 15.01.2015]. <http://geomilev.com/tom4uvod.html>

² **Велчев, П.** Поетът и преводач Гео Милев [онлайн]...

³ Цит. по **Велчев, П.** Поетът и преводач Гео Милев...

- Марселина Деборд – в брой 12 от 2 юли 1921 и в броя от 7 юли 1923 г.;
- Анна дьо Ноай – в броя от 2 юли 1923 г. и в брой 151 от 24 май 1924 г.;
- Ирене Фарбс Мосе – в броевете от 25 октомври и 25 ноември 1923 г.;
- Мария делле Грацие – в брой 14 от 16 юли 1925 г. и в брой 200 от 20 юни 1925 г.

С най-голямо присъствие са преводите от 1923 г. През тази година на страниците на вестника (бр. 103 от 5 май) са публикувани и стихове на Гео Милев – Из *Andante amoroso* (част от книгата *As dur*): 1. „Но разгатнал скръбта на миражите...“; 2. „И ето в този късен след обяд...“; 3. *La somma sapienza e il primo amore...* В същия брой излизат и неговите „Стихове в проза“: „Съзвездие „Дева“, „Витлеем“, „Огледалото“, „Май“ – с кратка биографична бележка. В броя от 24 февруари е отпечатана статията „Декоративна бродерия“. Особено ценни за читателките на „Вестник на жената“ са статиите „Съвременните немски поетеси“ (бр. 121 от 13 октомври) и „Френските поетеси“ (бр. 128 от 2 декември).

Интерес представлява и относителният дял на публикуваните творби във вестника спрямо общия брой на преведените от Гео Милев творби на отделни чужди автори.⁴ Тринадесет от авторите фигурират и във вестника с единични преводи. Това са: Луиза Акерман, Феликс Арвер, Маргарите Зусман, Елен Кей, Изолда Курц, Луиза Лабе, Хедвига Лахман, Мария Лохвицкая-Жибер, Агнес Мигел, Хермине фон Пройшен, Мария Стюард, Алжером Суинбъرن, Кнут Хамсун. По две творби е превел Гео Милев от Елизабет Барет-Браунинг, Шандор Петьофи и Габриеле Ройтер и те присъстват на страниците на вестника; същото е положението и с трите преведени творби на Ирене Фарбс Мосе и с четирите на Анна дьо Ноай и Кнут Хамсун.

По-голямата част от преводните творби са в мерена реч, но присъстват и преводи на прозаични творби: „Афоризми“ от Ройтер Габриеле, „Днешната жена“ – част от романа „Домът на сълзите“ от същата авторка, „Страници от дневник“ от Ирене Фарбс-Мосе. Но безспорно акцентът е върху поезията – около 90% от преводите на Гео Милев са публикувани във вестника. Освен с отделни стихотворения някои поетеси са представени и с цикъл стихотворения – Мария делле Грацие с „Циганска музика“ (бр. 14, 16 юли 1922); Елизабет Барет-Браунинг със „Сонети от португалски“ (бр. 88, 20 януари 1922).

През разглеждания период се натъкнах и на обособени рубрики, посветени на творчеството на жените. Например в броя от 20 октомври 1923 г. в рубриката „Стихотворения“ са представени пет немски поетеси: Хермине фон Пройшен с „Очакване“, Ирене Фарбс-Мосе с „Китари сред нощта“, Изолда Курц с „Първа нощ“, Хедвига Лахман с „През просторите“ и Маргарита Зусман с „Есен“.

Седмица по-рано излиза статията на Гео Милев „Съвременните немски поетеси“ (бр. 121, 13 октомври). Може би редакторът е имал за цел да пробуди интерес у своите читателки.

В броя от 2 декември 1923 г. в рубриката „Френски поетеси. Стихотворения“ са представени: Луиза Лабе, със „Сонет“ VIII, Мария Стюард – със „Сбогом на

⁴ Данните са от архива на поета.

Франция“, Луиза Акерман с най-известното ѝ стихотворение „Човекът“, и в същия брой е публикувана статията „Френските поетеси“.

По-голяма част от представените автори с преводи от Гео Милев на страниците на „Вестник на жената“ са жени (най-многобройни са немките – 40% и французойките – 28%). Този факт насочва към два извода:

1. Подчертан е интересът на Гео Милев към творчеството на жените поетеси (да си припомним неговите статии „Съвременните немски поетеси“ и „Френските поетеси“).

2. Сполучлив е подборът от страна на вестника, (подбор) чрез който той реализира своите литературни амбиции.

Та кой друг освен една поетеса би могла да достигне до сърцата на читателките, да стане тяхна близка приятелка, изповедник в трудни и щастливи моменти, да пробуди скритите мисли и желания? Неслучайно дори само при прочит на заглавията, най-често срещаната дума е любов. „Ева“, „сърце“, „страст“, „спомен“, „сън“, „жена“... идват да покажат, че пред българката се разкрива нов личен и интимен поетически свят. А заслугата е на Гео Милев и на „Вестник на жената“.

В литературните среди битува мнението, че сътрудничеството на Гео Милев във „Вестник на жената“ е продиктувано от тежкото му материално положение и че добрите хонорари, които изплащал вестникът, са му служели да „свързва двата края“. Навярно е било така, но в това няма нищо лошо, защото той не прави никакви компромиси нито с подбора на автори и произведения, нито с качеството на преводите си. Тъкмо обратното. За едно истинско и ползотворно и за двете страни сътрудничество говори и поместеното в брой 179 от 17 януари 1925 г. кратко съобщение за „Антология на българската поезия“, съставена от Гео Милев. За вестника Гео Милев е точното попадение, защото преводният му репертоар се напасва най-точно към това, което е необходимо на българката – и просветителство, и естетика, и културни нагласи, и развитие на модерен манталитет, и докосване до най-нежните струни на женската душевност.

Съвсем накратко ще се спра на две поетеси, чиито послания достигат до сърцата на читателките на вестника. Още в брой 5 от 15 май 1921 г. се появява стихотворението на Мира (Мария) Александрова Лохвицкая, по мъж Жибер (1869–1905) „Жадувам аз наслади знойни“ („Я жажду наслаждений знойных“).

Лириката на Лохвицкая-Жибер има подчертано камерен и изповеден характер и се възприема като интимен лирически дневник. Централна и почти единствена тема в поезията ѝ е женската любов, голямата страстна и пагубна греховност, естетизираното и свободно интимно чувство. Стихът на Лохвицкая се отличава с романтична лекота, грациозност, мелодичност и богата образност. Гео Милев успява да улови всичко това и да го предаде на читателя.

Сравнението на превода с оригинала показва не само точност на смисъла, а и завидна поетика, привнесена от Гео Милев:

*Я жажду наслаждений знойных
во тьме потушенных свечей,
утех блаженно-беспокойных,
из вздохов сотканых ночей.*

*Я жажду знойных наслаждений,
нездешних ласк, бессмертных слов,
неописуемых видений,
неповторяемых часов.*

*Я наслаждений знойных жажду,
я жду божественного сна,
зову, ищю, сгораю, стражду,
проходит жизнь – и я одна!*

*Жадувам аз наслади знойни
в мрака на гаснещи свещи,
утехи сладно безпокойни
от воплите на ред ноци...*

*Жадувам знойни аз наслади,
неземни думи, звукове,
съновидения, отради
и неповторни часове.*

*Наслади знойни аз жадувам,
очаквам дивен сън и зрак,
зова, следя, горя, тъгувам,
минават дни – сама съм пак!*

Неизмеримостта на чувствата на лирическата героиня е предадено в същата песенна тоналност, със сполучливи находки като замяната на *безпокойни* със *сладни*, *търся* със *следя*, *живот* с *дни*, неописуеми видения – със *съновидения*, *отради*, *божественният* сън умело е пресъздаден като *дивен сън и зрак*. Всичко това подпомага ритмиката и римуването, а също така подсилва спонтанното и емоционално възприемане на чувствата.

Поетесата използва похвата метабола при построяване на стихотворението „Жадувам аз наслади знойни“ (всяка нова строфа започва с еднаква фраза, променя се само порядъкът на думите). Гео Милев строи превода на същия принцип, като умело извършва разместването по правилата на българския език.

Експресивните епитети, които използва авторката, са неземни ласки, безсмъртни думи, неописуеми видения, неповторими часове, божествен сън, отвеждат към свръхестествена семантика. На лирическата героиня ѝ е необходимо нещо свръхестествено, което отсъства в реалността. Именно това е постигнато – сякаш с по-голяма сила в превода, който внушава на читателката да се замисли за стойностите на живота.

Трябва да отбележим, че към края на 1900 г. поетесата достига своя творчески пик и масово признание, счита се за основоположничка на руската женска поезия на XX в., открила пътя на Ахматова и на Цветаева. Скоро след смъртта ѝ обаче (умира на 36-годишна възраст от туберкулоза) Лохвицкая е напълно забравена. И докато интересът към нея в Русия се възвръща едва през 1980–1990 г., то не можем да не отречем прозорливостта на Гео Милев и на „Вестник на жената“, които запознават българския читател с едно от нейните стихотворения.

Не ми е известно дали на Гео Милев и на списващите „Вестник на жената“ им е бил известен интересният факт, че във вените на Анна дьо Ноай тече и българска кръв (още румънска, гръцка, но не и френска)⁵. Стиховете на праправнучката на

⁵ Габровска, Л. Праправнучка на Софроний станала френска графиня [онлайн]. [прегледан 15.01.2015]. http://novinar.bg/news/praprnvnuchka-na-sofronij-stanala-frenska-grafinia_MTQzNDszOA==.html

Софроний Врачански намират място във „Вестник на жената“, още докато поетесата е жива (родена е през 1876 г., а умира през 1933 г.). Анна дьо Ноай е първата жена, кавалер на Ордена на Почетния легион, носителка е на голямата награда на Френската академия на науките (1921), почетен член е на Белгийската кралска академия. Представена е с четири стихотворения: „Ева“, „Възторг“, „Влюбено лято“ (в броя от 2 юли 2003); „Тъга“ (бр. 151, 24 май 1924).

Стиховете ѝ грабват читателя с ярката си емоционална наситеност. Наричат нейната поезия още „поезия на сърцето“ (cardiaca). От нея блика мъдрост, дълбочина на преживяното, сливане на дух с природа. В „Ева“ поетесата призовава читателката да се докосне до това величие:

*О, виж, природата, величествена, вечна,
нестряскана от нашата надменност, жалби, зло,
трепти и се разтваря в нощта като крило
пред тия, що се дият по пътища далечни.*

Дивният порив на младата жена потъва в прегръдката на „цвете с цвете“, сърцето „стене: „О, любов!“.

Както казва Милко Ралчев: *Любовта е може би най-нежната струна в сърцето на поетесата. В нея ние виждаме жената, женското сърце – такова, каквото обикновено всеки мъж го бленува – със своето откровено страдание, с предаността си, с всеотдайността си, и с чувството примирение и дълг към мъжа... Светът на любовта, в който живее мадам дьо Ноай, е прост и праволинеен, без приключения и повици на плътта, но може би тъкмо за това толкова богат със звуци и настроения, с преживелици и зрелост. И тази изстрада на мъдрост е тиха поема на любовта, духовна всекидневност, в която се топи и разраства това сърце, така влюбено и така страдащо⁶.*

Можем да продължим още списъка с поетеси. И тихата любов, и страстните чувства се докосват до българската жена през тези пет години (а и по-късно) чрез „Вестник на жената“. Вестник, който ѝ дава право на избор. Посланията са дошли в точния момент, когато са ѝ били нужни. „Вестник на жената“ е бил не само източник на информация за българката, той е бил нейният вестник, защото чрез него тя е съпреживявала, формирала е литературен вкус, читателски предпочитания, духовна изтънченост. Можем само с носталгично чувство да съжаляваме, че днес няма подобен вестник, който да принадлежи на жената. Не ми се ще да споменавам рубриките на днешните списания, които се кичат с титлата „женски“. Те не са **на** жената, дори не са **за** нея. Защото пошлото се шири там. И ние, жените, сме много, много ошетени. Не мислите ли?

⁶ Ралчев, М. Графиня Анна де Ноай (1876–1933). – В: *Литературен свят* [онлайн]. [прегледан 15.01.2015]. literaturesviat.com/?p=80778

Автори и произведения, преведени от Гео Милев за „Вестник на жената“

Име	Национ.	Произв.	Бр. изд.	Бр. произв.	% от прев. от Г. М.	Жанр	Пол
Акерман, Луиза	Фр.	„Човекът“	1	1	1/1 – 100	Поезия	Ж.
Арвер, Феликс	Фр.	„Тайна любов“	1	1	1/1 – 100	Стихотворение	М.
Барет-Браунинг, Елизабет	Англ.	„Върви далеч от мене. Но все пак...“, „Издигнах горестното си сърце...“	1	2	2/2 – 100	Из „Португалски сонети“	Ж.
Верлен, Пол	Фр.	„Любима мечта“, „Умора“	2	2	2/11 – 18	Поезия	М.
Гьоте, Йохан Волфганг фон	Нем.	„Тулският цар“ („Песента на Маргарита“ от „Фауст“)	1	1	1/5 + 1 – 16.6	Поезия	М.
Деборд-Валмор, Марселин	Фр.	„В разпъка“, „Обезлистен венец“, „Само“, „Спомен“	2	4	4/5 – 80	Стихотворения	Ж.
Делле Грации, Мария Ойгение	Нем.	„Гроб“, „Защо“ 1. „Защо така странно трепери...“, 2. „Нейде там, нейде там...“ (Из „Циганска музика“)	2	4	4/4 – 100	Стихотворения	Ж.
Зусман, Маргарита	Нем.	„Есен“	1	1	1/1 – 100	Стихотворение	Ж.
Кей, Елен	Швед.	„Бракът на Метерлинк и Верхарн“	1	1	1/1 – 100	Проза	Ж.
Курц, Изолда	Нем.	„Първа нощ“	1	1	1/1 – 100	Стихотворение	Ж.
Лабе, Луиза	Фр.	„Сонет“ VIII	1	1	1/1 – 100	Стихотворение	Ж.
Ласкер-Шюлер, Елза	Нем.	„Блаженство“, „Болен спомен“, „Рут“, „Скришом в нощта“	1	4	4/5 – 80	Стихотворения	Ж.
Лахман, Хедвига	Нем.	„През просторите“	1	1	1/1 – 100	Стихотворение	Ж.
Лохвицкая-Жибер, М. А.	Рус.	„Жадувам аз наслади знойни...“	1	1	1/1 – 100	Стихотворение	Ж.
Метерлинк, Морис	Белг.	„Кажки, о, майко, кой дойде...“	1	1	1/6 – 16.6	Поезия	М.
Мигел, Агнес	Нем.	„Любов“	1	1	1/1 – 100	Стихотворение	Ж.
Ноай, графиня Анна дьо	Фр.	„Тъга“, „Ева“, „Възторг“, „Влюбено лято“	4	4	4/4 – 100	Стихотворения	Ж.
Петьофи, Шандор	Унг.	„Моята любов“, „Пастирска флейта“	1	2	2/2 – 100	Стихотворения	М.
Пройшен, Хермине фон	Нем.	„Очакване“	1	1	1/1 – 100	Стихотворение	Ж.

„ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ (1921–1944). РАКУРСИ КЪМ ЖЕНСКОТО“

Ройтер, Габриеле	Нем.	„Днешната жена“ (Из „Домът на сълзите“) „Любов и щастие“	1	2	2/2 – 100	Из роман Афоризми	Ж.
Стюард, Мария	Фр.	„Сбогом на Франция“	1	1	1/1 – 100	Стихотворение	Ж.
Суинбърн, Алжером	Англ.	„Призраци на царици“: „Азуба“, „Еригона“, „Клеопатра“, „Месалина“, „Мира“, „Пасифея“, „Семирамида“, „Томирис“, „Хархас“	1	1 (9)	1/1 – 100	Стихотворения	М.
Фарбс-Мосе, Ирене	Нем.	„Заклучената градина“, „Китари сред нощта“ „Страница от дневник“	2	3	3/3 – 100	Стихотворения Прозаична творба	Ж.
Хамсун, Кнут	Норв.	„Кат' теб, моя любов...“	1	1	1/1 – 100	Стихове	М.
Хух, Рикарда	Нем.	„Сън, спомен и страст“ („Събуди ме сред мрака...“), „Сън омаен аз сънувах снощи...“, „Стаканът звънна“ („Стаканът е мойто сърце...“), „О колко жар, о колко много жар...“	1	4	4/4 – 100	Стихотворения	Ж.

Преводи на Гео Милев, публикувани във „Вестник на жената“

Дата	Брой №	Арх. ед.	Автор		Произведения
22 април 1921	2, с. 1–2	655		Алжером Свиборн Морис Метерлинк Пол Верлен	„Призраци на царици“: „Клеопатра“, „Азуба“, „Мира“, „Томирис“, „Месалина“, „Хархас“, „Пасифея“, „Семирамида“, „Еригона“ „Каж, о, майко, кой дойде...“ „Любима мечта“, поезия
15 май 1921	5	659		Кнут Хамсун М. А. Лохвицкая- Жибер	„Кат' теб, моя любов...“ „Жадувам аз наслади знойни...“
2 юли 1921	12	669		Марселина Деборд-Валмор	„В разлъка“, стихотворение
16 юли 1921	14	674		Мария делле Грацие	„Циганска музика“: 1. „Защо така странно трепери...“, 2. „Нейде там, нейде там...“, цикъл стихотворения
23 юли 1921	15	675		Пол Верлен	„Умора“, стихотворение

„ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“ (1921–1944). РАКУРСИ КЪМ ЖЕНСКОТО“

20 януари 1922	88	731		Феликс Арвер Елизабет Барет- Браунинг Агнес Мигел	„Тайна любов“ Из „Сонети от португалски“: 1. „Издигнах горестното си сърце“; 2. „Върви далеч от мене“. „Но все пак...“ „Любов“, стихотворение <i>С бележка на редакцията:</i> <i>„Стиховете са взети от току-</i> <i>що излязлата книга „Антология</i> <i>на жълтата роза“, издание на</i> <i>Книгоиздателство „Везни“ – София“.</i>
24 февруари 1923		792	Гео Милев		„Декоративна бродерия“, статия
5 май 1923	103	804	Гео Милев		Из Andante amoroso (част от книгата As dur): 1. „Но разгътнал скръбта на миражите...“, 2. „И ето в този късен след обяд...“, 3. La somma sapienza e il primo amore..., стихотворения <i>В същия брой са дадени и неговите</i> <i>„Стихове в проза“: „Съзвездие „Дева“,</i> <i>„Витлеем“, „Огледалото“. „Май“, с</i> <i>кратка биографична бележка.</i>
13 октомври 1923	121	829	Гео Милев		„Съвременните немски поетеси“, статия
2 декември 1923	128	836	Гео Милев		„Френските поетеси“, статия
юли–декември 1923		841		Рикарда Хух Шандор Петьофи Графиня дьо Ноай Марселина Деборд-Валмор Елена Кей Елзе Ласкер- Шюлер Хермине фон Пройшен Изолда Курц Хедвига Лахман Маргарита Зусман Габриеле Ройтер Ирене Фарбс- Мосе Луиза Лабе Мария Стюард Мадам Акерман (Луиза)	„Сън, спомен и страст“. I–IV. (17.III), стихотворения „Пастирска флейта“, „Моята любов“. (26.V), стихотворения „Ева“, „Възторг“, „Влюбено лято“. (2.VII), стихотворения „Спомен“, „Само миг“, „Обезлистен венец“, „В разлъка“ (7.VII), стихотворения „Бракът на Метерлинк и Верхарн“. (8.X), проза 1. „Болен спомен“, 2. „Блаженство“, 3. „Скришом в нощта“, 4. „Рут“. (8.X), стихотворения „Очакване“, стихотворение „Първа нощ“, стихотворение „През просторите“, стихотворение „Есен“. (20.X), стихотворение „Китари сред нощта“, „Любов и щастие“, афоризми „Днешната жена“. (27.X.), из романа „Домът на сълзите“. „Страница от дневник“, проз. творба, „Заклучената градина“, „Китари сред нощта“, стихотворения „Сонет“ VIII, стихотворение „Сбогом на Франция“, стихотворение „Човекът“. (2.XII.1923), стихотворение

24 май 1924	151	874		Графиня дьо Ноай	„Тъга“, стихотворение
17 януари 1925	179	896	За Гео Милев		<i>Кратко съобщение за „Антология на българската поезия“, съставена от Гео Милев.</i>
31 януари 1925	181	901		Гьоте	„Тулският цар“. (Песента на Маргарита във „Фауст“), стихотворение <i>Запазен е и ръкописен вариант по правописа от 1921–1923 г.</i>
20 юни 1925	200	924		Мария дел- ле Грацие	„Защо“, „Гроб“, стихотворения

ГЕОРГИ РАЙЧЕВ ВЪВ „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“

ЕМИЛИЯ АЛЕКСИЕВА

GEORGI RAYCHEV ON THE PAGES OF *WOMEN'S JOURNAL*

Emiliya Aleksieva

SUMMARY

The creative works of Georgi Raychev in the newspaper *Women's journal* support the fixedness of his poetry. The connection „author–reader“ is scrutinised. There is an emotional intensity in his narratives, which Georgi Raychev determines himself as blank verse.

Публикациите на Георги Райчев във „Вестник на жената“ започват в първата година на излизането му. Той става негов редовен сътрудник, за което свидетелства редакционна бележка. Писателят не е сред най-големите имена в нашата литература. Творчеството му е обемно, жанрово разнообразно, но с доста слаби произведения, които и до ден-дневен литературната критика пренебрегва. Може обаче уверено да се твърди, че Георги Райчев е сред най-своеобразните писатели, с особен поглед върху живота. Името му се свързва с усложнената психика на героите, с раздвояването на съзнанието и реакциите им, с тъмната и болезнена страна на живота. Той е автор на т.нар. „диаболични творби“, въпреки че при него това определение не може до се приеме безусловно и безкритично. Зад всяко раздвоение на личността, зад халюцинациите и престъпленията стои не просто болна психика, а тежка, кризисна лична или социална причина, отключваща негативните реакции, т.е. зад рухването на човешката нормалност и проявите на деструктивност винаги е болният живот на обществото като цяло.

Никак не е лесно да се чете Райчев, особено днес. Прозата му сякаш удвоява негативността на времето, в което живеем. Шокиращ е фактът, че от 20-те години досега някои проблеми в българското ни битие не само че се повтарят, но и си остават нерешени. Често, както сме свикнали, за нерадостната съдба на хората само се говори, но нищо не се прави за тях. Ако случайно някой човек успее да се справи с проблемите си, то е благодарение на неимоверните му усилия и въпреки държавата. Нашият век е напреднал единствено в технологично отношение. По отношение на нравствеността ние слизаем все по-ниско, а пропастта между хората се разширява и тя не е само материална. В този смисъл творбите на Райчев са актуални и днес или както се казва – няма нищо по-модерно от класиката. Трудната съдба на българската жена от условно разделените му на „селски“ и „градски“ творби намира място в неговите произведения, публикувани във „Вест-

ник на жената“. Присъствието на писателя определено разнообразява изданието и издига неговото литературно ниво.

Творбите му са интересни и с това, че доказват устойчивостта на неговата поетика. В случая можем да говорим дори за автоцитати: това са мотиви и образи, които се доразвиват и обогатяват в по-късните му и зрели творби, но тяхното начало се установява и във въпросните произведения, отпечатани във „Вестник на жената“.

Друг въпрос, който възниква, е за връзката *писател–читателска аудитория*. Със сигурност може да се каже, че Райчев е отговорил на очакванията на интелигентните и образовани читателки на вестника. Произведенията му са емоционално наситени, а социалните и етични проблеми в тях ги правят близки до душевността на българката.

Някои от Райчевите творби са отпечатани първо във „Вестник на жената“, например „Куна“, „Кал“, „Момичето от беседката“, „Покойница“, „Двадесет реда“, а други като „Сълзите на Исуса“ са препечатани от сп. „Съвременник“, „Скитница“ – от сп. „Художествена култура“, „Старци“ от сп. „Нов живот“ и т.н. На първа страница на бр. 74 на „Вестник на жената“ е поместена доста подробна биографична справка за писателя Георги Райчев, имаща за цел да запознае читателите с творбите му и да предизвика техния интерес.

Има добавена и редакторска бележка в бр. 69, в която се пояснява, че „последните работи на г-н Райчев са големи за подлистниците на нашия вестник“ и по тази причина са отпечатани негови кратки творби. Към пояснението има и портрет на писателя от Васил Захариев. Това техническо изискване предопределя и жанровия им подбор. Понякога Райчев записва: „Бели стихове“, „Стихотворения“, „Легенда“ и др.

Миниатюрите, които се публикуват, могат да се четат и като разкази с оформен сюжет, индивидуализирани характери, завръзка, кулминация, развързка, съдържаща силен емоционален заряд. Бих посочила и доста крайните оценки за ранните творби на Райчев от Елка Константинова – негов сериозен изследовател. Тя пише, че определянето на творбите като „бели стихове“ е претенциозно. Все пак не бива да се отнеме правото на самия писател да характеризира творбите си съобразно със собствените му разбирания и художествени намерения. Стихът не е свързан само и единствено с метриката, а главно с емоционалните послания, заложили в него. Мисля, че Райчев е имал предвид точно това. И още една забележка. Тя е свързана с твърдението, че в „Скитница“ Райчев подражава на Николай Райнов. Същото се отнася и за „Сълзите на Исус“. Дори и да има известно влияние, Райчев следва собствените си разбирания на художник; освен това в произведенията си той акцентира силно върху емоцията и върху социалното, а не върху мистиката – нещо типично за него.

В бр. 52-ри от 1922 г. на „Вестник на жената“ е отпечатана творбата на Райчев „Лека пръст, майко!“. Това е произведение, заредено с извънредно силна емоция. То е импресия – прощаване с най-близкия човек – майката. То е спомен за близостта на сина и за тази, която го е родила. С нея са споделяни първите радости от наученото, първите огорчения от неразбирането на хората. Независимо от възраст-

тта на човека необходимостта от присъствието на майката е голямо. Онова, което Райчев е искал да каже на читателите си, се съдържа в думите: „Уви, колко късно разбираме ний цената на най-скъпите ни в живота – едва когато ги изгубим!“.

Друга негова творба, отпечатана във „Вестник на жената“, е „Целувка“. Приемаме, че е разказ, макар че това не е изписано.

Писателят се обръща към читателите с „мили“ и „драги“ – така се скъсява дистанцията помежду им. Човекът, който вече е проявил интерес към историята, се превръща в довереник, с когото се споделят съкровени тайни. Така тази миниатюра ни въвлеча в изповедния тон на разказвача, на възмущенията от първите чувства. И в тази своя ранна творба Райчев използва войната като фон. Нейното зловещо лице е покрито за момент, оръдията са замлъкнали, за да се направи място на любовта. Главният герой е съвсем млад подпоручик, който нетърпеливо отброява часовете, защото любимото момиче му е обещало в писмото си да свири за него и гледайки луната, да му изпрати целувка. Той се пренася мислено в мирния живот, забравяйки, че е на война.

Творбата е издържана изцяло в романтичен стил. Тук са всички характерни елементи: писмо в розов плик, пълнолуние, тиха лятна нощ, красиво синеоко момиче, звук на цигулка, потънала в зеленина веранда, часовник, чиито стрелки сякаш не се движат и героят е с усещане за спряло време. Райчев е използвал кинематографичен похват – крупен план, когато камерата улавя един детайл от цялото и се задържа върху него (в случая – тънката сребърна гривна върху ръката на момичето). Цялата описана картина може да се оприличи и на сантиментална пощенска картичка от миналия век.

Докато Райчев подписва прозаичните си творби със собственото си име, то стихотворенията са с псевдоним „Гриша Печорин“. Те са: „Раздвоение“, „Молитва“, „Сам“ и „Хората“. Ще се ограничи с извода, че в тях писателят акцентира върху негативните емоции, които поражда у него обществото. Това са мъките на раздвоената душа, самотата, презрението към хората, които не разбират лирическият герой, неизбежните житейски грешки, които всеки допуска. Ето един стих, който илюстрира казаното:

*Ти – тъй сърдечна, тъй добра –
не вярвай хората, о, сестра,
които виждам, знам, разбирам
и жая – жая и презирам.*

„Скитница“, която Райчев е определил като легенда, е емоционална творба, насочена отново към любовта. Тя разказва за душата на момиче, което иска да се върне на Земята, за да остане при своя любим. Превърната е в звезда, която всяка нощ го търси. Има съзвездие, което се нарича „Косите на Вероника“. Творбата може да се свърже и с тази легенда: „И ето – веднъж, след много години, в тиха нощ, накрай хоризонта се показва малка светла звезда с развени коси – това беше печалната душа, която търсеше Земята“.

„Есмералда“ – друга творба на Райчев, носи следното посвещение: „На царицата на карнавалния бал в казиното (3.II.1912 г.)“. Както се вижда, датировката внася допълнителна конкретност във времето, а и в пространството, отразени в творбата. Тази особеност на поетиката ще се запази и в късните творби на писателя. Произведението препраща интертекстуално към „Парижката света Богородица“ на Виктор Юго с нравственото послание, че човешката значимост съвсем не е във външното, а в това, че „сълзата на клетника е по-скъпа от брилянтите на палячовците“.

Една от интересните творби на Райчев, публикувани на страниците на вестника, е разказът „Приятелите“ – отново със силна етична линия. Писателят е използвал криминална история, за да постави големия въпрос за цената на приятелството, затова колко устойчиви са междуличностните отношения и как издържат на житейските трудности. Извършено е тежко престъпление, но както се разбира по-късно от друг човек – съименник и колега на общия приятел Васко Азманов. Писателят много добре е описал как от страх и хамелеонщина всички се обръщат на 180 градуса и започват да откриват у преди добрия според тях младеж черти на престъпник. Финалът е отворен. Не се знае как ще приключи историята: дали младият човек ще научи какво са помислили всички за него и приятелството ще приключи, или узнали истината, те отново ще се направят, че нищо не се е случило.

„Сълзите на Исуса“ пък отвеждат читателките на „Вестник на жената“ във времната, описани в Новия завет. През призмата на мита писателят поставя остро въпроса за човешката неблагодарност, за греха и за това, че във всички епохи след разпъването на Исус на кръста проблемите са все едни и същи – неравенството остава и всички Божии заповеди лесно се нарушават:

– *А какви са долу онези черни купчини пръст?*

– *Къщи, къщите на бедните, Учителю.*

И днес, както в твоето време, онези, които тъчат дрехите, са голи, които шият обувката – боси, хляба, които добиват – гладни. И днес, както в твоето време, зидарите на палати живеят в смрадни бордеи, сред влага и скорпиони... Те носят твоето име, Спасителю.

– *А какво са там, другите, бели каменни грамади, върху които гори залязващото слънце?*

– *И това е къщи; къщите на богатите, Учителю. И днес, както в твоето време, онези, които нищо не работят, живеят в мраморни палати сред разкош и блудство... И те носят твоето име, Спасителю...*

Читателите се срещат със скептичното мислене на писателя. Той задава въпроса за смисъла на голямата саможертва и за абсолютната неспособност на хората да се променят към добро. Все още злото е много силно.

Произведенията на Райчев, определени от него като „бели стихове“, съдържат в себе си експресивността на поезията и възможностите на прозата. В „Кал“ Райчев разсъждава за дързостта на младостта и риска, на който се противопоставя предпазливостта, характерна за зрялата възраст на човека; „Момичето от беседката“ е сякаш изящна картина – портрет на девойка, безгрижна и невинна, която обаче

животът ще прекърши с грижи и рухване на мечтите. „Двадесет реда“ е разсъждение за човешкия живот: младостта си е отишла и от нея е останала сива пепел. „Покойница“ поставя проблема за морала на онези, които се занимават с изкуство. Те просто трябва да съзират зад външната обвивка на тялото душата и да мислят за нея. „Зелената вечер“ също е с дълбок философски подтекст – за старостта и нейната неизбежност, а „Човекът и кучето“ пък е творба за самотата и нуждата от истинско приятелство. Ето това е причината писателят да сложи названието „бели стихове“ на творбите си.

„Гладни заговезни“ показва войната през проявената човечност към един беглец; „Жертва“ отвежда читателя при кошмара на платената любов и възкресението чрез прошката. „Куна“ представлява интерес с това, че героинята е циганка и в тази творба се появява образът на уродливия мъж, който не може да създаде потомство. Той е в центъра на по-зрялата повест „Грях“, а и в разказа „Рожба“. „Брястът“ е метафора на човешкия живот, а „Старци“ е като платно на художник, върху което присъства фолклорът. Забелязва се близост с разкази на Елин Пелин. Разказа Райчев създава по действителен случай.

Към творбите на Райчев на страниците на „Вестник на жената“ трябва да прибавим и стихотворението „Во веки веков“. То е илюстрирано със скица от проф. Дечко Узунов и е част от цикъла „Димчови страници“, който Райчев посвещава на Димчо Дебелянов. Всяко стихотворение започва с мотото от творба на поета. Райчев се е постарал да следва начина, по който Дебелянов е писал – и като метрика, и като настроение. Както се вижда, Георги Райчев е представен достойно във „Вестник на жената“ и неговите силни послания към читателките неминуемо са ги вълнували – в това не се съмнявам!

„ЛЕГЕНДА ЗА РАЗБЛУДНАТА ЦАРКИНЯ“ НА ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ И „ЗА ЦАРИЦАТА И СИНЕОКИЯ ПЪТНИК“ НА ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА – СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ

БОРЯНА ВЛАДИМИРОВА

A LEGEND OF THE DISSOLUTE PRINCESS BY DIMCHO DEBELYANOV
AND ABOUT THE QUEEN AND THE BLUE-EYED STRANGER
BY ELISAVETA BAGRYANA – COMPARATIVE ANALYSIS

Boriana Vladimirova

SUMMARY

The text follows the first literary attempts of a Bulgaria's most prominent woman poet Elisaveta Bagryana published in *Newspaper of the woman*. It establishes intertextual connections between her poem About the queen and the blue-eyed stranger and the masterpieces of Bulgarian symbolism A legend of the dissolute princess by Dimcho Debelyanov. At the beginning of her literary career Bagryana was influenced by the movement of symbolism, but soon after that she managed to establish her own distinctive style.

През 20-те години на миналия век във „Вестник на жената“ се появява нова поетеса, която се подписва с псевдонимите Елизабета Б., Ел. Бленова, Ничия Долче. Редакторът на вестника Христо Чолчев публикува нейни стихове, преводи, белетристични опити. А три месеца след като младата поетеса дебютира във „Вестник на жената“, се появява и първият отзив за нея. Това се случва в броя от 14 януари 1922 г., където е публикувана статията „Българката като културен фактор“. Авторът на тази статия е използвал псевдонима Глория Гречиана. В нея се изброяват имената на видни българки: актриси, художнички, поетесите Дора Габе и Мара Белчева. Всъщност статията е написана от поета Йордан Стубел и завърша по следния начин: „Напоследък с много сигурни стъпки навлиза в поезията и друга една жена – Елизабета Б., – чиито творби съперничат със стиховете на най-добрите наши поети“. И така Елизабета Б., чието истинско име е Елисавета Белчева-Шапкарева, получава своето първо признание. Една от причините да се подписва с псевдоним може да се разкрие в интервюто, което Пенка Чолчева дава на Блага Димитрова и Йордан Василев за книгата им за живота на Багряна. Пенка Чолчева си спомня обстановката в дома на някогашната сътрудничка на „Вестник на жената“:

Съвсем скромна обстановка. В един ъгъл се намираше малко бюро, покрито със зелен картон. Тя повдигаше този картон и оттам измъкваше стиховете или други материали, приготвени за вестника. „Това са моите работи, тук стоят“ – обясняваше със страх и стеснение. Беше ясно, че ги крие, но не само това – имаш чувството, че се страхува да приеме гостенка.

И така в началото на творческия си път у Елисавета Шапкарева се смесват желание за поетически изяви със страх от неодобрение от нейния съпруг, който е военен. След време вестникът разкрива кое име стои зад псевдонима Елизабета Б. и следва период на голяма продуктивност в творчеството ѝ.

Настоящият текст има за цел да разгледа едно от ранните произведения на Елизабета Б., което се нарича „За царицата и синеокия пътник“, и да го сравни, да долови влияния от произведението на Димчо Дебелянов „Легенда за разблудната царкиня“. Текстът на поетесата излиза в 118-и брой на „Вестник на жената“ на 22 септември 1923 г., а под заглавието в скоби е сложена думата приказка. И в двете произведения времето, в което се развива действието, никъде не е посочено и това доближава легендата и приказката като истории, в които времето не е от такова значение, колкото самата история, която е описана от авторите. Важно е да се отбележат трансформациите, които претърпяват лирическите герои в текстовете. В „Легенда за разблудната царкиня“ героинята е описана чрез болката:

*С болката на прималняло цвете
в пазвите на ранна хладина,
ден и нощ аз питам ветровете
и неверната луна*

...
*Де е той? – Аз чакам оттогава,
аз горя в пожар неугасим –
ту искра сърце ми озарява,
ту мрачи го мътен дим...*

Болката на царкинята може да се раздели на три етапа – тъга от несбъдването на съня и тревожно очакване на любимия, черно отчаяние, когато тя слиза обезверена в подземията на замъка, последна смътна надежда и нейното превръщане в безнадежност.

*О, радост жадувана, радост сънувана, де си?
– Морето бездушно мълчи.*

...
*О, смърт усмирителна, смърт утешителна, де си?
– Морето бездушно мълчи.*

В началото на „За царицата и синеокия пътник“ се наблюдава тревога: *Тя лежала тревожна в легло/ и сънят от очите ѝ бягал*, която преминава в кратко-

трайна радост, докато лирическата героиня лекува пътника с целебни треви и мед. Не след дълго влюбената девойка се отдава на тъгата от заминаването на пътника:

*А след него заплакала тя
и отпуснала тежки ресници,
и глава към земята навела,
неподвижно под стария бряст
тя седяла и чакала вест.*

Тъгата по изгубен любим и очакването се преплитат в двете произведения и завършват с неговото отсъствие и чувствата, които поражда то. В „Легенда за разблудната царкиня“ той така и не се появява, освен в съня и мечтите на царкинята, докато в „За царицата и синеокия пътник“ жадуваният любим се появява цели два пъти, за да си тръгне веднъж завинаги.

*А когато след него вратата
се затворила, тя приbledняла,
и отпуснала тежко главата,
и безсилна от скръб заридала.*

Образите на царицата и царкинята в двете произведения са по-скоро схематични, защото липсва портретна характеристика, а авторите са наблегнали на описания на „вътрешността“ на героините, емоциите, които изпитват и по-този начин създават образ-схема на страдащата жена. Във всеки от двата текста, освен засиленото присъствие на женските персонажи – царицата и царкинята, присъстват също така и образите на два мъжки персонажа. В „Легенда за разблудната царкиня“ пажът е този герой, който е свързан с трептенето на царкинята между горните етажи на замъка и нейната надежда, и тъмните подземия на душата ѝ. Той е персонаж, който застава между нея и мъжа на бляновете ѝ, който пък, от своя страна, присъства единствено в мислите ѝ заради неговото отсъствие. Докато в „За царицата и синеокия пътник“ царицата е омъжена за един цар, но не може да забравя синеокия пътник, който е излекувала.

Преди да се появи на литературния небосклон под името Елисавета Багряна със своята емблематична стихосбирка „Вечната и святата“, във „Вестник на жената“ Елизабета Б. прави първите си поетически крачки и в ранните ѝ произведения има реминисценции от Яворов, Дебелянов и Лилиев. Тя е била в приятелския кръг на последните двама, а също така казва в едно свое интервю, направено от Блага Димитрова и Йордан Василев, че Дебелянов ѝ е близък по темперамент и по форма на стиха. Символистичната поетика е свързана с образи на мъртви царкини, разблудни царкини, рицарски замъци. Влияние от тези образи се среща и в заглавието „За царицата и синеокия пътник“. Светът на владетелите отправя към света на приказното, на бляна, а това е нещо ключово за творчеството на поетите символисти, които създават един свят отвъд действителността. Очите на пътника са сини и този цвят препраща към поетиката на символистите, които използват

този цвят за мечтаната чистота, за порива към съпричастяване с трансценденталния свят. Пример – стихотворението на Яворов „В часа на синята мъгла“ или „Небето е безумно синьо“ на Лилиев. Поетите символисти са „обвити“ от тъги и мечти, които са ключови за поезията им, и затова риданието, скръбта, стонът се срещат често в техния репертоар. Ето защо, повлияна от тях, Елизабета Б. създава в текста си финален образ на царица, която пролива сълзите си върху трона. Символистичните влияния достигат до поетесата, но не траят дълго в творчеството ѝ, защото ѝ предстои да открие свой собствен витален и дързък поетичен почерк, който ще стане характерен за нея.

ЖАНА НИКОЛОВА: СВОЕОБРАЗИЕ НА КРИТИЧЕСКИЯ ПОДХОД

МАЯ ГОРЧЕВА

JANA NIKOLOVA: THE ORIGINALITY OF A CRITICAL METHOD

Maya Gorcheva

SUMMARY

The paper offers an observation on the earliest steps in critics of Jana Nikolova, one of the first university women in Bulgaria, during the 1930s and 1940s. Skilled both in Sofia University and in a post graduate study in Germany, one of her professors being T. W. Adorno, Jana Nikolova incarnates the model of Bulgarian intellectual twining the West and the national. Her critical method arises from her bent for German romantics and later is attested in monographs on Fr. Hölderlin and H. von Kleist, and in numerous reviews on the works both of German and Bulgarian authors. The originality of the method is in the transfer of terms and models from German romantics and philosophy to the native culture, thus Jana Nikolova is a mediator of the critic imbued with philosophical ideas. However, the appreciation of the critical method is double because of the political abuse with romantic ideology in nazi propaganda in the actual moment. The contributions of Jana Nikolova are discussed in three dimensions: as part of Bulgarian „right-wing generation“; as context-dependent; as advancement in Bulgarian literary and cultural studies.

Едно от най-ярките пера в критиката ни от края на 30-те години на XX век е на жена – германистката Жана Николова, вече с асистентско място в Софийския университет, след солидна филологическа и общофилософска подготовка. Нейни критически бележки и есета излизат след 1931 до 1943 в „Литературен глас“, „Завети“, „Българска мисъл“, всекидневниците „Слово“ и „Зора“, „Литературен час“, „Българска реч“, „Родина“, „Огнище“, „Прометей“, „Изкуство и критика“, „Училищен преглед“, „Просвета“, в „женските издания“ „Вестник на жената“, „Женски глас“; научните ѝ публикации – в университетски издания. Присъствието ѝ на страниците на „Вестник за жената“ е по-скоро незабележимо, свързано с регламентираните колективни публикации на Клуба на българските писателки. Именно по време на нейното секретарство името ѝ стои под кратките

бележки „Немски поетеси“¹, под есето „Книгата“² (от 1940), както и под есето „На поклонение“ (от 1941)³.

Отново на литературно-критически теми, които имат актуални, дори бихме казали конюнктурни поводи, са рецензиите за други съвременни немски автори, нашумели имена от германския съюз на писателите, очевидно конституиран по националсоциалистически модел.⁴ Това, че една университетска преподавателка се е посветила на такива оперативни рецензии и дори дописки, може, разбира се, да бъде мотивирано с извънконюнктурния ангажимент, който ѝ налага филологическата специалност. Още повече, че „експертното“ ѝ сътрудничество с информации за новостите в немската литература няма продължение в сътрудничество с политически кръгове или организации. Свързването с актуалната германска тенденция обаче е твърде дълбоко в пласта на идеите и в цялостния светоглед, за да позволи да затворим темата, задоволявайки изследователските си цели с неопровержимостта на „историческия момент“. Нещо повече, то е белег на интелектуалното схващане и дори публично отстоявана позиция на кръг водещи български интелектуалци пак от този „исторически момент“ като историка Петър Мутафчиев или писателката Фани Попова-Мутафова. Тези две имена отключват два контекста: първият е свързан с женското движение и проникването в него на една консервативна антиеманципаторска тенденция⁵, а в по-общ план завръщането на подобен патриархален модел, едновременно с националния романтизъм в историята, са проявления и продължения на оня несбъднат „десен проект“, на

¹ Николова-Гълъбова, Жана. Немски поетеси. – В: *Вестник на жената*, 6 ноем. 1940, с. 2–3.

² Николова-Гълъбова, Жана. Книгата. – В: *Вестник на жената*, 10 апр. 1940, с. 2.

³ Николова-Гълъбова, Жана. На поклонение. – В: *Вестник на жената*, 4 апр. 1941, с. 2.

⁴ Ще изброим освен вече посочения обзор „Немски поетеси“ още: „Ханс Фридрих Блунк. По случай петдесет години от рождението му“ (*Българска мисъл*, 1938, кн. 9, с. 570–577); „Ервин Гвидо Колбенхайер. Война и метафизика“ (*Българска мисъл*, 1942, кн. 8, с. 430–436); рецензиите: „Между граници и времена. Един роман от Хайнрих Цилих“ (*Българска мисъл*, 1938, кн. 2, с. 133–138); „Новата земя. Роман от Ернст Крацман“ (*Просвета*, 1941, кн. 3, с. 376–379); „Зовът на труда“ (*Българска мисъл*, 1943, кн. 2, с. 60–65); обзорните статии: „Поезия и народност. Нови насоки на немската литературна наука“ (*Българска мисъл*, 1940, кн. 8, с. 456–459); „Новата немска литература“ (*Училищен преглед*, 1941, кн. 4, с. 428–436); дописките: „Картина на света в немската поезия (една оригинална сказка)“ (*Зора*, 26 май 1939, с. 8); „Ханс Фридрих Блунк. Бележки по случай идването на Блунк в България“ (*Зора*, 12 ноем. 1939, с. 6); „Гостуване на германския писател Бруно Брем“ (*Просвета*, 1941, кн. 4, с. 487–489); „Виенският Бургтеатър – огнище на национална култура“ (*Училищен преглед*, 1942, бр. 12, с. 238–245). Превежда статията на проф. д-р Хайнц Киндерман „Немската поезия след световната война“ (*Българска мисъл*, 1940, кн. 5–6, с. 321–344).

⁵ Богати свидетелства за „сложното взаимодействие между национализъм и род“ според публикации в периодиката дава Албена Вачева в монографията „В периферията на канона. Българските писателки през първата половина на 20. век“ (София: Просвета, 2013) на с. 115–116; срв. с. 232 (по повод книгата „Новата българка“ от Фани Попова-Мутафова); с. 322 (във връзка с романа „Недялка Стаматова“, за който има рецензия от Жана Николова).

чието изследване е посветена монографията „Родно и дясно“ на Иван Еленков (ЛИК, 1998).⁶

В политическия и културния контекст от края на 30-те и началото на 40-те години на миналия век, когато възможното осъществяване на „националния идеал“ се превръща в реалност, този „десен проект“ идва на дневен ред. Едно внимателно вглеждане по-дълбоко в лансираните програмни текстове, политически платформи и чисто конюнктурни масови жестикулации би могло да открои и едно мощно движение, събрало сили около волята да предложи на обществото един „десен проект“ като визия за националното, етични принципи и конкретна политически и културна програма. Гарант за евристичния потенциал на този десен проект е подкрепата му от страна на интелектуалци, посветили му последователната си научна работа и ангажирани с разпространяването на идеите като редактори и автори, както цитирания по-горе Петър Мутафчиев⁷. Хуманитаристиката и особено историята отново се оказват в средоточието на политически и национално структуриращи идеи.

Ще видим оцеляването на този „десен проект“ след десетилетия при емигранта Стефан Попов⁸. Мислител на дясното в продължение на една българска традиция, но в следвоенния европейски контекст, Стефан Попов олицетворява трудното удържане на „родолюбието“ и националната идея пред свидетелствата за унищожителността ѝ. През неговата собствена биография можем да се завърнем към контекста от края на 30-те и началото на 40-те години на XX в. За своето

⁶ Тъкмо това съотнасяне на контекста с историята на идеите ще изберем като гледна точка, за да се очертае и мястото на Жана Николова, а то изисква едно по-широко въвеждане. В строго исторически смисъл при Иван Еленков потеклото на политическите идеи е потърсено в конституционния дебат още от 1879. Поставянето му на дневен ред в междувоенната култура е изтласкано от пряката обвързаност на „преживяването на следвоенния свят като „криза“ и катастрофата на идеала за национално обединение, отгледан през целия период след конституирането на новата българска държава и впускането ѝ във войните след 1912 г. В следвоенния контекст този идеал има продължение, но според наблюденията на изследвача, не в строго политически програми или манифести, колкото в публични дебати за измеренията на родното, за отношението между народ и интелигенция, за културната идентичност. Затова представителна е есеистиката на академични фигури като Спиридон Казанджиев, но и на свободни интелектуалци като Янко Янев или служителя в просветното министерство Найдено Шейтанов.

⁷ В неговите мащабни картини от „Книга на българския народ“ (1943) можем да възстановим една романтично-митична концепция за историята, колкото научно уязвима, толкова рецептивно отворена към колективните представи. Този опит на историографа може да бъде прочетен в контекста на българското модерно и антимодерно, развито с проекциите във философски и исторически план в статията на Манчев, Боян. Модерност и антимодерност. българският националлекзотизъм“. – В: *Култура и критика* [онлайн]. ч. 3. състав. Албена Вачева, Георги Чобанов. Варна: LiterNet, 2003. [прегледан 6.12.2014]. <http://litenet.bg/publish2/bmanchev/modernost1.htm>

⁸ За непробиваемостта на следвоенния контекст за изследвания върху национална проблематика разказва самият Стефан Попов по повод трудностите около отпечатването на книгата му „Воля за облик“ (Wille zur Gestalt), вж. в: Попов, Стефан. Безсъници. София: Летописи, 1992, с. 226–227.

поколение той разказва в очерка „Третото поколение“, завършен през 1967 г.⁹ Това поколение посвещава силите си на възраждането на българската идея, като дава и своя формула за културното двуединство на „малката нация“: „да станем европейци, бидейки българи!“¹⁰

Към най-младата генерация на интелектуалния елит тогава принадлежи и Жана Николова, без да се отделя поради родовата си различност. Прекършила е недоверието към жената в университета със смазващата си интелектуална подготовка и едно друго самовладеене и увереност, които дори не влизат в противоборства с предразсъдъците, а просто ги игнорират.¹¹ Тази овладяност на интелектуалното определя и открояващото се в онова, което тя е изнесла в публикациите си още от най-ранен етап. Дори бих нарекла критическия ѝ стил „мъжки“, обезоръжаващ с концептуалната си цялост, терминологична прецизност и хоризонт на осмислянето. Цел на предприетото тук изследване е по-скоро през този стил да се стигне до подлежащите идейно-естетически и концептуални основания на дясното, в които ще видим както ефектите от интелектуалните афинитети, така и преобразуването на собствено българския литературнокритически опит. В корелацията между възгледи и стил ще се изведат и аналитичните подходи, нивото на понятийния апарат, както и литературните предпочитания. А целта на това проучване е да видим наслагването на чисто хуманитарното и литературнокритическо измерение с един политически, насочен към дясното проект, и ако усилието има залог, то това е изтръгването на чисто интелектуалното от неговата обреченост на предварителните присъди, наложени от извънлитературните следствия на политическите идеи. Така след поредица уговорки за контекстите на четене достигам до излагането на сърцевината на изследователското ми усилие, а това е тази трудно удържана и трудно уловима диалектика между чисто литературно-духовното като съдържание и стил, и неизбежната им политическа стойност.

Изходна точка за характеризирането на своеобразието на литературнокритическия подход на младата Жана Николова е филологическата подготовка и близостта до немската традиция. През 1931 г. тя завършва следването си с главен предмет „Немска филология“ и допълнителен – „Класическа филология“. На държавния изпит полага и изпит по „Славянска филология“.¹² Следва специализация по философия в Германия „при известния ницшеанец проф. Лайзеганг в Йена и хегелианец проф. Паул Тилих и неговия асистент Визенгруд-Адорно във

⁹ Вж. **Попов**, Стефан. Българската идея. исторически очерци. София: Летописи, 1994, с. 15–40. Прекосвайки наситените на събития десетилетия след Първата световна война и интензивните политически движения в навечерието на Втората, той изброява събитията от обществената дейност и лицата на това поколение, родено в първото десетилетие на XX в. и излязло на обществено-политическото, но и стопанското поприще в края на 30-те години на XX в. Ще го определи като поколение, жадно да основе „нещо ново“, да даде подтика на „нови стремежи“, но и поколение, което „гледаше да помири и сближи“.

¹⁰ **Пак там**, с. 75.

¹¹ Подробности около приемането ѝ като университетски преподавател вж. в: **Николова**, Жана. Всеки носи у себе си и един Сезам. (интервю). – В: *Континент*, 6 март 1998.

¹² **Николова-Гълъбова**, Жана. Автобиография. (Автограф).

Франкфурт на Майн“.¹³ Очевидно става дума за известния теолог и философ Паул Тилих и Теодор Визенгрунд Адорно, и двамата емигрирали от Германия след идването на националсоциалистите на власт. А след като Жана Николова също напуска Германия и се завръща в родината, първата ѝ професионална ангажираност е двугодишно учителстване в Пловдив и в София, следва конкурсът за редовен преподавател в „Соф. Държавен Университет“.

В биографията си Жана Николова-Гълъбова отбелязва своето трайно влечение към онази междинна област, в която литературното се кръстосва с философските идеи, и към романтизма, когато това кръстосване се превръща в друго качество на литературата и съответно на разбирането и интерпретацията на тази литература. Колкото този хоризонт да изглежда далеч отвъд днешните литературни таксономии, то такава философско-концептуална линия лежи и в собствено българската литературна критика, подхранвана от философската подготвеност на критици, структуриращи цялостното ни разбиране за българската литература като д-р Кръстьо Кръстев или Иван Мешков. Друга линия, по която в българската литературна критика идва мощен приток на философски идеи, е културното мисионерство на кръга „Стрелец“ от средата на 20-те години на XX в. Тъкмо в кръга „Стрелец“ идеите за литературата са импулсирани от философското виждане както на Атанас Илиев, така и на поета, завършил Философския факултет – Атанас Далчев. С други думи, с не по-малко основание можем да аргументираме и едно българско потекло на философско-интелектуалната насоченост при Жана Николова, тъй като за специализацията в Германия тя тръгва въоръжена със знанията, но и с интелектуалната чувствителност, получени от германиста проф. Константин Гълъбов, друга водеща фигура от кръга „Стрелец“. От дистанцията на близо вековната литературна традиция оттогава може да се каже, че националното като фон и философското като хоризонт при младата Жана Николова имат смисъла именно на актуализация на онова, което е културен призив на едно поколение български интелектуалци от 20-те години. Колкото философското е придобито знание от досега с немската култура, толкова то е доразвиване на родна традиция. По-долу тази двустранност ще остане втори план в разбирането за литературно-критическите ѝ тези, защото колкото нейните прогермански теми да изглеждат потопени в контекста и съответно изводими от конюнктурата и изобличими, толкова възстановяването на една литературна и културно-философска родна традиция неутрализира контекста.

Избраните от младата германистка посоки и усвояването на тази симбиоза между родно и чуждо личи още по разглежданите в първите ѝ публикации автори и творби. Сред тях българските¹⁴ чувствително превъзхождат немските, но

¹³ **Пак там.**

¹⁴ За автори и творби от българската литература са рецензиите: „Недялка Стаматова“, повест от Фани Попова-Мутафова (*Литературен глас*, 1 апр. 1934, с. 2); „Кръв“, роман от Константин Константинов (*Литературен глас*, 10. X. 1934, с. 3); „Вълшебният играч“, разкази от К. Гълъбов (*Българска мисъл*, 1934, кн. 10, с. 660–663); „Парижки мозайки“ от Боян Болгар (*Българска мисъл*, 1934, кн. 7–8, с. 521–523); „Когато бях малък“, повест от Добри Немиров (*Литературен глас*, 30 дек. 1934, с. 4); „Орнаменти“, философски и харак-

на немскоезичните са посветени по-обстойни студии¹⁵. Личи и центрирането на изследователския интерес около представянето на един автор. Редом със съвременните („конюнктурни“) имена се очертава и трайният ѝ интерес към творците от епохата на романтизма и тъкмо те преобладават по обем и задълбоченост на разработките.

Като първа особеност на нейния критически подход ще посочим сравнително-литературния метод. Съжителството на теми от немската и от българската литература ще означава те да се разглеждат според принципи и в терминология, които пренасят концептуалното равнище на културните натрупвания в немската литература и литературна наука към осмислянето на родната. Отнесен към актуалния контекст, този паралел води към извода, че случващото се в немската литература има значението на образец. В тази точка нашето разглеждане неизбежно ще из-

терни есета от Константин Гълъбов (*Литературен глас*, 24 окт. 1934, с. 2–4); „Чифликът край границата“, роман от Йордан Йовков (*Литературен глас*, 24 апр. 1934, с. 2–3); „История на българския език“ (*Слово*, 31 авг. 1935, с. 3); „Женско сърце“, разкази от Йордан Йовков (*Литературен глас*, 17 апр. 1935, с. 3–4); „Планински вечери“ от Асен Разцветников (*Литературен час*, 18 септ. 1935, с. 6); „Велики сенки“ от Фани Попова-Мутафова (*Слово*, 9 септ. 1935); „Априлов – живот, дейност, съвременници“, от проф. М. Арнаудов (*Слово*, 10. окт. 1935); „Майко!“ от Добри Немиров (*Слово*, 14. дек. 1935); „Мълчаливи герои“, повест от Дора Габе (*Слово*, 6 февр. 1935); „Човекът с две лица“ от Емил Коралов (*Литературен глас*, 13 март 1935, с. 4–5); „Дъщерята на Калояна“, роман от Фани Попова-Мутафова (*Слово*, 12 септ. 1936); „Провинциални сенки“, разкази от Калина Малина (*Литературен глас*, 12 февр. 1936, с. 5); „Сравнително индоевропейско езикознание“ от проф. д-р Ст. Младенов (*Слово*, 11 ноем. 1936); „Предсмъртно откровение“. „Ако можеха да говорят“ от Йордан Йовков (*Българска мисъл*, 1937, кн. 9–10, с. 553–556, също и в: Йордан **Йовков** 1884–1937. литературен сборник. ред. М. Арнаудов. София: Факел, 1938, с. 45–48); „Сърце човешко“ от Ел. Багряна (*Българска мисъл*, 1937, кн. 1, с. 54–58); „Екатерина Ненчева“, литературен портрет (*Завети*, 1938, кн. 4–5, с. 82–83); „Ник. Вас. Ракитин. Русалска поляна“ (*Родна реч*, 1938, кн. 4, март–апр., 1938, с. 180–183); „Историческите романи на Фани Попова-Мутафова“ (*Родина*, 1938, кн. 2, с. 55–65). Добавяме и есето „За дядовата Славчова унука“ (*Българска мисъл*, 1943, кн. 4, с. 167–169).

¹⁵ Към изброените в бел. 1, 2 и 3 добавяме обзори върху немски автори: „Шилер и любовта“ (*Литературен глас*, 26 дек. 1934); „Новалис и неговата философия на природата“ (*Българска мисъл*, 1935, кн. 4, с. 243–252); „Съдба и творчество на Фридрих Хьолдерлин“ (*Българска мисъл*, 1935, кн. 7–8, с. 454–467; кн. 9, с. 523–530); „Йозеф Фрайтер фон Алтхендорф. По случай 150 години от рождението му“ (*Завети*, 1938, кн. 3, с. 64–65); „Хайнрих фон Клайст“ (*Българска реч*, 1941–1942, кн. 3, с. 101–105); „Творческият път на Герхарт Хауптман“ (*Училищен преглед*, 1942, кн. 10, с. 1244–1258); „Франц Грилпарцер. Поет на раздвоението“ (*Училищен преглед*, 1942, кн. 5–6, с. 686–696). Пише и рецензии за преводни книги: „Шилер. Съчинения“ (*Изкуство и критика*, 1941, кн. 10, с. 440–444); „Франц Грилпарцер. Народно издание...“ (*Българска мисъл*, 1942, кн. 5–6, с. 341–342).

От този период са студиите ѝ „Езикът на младия Гьоте“ (София: Хемус, 1936); „Българските преводи на Шилеровите „Разбойници““ (*Годишник на Държавното висше училище за финансови и административни науки – София*, 1941/1942, т. 2) и монографиите: „Фридрих Хьолдерлин. Природа и богове“ (*Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, 1937, т. 33, № 9, с. 1–117); „Хайнрих фон Клайст. Победата на чувството“ (*Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, 1939–1940, т. 36, с. 1–162).

лезе от неутралния тон на регистрация, доколкото оттук вдвояването на немска и българска литература тръгва в две посоки: първата на философско-концептуалното „издърпване“ на разбирането за литература, а втората – към съвременния контекст.

Тази извънлитературна близост е подчертана в статията „Поезия и народност. Нови насоки на немската литературна наука“ (1940) с една скрита аналогия: след крушенията от Първата световна война у немска се заражда едно ново светоусещане. Очевидно така се отправя и призив да се надмogne обезсърчението, в което е захвърлено и българското общество с катастрофата след загубената война. Това ново светоусещане обаче се изразява като сменена естетическа оптика – с разбирането, че „творческото дело не бива вече преценявано с оглед неговата изолирана стойност, а според народностната цялост“.¹⁶ Що се отнася до българската хуманистическа, тези за единството на творец и народ или на интелектуален елит и народен колектив са изказвани нееднократно в българската есеистика и литературна критика между войните от автори като Спиридон Казанджиев, Константин Гълъбов, Владимир Василев и др. Но в контекста на 40-те години на XX в. една сходна теза, идваща обаче от „централна“ култура, настоява още да се отреже достъпът до „интернационалното“, което означава както ограниченост на подхода да обхващане разнородни идеи, така и сигнализира за рисковете му. А в статията „Новата немска литература“ (1941) писателите, обвинени в разрушително безволие, са Томас Ман или Херман Хесе, с което от новите тенденции са изрязани тъкмо имената на онези, които всъщност прокарват нови посоки в собствено литературния развой, с други думи, литературната критика се е оказала антилитературна.

Това преплитане на извънлитературен контекст с изработването на една литературнокритическа догматика има обаче и продължение. Най-красноречиви за което са отново свидетелствата на оценките, които получават отделни автори. Изпреварвайки историческото време, ще дадем и опроверженията, които дава самата Жана Николова в по-късните си критически работи.

Новият постулат: „дейна воля за изграждане на нацията“ е въвеждаща теза в статията „Новата немска литература“. Преди да изброи авторите и творбите на тази линия, всички те абсолютно катурнати в забравата – травматично потискаща ги или неизбежно следваща всяка „слава на деня“, оставяме да съдят германистите, – са дадени онези, които се „подвизават“ на литературното поле, но вместо същинско творчество само показват владение на технически средства. Първият е „литератът“ Томас Ман: „С изтънчена сръчност Т. Ман довежда формата на своите произведения до завидно съвършенство, обаче тяхното съдържание носи всичките белези, характерни за декадентството, т.е. за упадък в поезията. Те са една до болезненост изтънчена културност и свръхчувствителност, придружени от едно

¹⁶ Ето няколко примера за конкретни анализи, които опират до митологично-величавото: Луц от романа „Между граници и времена“ на Хайнрих Цилих е наречен „символ на народността дух“; в паралел българският роман „Мълчаливи герои“ от Дора Габе е представен през понятието за „народната душа“; дори в рецензия за „Сърце човешко“ от Елисавета Багряна има място за наблюдението, че „Аз“ се превръща в някакво „Свръх аз“, свързано с народностното съзнание.

постоянно нарастващо отчуждение от живота и пълна негодност за приобщаване с неговите задачи“. Вторият – Херман Хесе – „е олицетворение на сантименталния естет“. Тези оценки са напълно противоположни на живия интерес към двамата автори, засвидетелстван в критически бележки във вестниците „Изток“ или „Стрелец“.¹⁷ Разчитане на литературното и провал на критическото разбиране, бихме отсякли, но признат провал, ако сравним как се променят по-късните литературнокритически коментари на Жана Николова-Гълъбова върху Томас Ман.¹⁸ Настъпил е коренен обрат във възприемането на автора: в кореспонденцията си „Томас Ман проявява хуманното величие в името на голямото и съдбовно чувство [...]“.¹⁹ Но друга е коренната промяна в подхода: прочитът изцяло е върху самите литературни текстове, без да ги превръща във функция на извънлитературни идеи. За въведение към тях е избрана рамката на жанровото разчитане (при кореспонденцията на писателя) или историята на мотива (за романа „Д-р Фаустус“). Поанта в разбирането на Томас-Мановия роман е проекцията на Фаустовото изкушение на гения върху историята на колективната общност: „[...]той е не само роман на една творческа личност, но и роман на един цял народ, хроника на неговите победи и крушения, на рухването на неговите идеали, на един погрешно изграден свят“.²⁰ Предубеждението към упадъчното е заменено с възсъздаването на едно преобразяване на патологичното и упадъка в изблик на демоничната гениалност. И в ранната статия, и в късния анализ първопринципът на литературнокритическия прочит през голямата идея е един и същ, но във втория случай евристичният потенциал на подхода не е предварително програмиран да доведе до колективно мажорни внушения.

В ранната критика на Жана Николова на нова сметка е оживяла идеята за ирационалното в гения, почерпано от едно романтично митично виждане, и примерно студията за Хьолдерлин е озаглавена „Съдба и творчество“.²¹ Но отмъщавайки за всяко наивно приемане на митическото, конюнктурата ражда и гротеската на философското разглеждане на роман с изразителното заглавие „Строителната барака“ от Ервин Гвидо Колбенхайер.²² Младата Жана Николова не е познавала

¹⁷ Срв. **Сидхарта**, Херман Хесе. – В: *Изток*, 23. ян. 1925; **Карабашев**, Кирил. Вълшебният връх от Томас Ман. – В: *Изток*, 12 февр. 1927; съобщение за излизането на „Сидхарта“ от Херман Хесе на български е публикувано в: *Стрелец*, 6 апр. 1927.

¹⁸ Предговорите към две преводни книги, редактирани от Жана Николова-Гълъбова, вж. в: **Ман**, Томас. Доктор Фаустус. прев. Страшимир Джамджиев. София: Музика, 1989, с. 5–14; **Ман**, Томас. Писма. т. 1. прев. Донка Илинова. Варна: Георги Бакалов, 1989, с. 5–12.

¹⁹ **Николова-Гълъбова**, Жана. Томас Ман в кореспонденцията си. – В: *Ман*, Т. Писма. т. 1. прев. Донка Илинова. Варна: Георги Бакалов, 1989, с. 9.

²⁰ **Николова-Гълъбова**, Жана. Томас Ман и „Д-р Фаустус“. – В: *Ман*, Т. Доктор Фаустус. прев. Страшимир Джамджиев. София: Музика, 1989, с. 11.

²¹ Фридрих Хьолдерлин също е творец, комуто са посветени критически статии от Константин Гълъбов, публикувани вече на страниците на в. „Изток“. Дадени са и стихове в превод. Срв. **Гълъбов**, К. Портрет на Фр. Хьолдерлин. – В: *Изток*, 11 апр. 1926; **Същият**. Западният историзъм и Хьолдерлин. – В: *Изток*, 2 май 1926.

²² Срв. също подзаглавието на рецензията „Ервин Гвидо Колбенхайер. Война и метафизика“ (*Българска мисъл*, 1942, кн. 8, с. 430–436).

изобличенията на лъжата на мита, с които Теодор Визеграунд Адорно ще разкрие лъже-просветеността на своето време.

В обзора „Литературна действителност и литературни възможности“ (1936), посветен изцяло на българската литература, връщането към родното е сдвоено с придържането на писателите към един художествен реализъм. Но през 40-те г. на XX в. следствията от това дисциплиниране на изразните възможности изглеждат опасни. Виждаме го в статията „Поезия и народност“ (1940), където в подкрепа на една, да речем, чисто литературнокритическа и интелектуална позиция за свързване на писателя с народността е привлечен не само авторитетът на професорите (като австриец Хайнц Киндерман), но и... расовият биолог Шайт. А самата литературна наука, наречена „народностно животознание“, е поставена в отношение към биологията, антропологията и учението за расите! Предупрежденията за рисковете от митологизиращото усилие, превърнато в подход за разчитане на творбите, стават заплашителни. Същевременно колкото е нужно да се изтъква и изобличава възможното дефилологизиране на филологическото, толкова по-плашеща е свръхприемливостта на съпътстващите разсъждения в статията, от които можем да извлечем в теоретичен план схема за етапите в развитието на литературната наука, която опира до интерпретацията на литературната творба и възсъздаването ѝ именно като цялост. В историята на идеите тази цялостност на възприятието и съответно на разбирането за творбата като тоталност се асоциира с едно стремящо се към митичното мислене и неговите рискове. Тя е израз на едно изначално неотчуждено съзнание и пропускливост между човек и свят.

Отново в потеклото на идеите, основополагащи това митологизиращо усилие, е Хердеровата доктрина за единството между творчески особености, среда и бит (припомнена в рецензията за романа на Х. Цилих). От нея е доразвита тъкмо непродуктивната и чисто умозрителна страна, което води до отпращането на народната душа като някакъв магически постулат в сферата на ирационалното – а нееднократно в знаменитата книга „Идеи за философията на човечеството“ (1784–1791) отново Й. Г. Хердер привежда доказателства, че при каквито и климати и среда да живеят хората, както и да се променя от тези условия външният им вид или културното им творчество, човешката природа е една и съща.

Аргументирането на „обрата“ в литературата стъпва върху класическата немска традиция, както в дописката си за сказка за немската поезия Жана Николова възстановява родословието на едно „органическо мислене“ от Хердер и Гьоте към Шелинг и Хьолдерлин.²³ „Конюнктурното“ се озовава в един разред с най-високите концептуални постижения в немската духовна култура, родствено с мощното духовно движение на романтизма и на единството на литературно с философско. Но става дума за романтизма, обезоръжен от своята ирония. „Историческият момент“ е преживяван като завръщане на това ниво на абстрактност и ирационалност, без обаче игровата всеобхватност и подривност на ироничното. Романтизмът именно като идеология е употребен от една конюнктура.

²³ Срв.: Николова-Гълъбова, Жана. Картина на света в немската поезия (една оригинална сказка). – В: *Зора*, 26 май 1939.

Едновременно с това и въпреки това в строго български литературно-хуманитарен контекст става основа за израстване на нови концептуални модели за интерпретация и за инжектиране на нов понятиен хоризонт и в българската литературна критика. Защото въпреки контекста при Жана Николова реактуализациите на романтическата идеология не са абстрактни метафори – те са усвоени (иначе казано инструментализирани) за целите на едно разбиране за съответния автор или творба. Инструментализирани са и като пропеедвтика, както в статията „Литературна действителност и литературни възможности“ (1936)²⁴, която завършва с призив към българския писател да усвоява литературните постижения, тоест още преди 40-те г. на XX в. и изцяло спрямо българския контекст Жана Николова коментира обръщането на българския писател към родното и преобладаването на „реалистичния елемент“ в новата ни литература, за да го тласне към отварянето към идеите. В този смисъл въвеждането на романтическата идеология като критически хоризонт пренарежда чисто литературното. Тъкмо тясно дисциплинарното поле на строго литературното изглежда може също така да даде единствения приемлив шанс да откъснем идеите от самата политическа конюнктура и да ги разглеждаме и в плана на продуктивното развитие. Или ако прокараме паралел с избличенията на инструменталния разум, парадоксално инструментализацията що се отнася до хуманитарната област се е оказала единственото изплъзване от зловещото следствие на инструментализацията в първопринципа.

В завършек ще отбележим още черти от критическия подход на Жана Николова, които го открояват. Едновременно с високата абстрактност, митологизиращото усилие да се обхване „целостта“ има контратежест на нивото на стила в простотата, дори аскетизма в изразните средства, който именно оставя пространство за израстването на идеите. Впрочем и в това разбиране бихме открили сходни афинитети при Т. В. Адорно и неговото настояване за изчистване и аскетичност на литературата от украсата на страсти или фигури. Този идеален стил е разгледан в рецензията за романа на Х. Цилих, упомената по-горе обаче като пример за експлоатиране на романтическите идеи. Колкото при това повествование всичко е „сведено до същественото“, „без евтина образност и ефектност“, толкова се отбелязва с неудоволствие всяко доловено маниерничене, както в рецензията за есетата на Боян Болгар. Тъкмо простотата на разказа и непосредствената сила на чувството очарова в „Русалска поляна“ на Н. В. Ракитин. И все пак, този стил на величавата простота получава най-монументалната си формулировка по отношение на поезията на Хьолдерлин, която единява философското с изживяването: „благородна простота и спокойна тържественост“.

Друга отличителна черта на критическия подход е концептуалната схема в композирането на съответната рецензия, чието последователно следване вече бе упоменато по повод предговорите към Томас-Мановите преводи от най-ново време. За въведение имаме общо разглеждане на едно понятие или на един топос в

²⁴ Николова-Гълъбова, Жана. Литературна действителност и литературни възможности. – В: *Българска мисъл*, 1936, кн. 7, с. 449–451.

критиката. Както в „Историческите романи на Фани Попова“²⁵ това е историята, свързана с едно философско отношение към миналото, защото именно в историята се сбъдва ирационалното, което невидимо движи съдбините на един народ. В духа на романтичната митологизация историческото е дадено като възплъщение на народностното, но и на ирационалното. След излагането на това общо схващане за историческото време следва подробно разглеждане на психологията на персонажите, надмогнали влеченията си в името на чувството за дълг, като израз на „съзнанието за друго жизнено предназначение“.

Тази схема още по-ясно виждаме при кратката студия „Хайнрих Клайст“. Въвеждащата тема е за творците ярки индивидуалности, които не могат да се изчерпят с едно направление, иначе казано, с ясни литературнокритически таксономии. Следва педантичното изреждане на факти от биографията му, проследена успоредно с идеите, които усвоява. След това накратко са разгледани творбите и последователността в развоя.²⁶

Можем да изведем предпочитани теми, които движат интереса към отделни автори или творби. Такова тематично ядро е природата, чието развиване при немските и българските автори се разгръща обаче в различна посока: при Новалис – през тъмния човешки нагон по единение с природата, докато при Н. В. Ракитин – през едно непосредно чувство. И в двата случая единната концептуална рамка присъства, без да накърнява разбирането за национално идиоматичното. Отново с пристрастие към националното са и бележките върху преводите на български автори на немски.²⁷ От друга страна, ако има тема, която не може да се отнесе и към двете литератури, то това е за наследството на Античността.²⁸

И ако за завършек разгледаме една автентично българска тема, то нека да е тази за признанието на творческата жена: тема, която минава през разглеждането на историческите романи на Фани Попова-Мутафова. Контратеза на еманципаторската идея за признанието на жената като творец идва обаче от немските автори, и то съвсем не от подвластните на актуалната конюнктура. В преразказа и коментара към биографията на Хайнрих фон Клайст в посветената му монография многократно се нюансира фигурата на жената, отразяваща емоционалния свят на мъжа творец, като се дава разбирането на писателя за жената като довереница и

²⁵ Във връзка с трайния интерес на Жана Николова към творбите на Фани Попова-Мутафова да припомним, че ги свързва дългогодишно близко приятелство, но също и сродството с идеята за единение на родното с европейското, пренесена от кръга „Стрелец“ към следващото поколение български интелектуалци: писателката е сред членовете на кръга.

²⁶ Подробно са разгледани в студията „Хайнрих фон Клайст. Победата на чувството“. (*Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, София, 1940, т. 35, с. 4).

²⁷ Срв. „Немският превод на Йовковия роман „Чифликът край границата“ (*Родина*, 1939, кн. 1, с. 188–189); „Български поети в немски превод [Йордан Йовков и П. К. Яворов]“ (*Родина*, 1938, кн. 1, с. 180–182).

²⁸ „Гръцката древност в светоусещането на немеца. Класицизъм“ (*Прометей*, 1940, кн. 5, с. 3–8; кн. 6, с. 16–19).

опора за неговите творчески устреми.²⁹ Тук можем да прокараме и разликата между получените разпространение в рамките на един десен и пронационалистичен проект виждания за жената, щедро тиражирани от края на 30-те години на миналия век и в женски издания, и в литературноисторическия прочит.³⁰

В подхода на Жана Николова се събират културна чувствителност, изработена в досега с немската литература и философия, с воля за единение на родното с европейското, вдъхната от културните натрупвания у нас през 20-те години на XX в. и от интелектуалците в кръга „Стрелец“. И ако превратът от 1944 г. прекъсва академичното и творческо развитие на авторката, то завръщането ѝ на страниците на литературната преса след 1989 г. изиграва ролята на културен посредник между поколенията в българската култура. В най-новата ни съвременност Жана Николова-Гълъбова пренася една концепция на дясното за общобългарското и народностното като културен хоризонт и същевременно ядро. А в контекста от края на 90-те години и началото на XXI в. с ново политическо съдържание се оказват изпълнени и литературата, и самото изкуство на интерпретацията, в което филологическата педантичност е неотделима и едновременно с прозирането на същността и улавянето на философските измерения. Също онова, което е вярност към духа и творческото призвание.

²⁹ Срв. студията „Хайнрих фон Клайст. Победата на чувството“. (*Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, 1939–1940, т. 36, с. 12–13, 73, 115) и др.

³⁰ За реактуализирането на една консервативна тенденция в българското женско движение през 30-те и 40-те години на XX в. вж. **Вачева**, Албена. В периферията на канона. българските писателки през първата половина на 20. век. София: Просвета, 2013.

ЖЕНСТВЕНОСТ И ЖЕНСКА СЪДБА В ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ЯНА ЯЗОВА ВЪВ „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“

ДОРА КОЛЕВА

FEMININITY AND DESTINY OF WOMEN IN THE PUBLICATIONS OF YANA YAZOVA IN *WOMEN'S JOURNAL*

Dora Koleva

SUMMARY

Yana Yazova used to publish in the *Women's Journal* between 1931–1940. Subject of the article are works in which she reveals her concept of femininity and women's fate. The analysis shows how the spirit of the author matures in time and how her creative consciousness grows.

Деветнайсетгодишната Яна Язова се появява във „Вестник на жената“ през 1931 г. – десет години след неговото основаване. През този период вестникът с неотстъпно постоянство е следвал една от основните си задачи – да формира и развива у българската жена самосъзнание за възможностите, които ѝ отреждат право на собствена биография, на осъществяване не само в родовото, не само в хоризонта, очертан ѝ от мъжа, но и в личното, в индивидуалното. На страниците на изданието се съвместяват текстове, в които жената е обект на авторовото въображение и текстове, в които субект на сътворяването е самата жена. Срещайки се с мъжа като субект със субект, жената осъзнава своята творческа равностойност, расте личното ѝ самочувствие. Включването на писателското дело в представата за жената дава ново съдържание на понятието „женственост“.

Във „Вестник на жената“ публикуват и утвърждават своя творчески профил най-значимите български поетеси – Дора Габе, Елисавета Багряна, Мара Белчева, Бленика, Магда Петканова, Мария Грубешлиева и др. Осмисляйки собствения си жизнен и духовен опит, всяка от тях има свой принос в постигането на истината за разнolikата женска същност.

В началото на 30-те години, когато българската литература продължава поета-та тенденция към близост с действителността, с живота на делника, младата Яна Язова идва със светоусещане, формирано главно от общуване с наследството на романтиците. С чувствителност, настройвана от техните произведения, тя изпитва естетическо влечение към върхови ситуации в човешкия живот, към прояви на дух, който познава екстатични състояния; вживява се в съдбата на художествени герои, влиза в кожата на една или друга романтична душа – ту циганка от табора,

ту монахиня, ту паднала жена. Тя цени реалното, но подобно на романтиците – като импулс за визионерство, за стремления към мистични тайни, към други светове. В съществуващия социокултурен климат нейният изтънчен романтичен силует изглежда непривично и странно. Тя няма жизнен опит, но има сложен вътрешен живот, има идеали, духовни вълнения по повод на основни битийни категории. Определящо качество на поета, според Юнг, е способността „да драматизира и персонифицира своите ментални съдържания“. Младата Яна Язова е надарена с тази способност – факт, който е карал проф. Александър Балабанов да повтаря: „Виж, Мо, ти си голям поет“, въпреки реториката и стихотворната недоработеност на много от текстовете в първите ѝ сборки.

Как Яна Язова „драматизира и персонифицира“ вълнуващите я въпроси за греха и надеждата за душевно пречистване, за борбата между стремежа към вяра и скепсиса на безверието, се вижда от стихотворението „Монахиня“ – първата ѝ публикация във „Вестник на жената“. Стихотворението е показателно за нейното романтично влечение към необикновеното, към драматично конфликтното. Тя поставя въпроса за жената и религията не чрез намерила успокоение на душата си монахиня, а чрез другата – влязла в манастира не по призвание, не поради убеждена вяра в силата на покаянието и молитвата. Авторката се интересува от това какво става в душата на жената, как се държи духът ѝ и има ли той потенциал за изкупление и преображение. Художественото проникновение в неистовството на страданието се постига чрез вживяването, наложило формата на изповедния монолог, чрез експресивната лексика, както и със знаците, с които тялото преживява душевните терзания:

*А черно расо тегне и кръста гръдта ми прегаря.
Ръце ми благославят, треперят във смущение.*

Драмата на героинята не е поради измъчващи я телесни и ирационални стихии; тя е духовна, произтича от товара на нравственото самоизтезание, от задължението да внушава на другите „утеха и смирение“, а сама да не може да се смири, оставяйки си със самосъзнанието за прокълнатата в безверие. Мъчителния път към Бога на раздвоеното съзнание – този общочовешки аспект авторката извежда от темата „монахиня“. Манастирът е определен като „мъртъв дом“ – образ, напомнящ творба на Достоевски, както и неговата проблематика. Може първоначалният импулс за темата да е дошъл от поемата „Романцero“ на обикнатия от Яна Язова Хайне, или от известния роман на Дидро, но и по-нататък, в поредицата „Балкани“, тя ще продължи нейното разработване, поставяйки я в широк социално-исторически и нравствено-философски контекст.

Подобно на Николай Бердяев, който наред с „жените-мироноски“ говори за „жените-проститутки“, младата Яна Язова, това „вчера прописало момиче“, както се изразява един от рецензентите, иска да изкаже своята дума по темата за падналата жена. Стихотворението „В тинята“ – втората публикация на авторката във „Вестник на жената“, в стихосбирката „Язове“ (1931) е циклично обвързано със стихотворенията „Циганка“, „Блато“, „Скръб“. Тези произведе-

ния свидетелстват за ресурсите на творческата дарба, способна да влиза в положението на различни хора, да се вглъбява в съдбата им, да изразява съзнание, което не е тъждествено, което е далечно от нейното собствено. Превъплъщаването на този етап от пътя ѝ не е само естетически проблем; в по-голяма степен то е форма на нравствена позиция, на отношение към изхвърлените от живота. Същевременно Яна Язова не остава до социалната тема, а се стреми към по-богат художествен синтез.

Стихотворението „В тинята“ съчетава въпроса за човешкото страдание с лирическата концепция за женствеността и мъжествеността. Погледнала в душата на падналата жена с погледа на Исус от притчата за блудницата (любимата притча на Александър Балабанов), авторката долавя съхранена съвест: „И всяка нощ свяст и печал упоavam“, долавя копнеж по „пречистата радост на светли лъчи“. Създава се алюзия за „Пречистата Дева“, т.е. за вечната женственост, която живее и в падналата в тинята. Осъзнато или не, с това стихотворение Яна Язова дискредитира теориите за йерархията между мъжкото и женското начало, обсъждани у нас през втората половина на 20-те години във връзка с книгата на Ото Вайнигер „Пол и характер“, разобличава твърденията, че женската душа е по-ниска от мъжката, че в по-голяма степен е подвластна на пола. Без намек за декадентското излъчване на Бодлеровата окаяна жена, стихотворението е присъда над лъжливото разбиране за мъжествеността, която третира жената само като материя, поругавайки самия идеал за жената.

Със съзнание за промените, които времето внася в съдържанието на категориите мъжественост и женственост, Яна Язова ги възприема за себе си по начина, по който ги разбира романтизмът. В есето „Рози“ („Вестник на жената“, 20 декември 1939), посветено на Евгения Марс, в конкретния факт – любовта на писателката към розите, авторката вижда възможност да изкаже увлечението си по онези далечни времена, когато е съществувала „атмосфера на обожание на женската прелест“, когато строги мъже „за тънките талии на своите жени са изписвали дълги кутии рози от Ница“. „Оттогава са минали доста години – продължава авторката – и в тия години мъжете са забравили да изписват на своите жени в дълги кутии рози от Ница.“ Влязъл в мисленето ѝ, мотивът за розите, предназначени да откроят красотата на жената, ще възникне отново в късния ѝ роман „Соления залив“.

Във времето на променена мъжественост, когато вече ги няма мъжете-рицари, издигали женствеността като ценност, насъщно нужна на битието, Яна Язова вижда нарасналата роля на жената – да възкреси идеализма в любовта; идеализирането на любовта и любимия да стане основна потребност на нейния дух. Стихотворението, в което авторката сътворява идеала си за любовта, носи заглавие „Корабът“ („Вестник на жената“, 18 декември 1935) и съдържа познатите романтични образи – двойката *ден-нощ*, сън, море, остров, луна, палмови листа, птици. Тук лирическата личност е без маска; тя разказва своя „хубав сън“, който изпълва целия ѝ живот – нощта е времето на съня, а денят е страх за него и носталгия по него. Стихотворението е сякаш художествено възплъщение на характерния за романтика Новалис мотив: „Животът ще стане съновидение, а съновидението – живот“.

За пътуването по морето на живота са нужни кораб и капитан. Според художествената идея само мъжът, който има сродна душа, сродно равнище на духа може да бъде увлечен от идеалните представи на жената, само включвайки се в нейния сън, той може да стане капитан на кораба, с който да започне съвместното им пътуване. В този съюз мъжът ще прояви своята мъжественост – да води кораба в бурите на морето, а жената – в хармония с него ще разкрие истинската ценност на своята женственост. Само така може да се стигне до „самотния остров“, острова на блаженните:

*По месечина слигаме на острова самотен.
Един до друг вървим закривани от палмови листа.
Заспали птици пълнят чашиките на белите цветя.
Но ний не спим, за нас тъй сладък, тъй е бърз живота.*

Всички образи, рисуващи картината, действат със символното си значение; те изплитат атмосфера на извисеност, на закрилящо присъствие, в която се изживява любовта. А тя е пълнота, цялост; сливане на двете половини в единен човек. (Идващата от античната литература, от Платоновия „Пир“ идея за андрогинността навярно е обусловила двете имена Мо и Ра, с които Яна Язова и Александър Бабаланов са означавали съдбовността на своята връзка.) В романа „Ана Дюлгерова“ (1936) също възниква мотивът „остров“, за да символизира пространство, в което човекът се чувства „голям, велик“, „част от Вселената“, „свързан с безкрая, с небесата и с Бога“.

Пълнотата на месечината съвпада с магичността на любовта, но природните ритми, чийто мерител е тя, подсказват за протичането на времето, за неотменното идване на последната нощ в морето. Лирическото прозрение за съюза на любовта и смъртта произтича от самата женска същност, за която загубата на любовта е равностойна на смърт. Финалът на романа „Ана Дюлгерова“ също е решен в плана на взаимовръзката *любов–смърт*.

В този контекст на идеализъм, на одухотворени влечения можем да си представим колко неразбрана се е чувствала Яна Язова, когато значими критици ѝ приписват „едно покварено въображение, странно за едно момиче“ (Владимир Василев), когато я определят като „жена, изпълнена със стихията на пола“, а поезията ѝ като „провокирана от неясна сексуална енергия“ (Милко Ралчев).

През призмата на хармоничната любов, на цялостно изживяното чувство авторката пречупва и темата за майчинството. Ако е пресечено нещо съкровено в душевната природа на жената, ако тя е станала жертва на външна агресия или принуда, то и майчинското ѝ чувство е белязано от отчаяние и меланхолия. Такава е идеята, вложена в стихотворението „Струните“ („Вестник на жената“, 2 ноември 1938). Неизразимо с думи, дълбокото и сложно чувство се идентифицира чрез мелодията. Вещественият детайл „Струните са черни“ всъщност говори за струните на душата. Същият проблем за озаптяването на поривите у жената с груба сила и нейното самозатваряне за света, включително и непълноценното ѝ майчинство, Яна Язова поставя отново с образа на Малката Мария в романа „Со-

ления залив“. Видени в контекста на по-късното ѝ творчество, ранните творби на Яна Язова доказват нейната творческа идентичност.

Стихотворението „Покой“ („Вестник на жената“, 27 март 1940) е последната публикация на Яна Язова във „Вестник на жената“. Появило се през същата година, когато излиза и романът „Капитан“, то свидетелства за това как съзрялото поетическо мислене намира най-адекватното си художествено изразяване.

Свързано с кризисен момент в отношенията между поетесата и професор Балабанов, а също и с тревогата, която внася в обществено-историческата атмосфера започналата световна война, стихотворението е проникнато от живо, непосредствено чувство – в него има тъга, страх и самотност. То удивлява както с духовната зрелост на съдържанието, така и с някак приглушената си форма, разчитаща повече на намека, на подсказването и асоциациите, на езика на символите. Героинята в това стихотворение е реална, а не измислена мистична жена, в реална битова среда. От прозореца тя вижда небето, играта на облаците; същевременно се вглежда в себе си, в собствените си видения, защото в сферата на духа всичко е в единство. С интуитивно женската си проницателност тя долавя идващи, но неизявени, смътни още промени в природата – далечни предзнаменования за пролет. Мечтана и очаквана, тя трябва да изведе душите от потискащата статика на покоя, да разгори огъня в сърцето.

Антитеза на покоя, образът на огъня е основното ядро, около което се организира композицията на стихотворението и се създава психологическата конструкция на лирическия образ. В началото това е огънят, свързан с вещественния свят, с интериора: огънят на запаления дънер. От него струи пламък, но той не топли, а само още повече разгаря копнежа по огъня на сърцето. Противно на покоя, страстният огън на сърцето е знак за пълноценно живеене; той е трепетност, устременост на „две запалени ръце“, за да се осъществи „жаждата по цялостност“ (Платон). От огъня на дъбовия пън и от огъня на сърцето направо, без преход, без подготовка се преминава към другия – убийствения огън: „Зад границите ни войната се запали“. Влязла в любовния роман, епохата разширява диапазона на лиризма, внася други тонове, имащи по-мощно значение, отколкото личната съдба.

Чрез темата „война“ авторката включва мъжката гледна точка към историческия път на човечеството, с която съотнася женско-състрадателното отношение към живота, вечното майчинско начало. Зад всеки войник – от едната или другата страна, стои нечий син, нечий любим. Проявявайки своята женственост в нейната материнска ипостаса, Яна Язова достига най-възвишеното благородство на своя хуманизъм. С мъдрото прозрение на жената тя изказва промислената си идея за ценностите:

*След мъртвия тиранин, тиранин става този, що се е борил.
А любовта е всяка във сърцето рана
и най-любимият е, който е убил.*

В дълбоко скритата експресия на финала вибрира болката на духа, страдащ от страх за бъдещето – не само личното, но и на човечеството, на света:

*Пред дълбокия път прозявам се и дремя,
с глава увиснала спокойно на гърди.*

Съчетала мотива „покой“ с „глава увиснала“, позата на лирическият „Аз“ е израз на драматична ирония; тя е пластично представяне на концепцията за извечната тема – трагизмът на женската съдба.

Проследяването само на отделни публикации от десетилетието на Яна Язова във „Вестник на жената“ дава възможност да се види как успоредно с обогатяването на нейната женственост, зрее духът, крепне творческото ѝ самосъзнание.

ЕМИЛИЯН СТАНЕВ НА СТРАНИЦИТЕ НА „ВЕСТНИК НА ЖЕНАТА“

РАДКА ПЕНЧЕВА

EMILIAN STANEV IN WOMEN'S JOURNAL

Radka Pencheva

SUMMARY

The text analyzes the first publications of the young writer Emilian Stanev in *Women's journal*. He publishes several short stories in it; it is a first-time publication for several of his works of short fiction while others are reprinted from other literary media. A considerable part of these are Emilian Stanev's urban stories, others constitute his stories about animals. It is interesting that all these short stories do not undergo any editorial changes when they are included in the writer's books at a later stage.

„Вестник на жената“ е едно от най-старите тематични издания в България. Лично аз го знам от библиотеката на баба ми заедно с „Икономия и домакинство“. Започва да излиза през 1921 г. като „Седмичен лист за литература, обществен живот, мода и домакинство“. Уредник на изданието е Христо Чолчев, който сам издава и редактира вестника. Скоро след създаването му негова помощничка става Пенка Чолчева, бъдещата му съпруга. Тя е авторка на няколко кулинарни книги, някои от които са известни и днес. Аз самата ползвам и досега книгата на Хр. Чолчев и П. Чолчева „Съвременна домашна кухня“. П. Чолчева привлича във вестника художници, които рисуват модели за бродерии, а също и моделиери, които рисуват модели за облекло и кройки.

Още в бр. 2 на вестника, на стр. 2, са публикувани целите на вестника под заглавие „Вместо програма“. Какви са те в основни линии:

„Вестник на жената“ ще бъде предназначен само за жената, ще излиза всяка седмица, ще ратува за всестранно издигане и защита на българката.

Ще се държи далеч от политическите борби на партиите ни, ще бъде сериозен и строго морален и по въпросите, които интересуват жената, ще застъпва едно общочовешко гледище.

Ще положи всички усилия и жертви да изпълни предпоставената си цел, като не ще пожали средства, да покани и ангажира най-добрите познавачи и познавачки на въпросите, интересувачи жената.

„Вестник на жената“ храни големи надежди, че ще намери най-добър прием и сътрудничество от всяка интелигентна жена, което ще улесни до голяма степен трудното му дело.

„Вестник на жената“ ще държи винаги широко отворени своите колони за всяка жена, която иска да прокара някое правдиво гледище по въпросите, които занимават жените.

Дали тези цели на вестника се изпълняват в годините на неговото излизане? Бих отговорила утвърдително. В първите годишнини изданието излиза в 4 страници и поддържа постоянни рубрики, които могат в най-общи линии да се посочат по следния начин. Винаги на първа страница има уводна статия по значим за жените въпрос, следват рубриците: „Велики жени“, „Стихотворения“, „Световни събития“, „Мисли за жената“, „Куриози“, „Хигиена“, „Храна“, „Готварство“, „Бележити българки“, „Жената в живота на великите хора“ и др. На последна страница се поместват и множество реклами, имащи отношение към жените и ежедневието им. С течение на годините обликът на вестника се променя, обемът му набъбва почти двойно, на първа страница започват да се печатат разкази – отначало само преводни, а по-късно и от български автори. Прави впечатление, че изданието не стои откъснато от живота на българското общество. Например през 1921 г. излизат статии по повод кончината на писателите Иван Вазов, Ана Карима, Ц. Церковски, четиридесетгодишнината от смъртта на Ф. Достоевски и др. Няма по-значимо културно събитие в обществото ни, на което вестникът да не откликва – художествени изложби, концерти, театрални постановки. По повод на християнските празници се издават и тематични броеве – за Коледа, Нова година, Великден и т.н.

На страниците на този вестник със свои творби сътрудничат едни от най-добрите български писатели – Г. П. Стаматов, Г. Милев – с преводи, Й. Стубел, Й. Стратиев, Д. Симидов, Т. Траянов, Ат. Далчев, К. Петканов и мн. др. Хр. Чолчев издава тома „Сноп II“, който включва произведения на Е. Багряна, М. Грубешлиева, Бленика, Люба Касърова, Вера Бояджиева-Фол, Северина, Санда Йовчева, Стела Янева, Яна Язова, Магда Петканова, Ана Каменова, Блага Стефанова, Калина Малина, Мара Вълчева и др.

Кой е поканил писателя Емилиян Станев да сътрудничи на този вестник не знаем. За сътрудничеството му в други издания като „Литературен глас“, „Златорог“, „Изкуство и критика“, „Вестник на вестниците“ и др. има запазени мемоарни свидетелства на писателя. Но това не пречи да се намерят някои негови разкази на страниците на „Вестник на жената“. Той публикува свои творби във вестника в продължение на 3 години – от 1940 до 1942 г.

През 1940 г. в брой 826 от 23 октомври 1940 г. излиза разказът му „Сърна“. Прави впечатление, че той е от сборника „Вълчи нощи“. Емилиян Станев разказва покъртителната история на ловеца, убил малкото сърне и дебненето за майката – сърна, чийто майчински инстинкт я води при убитото ѝ дете. Ловецът стреля, но не я улучва.

На следващата година във „Вестник на жената“ излизат два разказа на Ем. Станев. Първият е озаглавен „През реката“. Препечатан е от в. „Нова камбана“, където

излиза под заглавие „В тъмнината“ през 1937 г. Във „Вестник на жената“ разказът е отпечатан в бр. 843 от 19 февруари 1941 г. В него се разказва за един контрабандист на тютюн, заловен от акцизния и как той успява да избяга през нощта, като първо изхвърля тютюна. Този разказ не е включван повече от Ем. Станев в неговите сборници с разкази. Вторият разказ – „Гарвани“, излиза в бр. 860 от 18 юли 1941 г. Той е публикуван за пръв път тук. Авторът разказва за живота на двойка гарвани, които живеят заедно цели 60 години и създават всяка година свое поколение. Но вече са много стари и през една зимна нощ се крият на топло в комина на селска къща. От силния вятър женската пада в печката на хората и умира. Останал сам, не след дълго я последва и мъжкият.

Макар за Ем. Станев да съществува мнението, че рисува животните такива, каквито са в природата, като ги лишава от чувства, присъщи на хората, виждаме, че това съвсем не е така. Двата гарвана са верни един на друг цели 60 години, а сърната е пропита от майчински инстинкт, който за малко не я прави жертва.

През 1942 г. на страниците на вестника излизат още три разказа. Два от тях – „Рис“ (бр. 907, 21 септември 1942) и „Смъртта на една птица“ (бр. 905, 14 октомври 1942), принадлежат към анималистиката на писателя. „Рис“ ни прави съпричастни към неволите на това хищно животно, което търси в студената зима как да задоволи глада си. Но вторият разказ – „Смъртта на една птица“, е сред шедеврите на твореца в анималистичния жанр. Сам авторът споделя за него: „От всички мои разкази аз обичам най-много „Смъртта на една птица“. Винаги мога да чета и препрочитам този разказ и да си кажа: „Брей, написал си нещо!““. В него аз действително съм постигнал частица от голямата истина за изкуството“. Действително, смъртта на птицата е предадена в цялото ѝ великолепие и достойнство. Тя сякаш в смъртта си презира човека за стореното от него. Как реагира пък той? Ето отново думите на писателя: „Когато погледът ми отново среща белия венец от планини и мирното спокойствие на равнината, стори ми се, че този живот, който отнех, не е изчезнал безследно, но като една малка капчица е преминал в океана на великата и вечна сила, която ражда живота... И аз разбрах защо ние, хората, сме виждали в смъртта известна красота и защо сме ѝ възлагали дори надежди. В това преминаване оттук към там, във вечния възврат, за който говорят философите и религиите, нашият ум е откривал безсмъртното начало на живота и е черпел нови сили за духа...“.

Публикуваните анималистични разкази на Ем. Станев във „Вестник на жената“ влизат в сборника с разкази на анималистична тема „Вълчи нощи“, публикуван през 1943 г.

Последният отпечатан разказ във „Вестник на жената“ е „Среща във влака“ (бр. 910, 18 октомври 1942) и е препечатан от сп. „Златорог“, където е озаглавен „След три години“. Под това заглавие влиза и в сборника „Делници и празници“. За какво става дума в този разказ? Писателят ни прави съпричастни към незатихналата любов на Иван Десев към Люба, изоставила го най-безцеремонно, за да се ожени за богат фабрикант. Всяко свое пътуване по-късно Десев свързва с надеждата, че ще я види отново и това наистина става във влака, когато пътува в командировка. Той дори не я заговаря, а всички чувства скрива дълбоко в сърцето си.

Само от публикуваните разкази на Ем. Станев във „Вестник на жената“ можем да си направим извод какво е било качеството на художествената литература в това издание. И наистина, на страниците му се печатат едни от най-добрите творби на български и чуждестранни автори. Това прави „Вестник на жената“ едно от най-качествените и полезни издания за българката в продължение на цели 24 години, едно от най-добрите тематични издания у нас преди 1944 г.

КИНОТО КАТО (МОДЕЛ НА) ЖИВОТ

НИКОЛАЙ ЧЕРНОКОЖЕВ

THE MOVIES AS A (MODEL OF) LIFE

Nikolay Chernokozhev

SUMMARY

With the narrative *Nadya* written by G. P. Stamatov, published in *Women's Journal* in 1936, there's been an attempt to try to examine some of the aspect of the cultural phenomenon of the „cinema“ in Bulgaria, its status as a new media, impact and perception of popular movie titles and artists; it is referred to problems of social-psychological characteristics of women's adjustment in society.

Както е известно, Георги П. Стаматов е един от особено активните и дългогодишни сътрудници на „Вестник на жената“. Една част от публикуваните по страниците на изданието негови текстове биват събирани в книги – като излязлата с емблемата на вестника през 1934 г. „Прашинки“¹, съдържаща 31 кратки разказа. Несъмнено продължаването на живота на художествени текстове, извън страниците на периодичното издание и в тяхната събраност и организираност в друг, книгов формат, е показателен артистичен и пазарен жест. Тези „прашинки“ могат да бъдат мислени не само като придаващи определена степен на завършеност на нечие индивидуално творческо присъствие в периодично издание, но и като сглобяващи образ на свят, посредством събирането на отделните, разпилени късчета.

Също така е известно и в определен смисъл показателно, че част от публикуваните във „Вестник на жената“ негови разкази остават невключени в по-късните представителни издания на неговите съчинения.

През април 1936 г. във „Вестник на жената“ (бр. 649, 15 апр. 1936) е поместен разказът „Надя“.

В споменатата току-що книга има една друга Надя, в разказ със същото заглавие, която е показана в миговете на преодоляването на драмата си да бъде поддържана млада, красива, дошла от провинцията жена²:

Самичка в стаята сред столицата, между хора, натрупали милиони с пострашни компромиси от нейния – тя усети, че има право на тези пари. Неправдата на съдбата спрямо нея струваше много повече. Надя скри парите, излезе на балкона, седна и равнодушно наблюдаваше минавачите на улицата.

¹ Стаматов, Г. П. Прашинки. разкази. София: Вестник на жената, 1934.

² Пак там, с. 82.

Чувстваше се нещо в живота.

„А тате се сърди. Какво щяхме да правим – ние нещастници, – ако освен родителите –

Нямаше такива хора като този? ...

Споменавам „Надя“ от „Прашинки“, тъй като героините са свързани не само от общото име, но и от различните нюанси на реакции по отношение на столичната **печална**, ако си припомним думите на разказвача от последните редове на „Бай Ганьо“, действителност.

От гледна точка на поетологичните характеристиките на Стаматовото писане заглавието е типично негово – галено, малко/лично женско име, може би, защото, когато една героиня се нарича „Надежда“, възможностите за разполагане на тълкуванията в различни хоризонти са по-широки, отколкото, ако се казва само „Надя“. И самият разказ, не само поради предназначениостта му за вестник, е съвсем в стаматовски телеграфен стил.

Освен това повечето от тези кратки текстове се осъществяват на основата на боравене с кинематографични ефекти: разграничават се отделни кадри/картини, видими са някои – особено интериорни или портретни близки планове, лентата на повествованието е на места забързано документална, в доста случаи чрез диалозите кадрът се разширява като обхванатост на пространства и т.н. А „Вестник на жената“ има своя отдел за кино, запознава читателите си с нови филми, отбелязва появата им с критически текстове.

Наред с посочените структурни характеристики на словесното произведение, киното присъства и като елемент от градския пейзаж, като сегмент от градската култура, което може да се види в други разкази от „Прашинки“, а и от текстове, останали на страниците на „Вестник на жената“.

Самата история е най-обикновена, а обикновеността може да таи в себе си различни дълбочини от драматизмите на човешкото битие и именно такива истории Стаматов обича – осиротяло момиче от провинцията е прибрано от вуйчо си, също вдовец, в София където завършва гимназия, записва се в университет, учи френски и пиано и... много ходи на кино.

Разгръщането на сюжета е максимално изчистено. Разказът е камерен – освен главната героиня повествованието донякъде и то типово представя:

1. Вуйчото: *„Млад овдовя. Самотен довърши службата, без особени радости и тегла. Собствена къщица в новия квартал, пенсийката, малко спестени пари... Вуйчото трепереше над нея – последно залъгване в живота... Той мислеше да я омъжи за Александър и се боеше от Ваня“.*

Чиновникът, малкият човек, е постоянен герой на Стаматов. Той е типов персонаж, който конструира свой самоограничаващ се свят, свят, опазван в и чрез затварянето и затвореността, свят, който може да се превърне в „миша дупка“. Не случайно този свят става плътен в и чрез деминутивите и подчертаване на малкото: къщица, пенсийка, малко спестени пари. Този свят на чиновника следва и трябва да бъде изчисляван, оразмеряван, дисциплиниран, което е представено още в началните изречения на разказа – изчисляването на бюджета на прахосницата и подчертаването на необходимостта да се гласува допълнителен кредит:

чиновникът има навик да осчетоводява, а чрез подобни операции да си създава и илюзия за власт.

2. Младият писател Ваня, който е разпознат от вуйчото като заплаха и в разговор с когото звучат тези думи на героинята:

– *Такъв мъж, Наденце, няма да намериш у нас.*

– *Аз и не мисля да се женя.*

– *А трябва да се живее.*

– *И ще живея.*

– *Ще пропаднеш. В България няма чист простор за красота и ум.*

– *Защо тогава тръгна по този път? Захвърли писателство(то) – стани партизанин, издавай вестник, бори се за депутатско място, министерски пост – наложи се – след туй пиши романи. Вие презрително говорите за Морис Декобра – булеварден писател, – а книгите му се харчат в милиони екземпляри. А ти? Всички признават таланта, критиката хвали, – а томчета гният на тавана. Гавриш се с Чарли Чаплин – наричаш го циркаджия, – а светът чака неговото мнение за тонфилма. Ех, Ваня ... Писателят трябва да бъде богат, да пътува царски. Мопасан е имал собствена яхта – ти нямаш пари за трамвай.*

– *Вярно. Малък народ. Беден. Таланти има – пазар – не. Читатели много, купувачи – на 5 милиона – хиляда – и то – младежи и сиромаси. Богати купуват всичко освен книга. Някои и без пари не я вземат... Говориш за политика. За нея специално се раждат хора... И да стана министър – няма романи да пиша. Сигур ще създам цензура и ценз за писатели. Сега гладуваме и пишем. Краста... И какво мога друго?*

– *Ще напуснеш България?*

– *Къде ще ида? При кого? С какво?*

Творецът също е важна фигура в белетристичния свят на Стаматов и не само и единствено благодарение на „Паладини“. Естествено в спектъра от различни възплащавания на творене могат да се видят както боговдъхновените, така и имитаторите, но също и негениалните талантлив творци. В конкретния текст творецът е необходим като един от проективите на бунтуващата се младост, която обаче не е обладана от социални радикални идеи, а от потребност от признание, което да има свое материално изражение. Изискването за успех от страна на Надя разпъва Ваня между Морис Декобра и Мопасан. И след натрупването на констатации относно сегашността и осъзнаването на някои невъзможни промисляния на бъдещето започват да ваят въпросите, сред които се откроява питането на Надя, тъй като то е отварящо хоризонти на желанието. Докато въпросите на младия талантлив писател са сякаш въпроси на безволие: „*И какво мога друго?... Къде ще ида? При кого? С какво?*“ – въпроси, които блокират, които подчертават НЕвъзможности. Въпросът на Надя назовава изход и то конкретен, макар и изпълнен с рискове, посочва крачката към бъдещето, макар то да е обгърнато в неизвестност.

3. Богатият и по-възрастен Александър и неговите етажи – за него и за тях само се споменава, без той да присъства непосредствено в текста. Достоплеппният, който може да си позволява да овладява и владее света и хората по различни начини, е също така типов персонаж. Той е от същата редица герои, които по-

вестованието разпознава като „котараци“ при стъпването на мишлето Надя на софийската гара, които биват назовавани и „вълци“ в други текстове на писателя и които могат да бъдат обобщени като „похитители на непорочността“, като разпоредители с красивата, но бедна младост.

Освен това чрез Александър и неговите етажи в диалога между вуйчото и Надя са посочени различните материални, вещни легитимирания на успешност и значимост в обществото. Именно в този диалог се изричат загадъчните, необясними за вуйчото откази на героинята, което води до репликите:

– Ех, Надя, няма да прокопсаиш.

– Кой ли е прокопсал в България? И не ща такова прокопсване. Искам да живея. Той смаяно я погледна:

– Да бях те оставил в провинцията, друго щеше да бъде.

– Може би...

Вуйчото захвърли сметките и излезе. Тревога нахлу в душата му.

Нещо ново, неочаквано лъхна вкъщи. Друга е станала Надя.

Показателни са и речниковите опори в диалога: прокопсване vs³ живеене, провинция vs столица и най-вече – конвенционално, традиционно vs ново, друго, като новото, което може би почти винаги е неочаквано, е „лъхнало“ сякаш през отворения прозорец, а метафоричният потенциал на прозореца лесно може да се отнесе към екран и той да бъде оприличен на прозорец.

4. Надя.

Преди да бъде видяна или по-скоро усетена от вуйчото като „станала друга“, животът на героинята е пунктирно представен чрез нейното *израстване–превръщане*: от плахо провинциално сираче ученичка до мечтателно и самотно вгледана в „своя далечен свят“, впила поглед в хоризонтите, намиращи се отвъд мъглата, в която в мислите ѝ изчезват етажите на Александър, млада жена. Тя постъпателно и последователно конструира своя свят, отнема му далечната непостижимост, приближава го към себе си и самата тя се приближава към него.

Надя, облегната на канаето, се откъсна от земята.

Пред нея – безкрайно синьо небе – там, гдето никога не е била, – виждала го е само на кино.

Чудни пейзажи: морета, езера, гори, планини, Тироли, Алпите, Монблан, гигантски градове, миниатюрни вилчки.

Осветени тераси срещу океана. Елегантна публика, шумни улици, блестящи витрини, пъстра весела тълпа.

Всичко туй близко, родно с познати отдавна артисти и артистки.

Тясно ѝ е, тъжно в родната земя – между недоволни от нищо и бедни и богати, с вечни разговори и разправии за пари.

Живееше в киното.

След него София изглеждаше голямо мръсно село, препълнено с хубавички като нея млади мъченици, безнаказано преследвани от ненаситни вълци, щом се появят на улицата, а вкъщи вечни самотници.

³ Versus – срещу, против.

Трансформирането на родното, изпълването му с друго съдържание е възможност да постигне свобода, да отхвърли самотата от себе си, да оцелее в джунглата, на която е уподобено „мръсното село София“. Животът кино е смисълът на битието, факторът, придаващ екзистенциална плътност на биологическото живеене.

5. Киното.

Самото кино е много повече от място за гледане на филми, то не е само субститут на наличните, традиционни форми и места на културата, то се превръща в (мечтан идеален) свят сам за себе си⁴, а в разказа на Стаматов то несъмнено е в сферите на високото надвсекидневно:

Вкъщи тишина.

Вуйчото – в леглото със своя ежедневник. Надя – в стаичката си – нейно царство – сега затворническа килия.

Тука тя мечтае и крои планове.

Отвори чекмеджето.

Грижливо наредени – дневникът ѝ, снопче писма – не от „него“ – на пликите – френски марки.

Фотографии на киноартистки и артисти: Лилиан Гиш, Лиля Даговер, Евелина Холт, Били Дъв, Бригита Хелм, Грета Гарбо, Елизавета Бергнер, Конрад Вайт, Янингс, Джон Баримор, Фриц Кьортнер...

И в особена тетрадка – той – земният идол – Екман – нейният Гьоста.

Извади дневника.

Почна да препрочита някои страници:

„Кино!... То ми замени книгата, театъра, пътуването. Винаги при връщане от него – струва ми се, че пристигам от странство в скромната ни къщица. Там в малък салон, под звуковете на нежна музика, аз обиколих почти всички кътчета на земното кълбо.⁵ Видях разцъфтяла южна природа, строго величествената красота на севера, алпийските снежни върхове, пустините на Сахара, кичестата Ривиера, тайнствената Индия, далечния Китай, шумния Париж, кипящия водовъртеж на живота в Ню Йорк, блясъка на Венецианския карнавал, Ниагарския водопад, дворците и храмовете на вечния Рим... А какво зная и помня от географията в гимназията?...“

⁴ Редица ленти активно обработват митологията на мястото кино, като извеждат на преден план имената на киносалона – „Парадизо“ („Ново кино Парадизо“ на Джузепе Торнаторе), „Едем“ („Толкова много любов“ на Клод Льолуш), „Маджестик“ („Маджестик“ на Франк Дарабонт) и др.

⁵ Мястото кино, киносалонът владее девичите мечти не само на Стаматовата героиня. В „Тютюн“ Ирина свързва представата си за столицата с неон, сладкарници, добре облечени, елегантни мъже и жени и с киносалони с удобни кресла, коренно различни от провинциалното кино и неговия оплот със семки под, както и от неговата публика.

Освен това на базата на популярната литература, а и на филмите, тя конструира образа на „нейния тип“, чиито черти открива в Борис Морев.

Връзката *Стаматов–Димов* има различни полагания, като едно от тях е прототиповата обвързаност на Стаматов с Хиршфогел от „Поручик Бенц“, вж. *Доспевска*, Нели. Следа върху страниците. – В: *Литературен фронт*, 5 юли 1979.

„Ако някой прочете този дневник – ще помисли, че бълнувам да стана кино-артистка. Не си правя илюзии. Не играта и славата им ме влече. Конкуренция, несигурност. Колко е къс триумфът на холивудските звезди... Ето – тонфилмът измести най-добрите артисти... Утре – друго... Киното ми отвори очите. Прогледах и видях – фантастичния свят за нас – за тях обикновен живот. Разбрах какво нещо е мъжът – как умеят да обичат там... и мисля – не само на екрана...“

Да. Киното ѝ даде много.

Последно време – артистките – най-любимите – събудиха нови чувства.

В душата ѝ се зароди неволно завист, затаена злобичка.

Надя долови някаква страшна неправда в живота.

Тя се прекланяше пред играта им – там недостигаеми...

Но... по години... и красота – каза си го смело – не са по-горе от нея...

В тяхната обстановка, тоалети – в салони – навсякъде – би могла да конкурира...

и да царува...

И ужас я обземаше при мисълта, че туй не са арабски приказки ...

Възможно – а недостъпно.

Утопия!...

Киното ѝ отвори апетита – не задоволи.

Откъсна от своето. Отдалечи от нашите мъже.

Може ли след Екман в „Танцувай, шуте!“ – или в „Революционната сватба“ – да слуша оплаквания за тежки данъци на някакъв Александър, или романите на Ваня?...

Йоста Екман

— — —

Една вечер Надя не се върна вкъщи.

Ни на другия ден.

Замина в странство.

Магията и магнитът кино е споделен от героинята единствено със самата себе си и с читателя, който не може да развали привлекателния визуален образ на нейния свят.

Кадрите са панорамни – на желания свят или светове, а не на непосредния околн свят, погледът на повествователя не се вглежда и не възпроизвежда в слово околния свят: места, интериори – те са неинтересни, всекидневни. По тях окото може само да пробяга, да премине, без да ги види, защото трябва да се види онова, което заслужава да бъде видно.

Тази оголеност, изчистеност на разказването може да бъде мислена като подготовка на отварянето към цитати от филмовия свят – портрети, заглавия филми,

панорами, като всеки един от тези елементи е лесен, удобен, възможен за плакатно възпроизвеждане.⁶

Стаматовата героиня има своя ниша, която е нейният дневник, има своето „кътче на душата“. Само че типът недоволство, размерът на дискомфорта не е резултат от себенаблюдаване, а от себемоделиране и то в сектора на овладяване на всекидневното през оптиката на предложените от филмовата лента образци.

Така 33 години след първата публикация на „За едно кътче на душата“ се оформя чекмеджето със снопчето писма, със снимките, сред тях и особената тетрадка с Гюста/Йоста Екман, със събраните снимки на хора – звезди от други светове и други небеса.

Киното става не само другият свят, желаният свят, то става единствен свят на героинята.

Киното има не само своя ореол на блясък, то изпълва с персонални присъствия софийския свят на Надя. Ако имената на хората от българската столица са само няколко, то имената на артистките и артистите заемат два реда и половина. Тази множественост покрива софийското всекидневие, поглъща Александър, Ваня, Вера, вуйчото, изтрива ги от кадрите на големия свят.

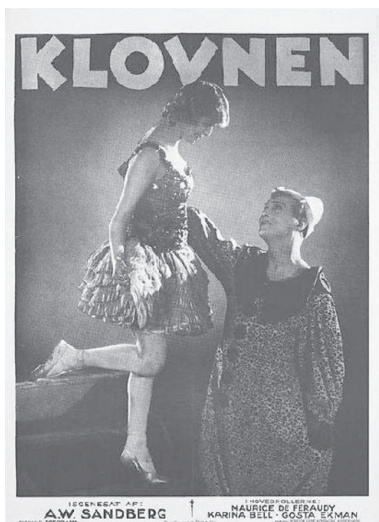
Както посочва, подчертава повествованието обаче, за героинята на Стаматов киното не е филмоправенето, не е инструмент на успеха, път към успеха, кариерата и славата, киното е модел, образ на живот, който е желан в неговото непосредно изживяване: то е животът, какъвто трябва да бъде, какъвто е желан, то е животът като на кино.

Именно тази стъпка на Надя: *отивам в киното не за даворя светове и животи, а за да са те мое всекидневие, за да ги живея, обгърната от любовта на тези, които знаят как да обичат* – я връща в кадъра на българската провинциалност, защото тя иска ъмането, но не в параметрите, които София и България могат да ѝ го предложат. Така повествованието проблематизира самата отбелязана от вуйчото другост на героинята, която може да е и като че ли е функция от поредното „криворазбиране“, което и този път безапелационно изрича желанието за напускане на България.

А киното конструира там нещо, което е едновременно с конкретна география, но и възможно-недостъпното живеене, което обаче „не е арабска приказка“.

Калейдоскопното завъртане на образи и светове в главата на героинята неизбежно води до замайване, до световъртеж и до пренасяне, отиване в своя свят – телепортиране на духа (невъзможна словесна конструкция, макар и не оксиморонна), който бива (по)следван от тялото, изчезнало, изгубило се в странство. А странство не е само и не е толкова чужбина, не е друга страна, а мястото на собствената остраниеност и възможност за изчезване от един свят и изгубване в друг.

⁶ Плакатът е важен инструмент за овладяване на публични пространства и присъствието му е активно и през 30–40-те години на XX в. Макар че тогавашната стратегия на оформяне на киноплаката в по-голяма степен е насочена към събиране на и в него на представителни за филма имена, загатнати пейзажи и т.н.

Датски плакат за филма „Клоунът“

Йоста Екман в „Революционна сватба“

Самите по-големи, по-обемни фрагменти/сцени в текста са изпълнени от изречени (в диалозите) и неизречени (в мислите и в дневника) думи, като и едните, и другите отвеждат в различни посоки. Всъщност едните удържат тук и сега, другите отправят там и тогава – където са очите, лицата, силуетите на артистите, докато непосредствено окръжаващите героинята персонажи нямат свое визуално присъствие. Или те изглеждат така, че да са типово разпознаваеми, поради което визуалната страна на биването им в света не си заслужава да бъде отбелязвана.

Но не само имената на хората (артистите) и местата по света са ценни и значими – показателни са и филмовите светове, представящи Йоста Екман и това са *Танцувай, шуте!*⁷ и *Революционната сватба*⁸. Става дума за филми от 1926 и 1928 г., а във филмографията на Екман присъства и заглавието от 1930 г. *Mach' mir die Welt zum Paradies* („Направи света рай за мен“), което изцяло покрива копнежите на Стаматовата Надя.

Много героини на Стаматов от публикуваните във „Вестник на жената“ разкази са в режима на хетерохрония и хетеротопия, които могат да имат различни измерения, посоки на отместването, като самите персонажи се изтощават от прескачанията, от желанието да живеят в двата свята.

Защото другият свят може да е този на героинята в „От странство“ („Вестник на жената“, 21 февр. 1934), която се изповядва в страниците на своя дневник (тя

⁷ Вж. <http://sv.wikipedia.org/wiki/Klovnene>; www.youtube.com/watch?v=mvycKFIfIPs; <http://www.dfi.dk/faktaomfilm/film/en/16042.aspx?id=16042>

⁸ Вж. <http://de.wikipedia.org/wiki/Revolutionshochzeit>; http://sv.wikipedia.org/wiki/Ett_revolutionensbröllop

е типологично близка до Любов Александровна от „Бакхус и Венера“) или на героинята от разказа без заглавие („Вестник на жената“, 2 февр. 1935), която пита:

...– защо описвате живота и повтаряте думи, казани в екзалтирани интимни минути. Думите ѝ се отнасят до бездарния писател, който създава в живота ситуации, които да описва, без да се интересува от материала, от своята жертва.

А зрителят също може да се окаже материал/жертва на света, създаван от и чрез филмите и изживяван в киносалона, в примамващата тъма на киното.

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ

гл. ас. д-р Емилия Алексиева

Институт за литература – БАН

гл. ас. д-р Александра Антонова

Институт за литература – БАН

доц. д-р Пенка Ватова

Институт за литература – БАН

доц. д-р Албена Вачева

Благоевградски университет „Неофит Рилски“

Петър Величков

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Редактор на сп. „Библиотека“

Боряна Владимирова

Институт за литература – БАН

Докторант

доц. д-р Мая Горчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Филиал „Любен Каравелов“ – Кърджали

Катедра „Хуманитарни и стопански науки“

Преподавател по българска литература за деца

д-р Елена Давчева

Институт за литература – БАН

гл. ас. д-р Кристина Йорданова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Катедра „Българска литература“

гл. ас. д-р Таня Казанджиева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Факултет по начална и предучилищна педагогика

Катедра „Музика“

Преподавател по българска литература за деца и юноши и фолклор

проф. д-р Дора Колева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

доц. д-р Людмила Малинова

Институт за литература – БАН

Калин Николов

Национална галерия за чуждестранно изкуство

Графичен кабинет

Уредник

д-р Радка Пенчева

Национален литературен музей

Завеждащ къща-музей „Емилиян Станев“

д-р Надежда Стоянова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

гл. ас. Иван Христов

Институт за литература – БАН

проф. д-р Николай Чернокожев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Катедра „Българска литература“

Росица Чернокожева

Институт за литература – БАН

Литературен сътрудник, докторант

БИБЛИОГРАФСКИ СПРАВКИ

02 Библиотечно дело. Библиотекознание

Публикации от Красимира Папазова и материали за нея. Книги и статии. 1971–2014. 50 загл. Българ. ез. Октомври 2014. НБКМ

323.28 Тероризъм

Прането на пари като инструмент на съвременния тероризъм. Книги и статии. 1999–2014. 63 загл. Българ. ез. Октомври 2014. НБКМ

Тероризъм. Книги, статии и интернет ресурси. 1992–2013. 41 загл. Българ. и рус. ез. Октомври 2014. РБР

327 Дипломация

Дипломация в сигурността и отбраната. Книги. 2000–2014. 229 загл. Българ. и англ. ез. Ноември 2014. НБКМ

327.722 Организация на обединените нации (ООН)

Съвет за сигурност на ООН. Книги, статии и диск. 1984–2014. 73 загл. Българ. и англ. ез. Ноември 2014. НБКМ

331.4 Работна обстановка. Работна среда. Организация на работното място

Влиянието на стреса върху мотивацията на служителите в организацията. Книги и статии. 1995–2013. 57 загл. Българ. ез. Декември 2014. РБР

331.55 Подвижност на работна сила. Миграция (вътрешна и международна)

Миграцията като заплаха за националната сигурност на България и на Балканите. Книги. 1878–2014. Статии. 1992–2014. 61 загл. Българ. ез. Октомври 2014. НБКМ

334.7 Стопански организации – управление и организация

Изследване на въздействащи фактори за локализиране на чуждестранни индустриални предприятия в Русенска област. Книги, статии и интернет ресурси. 1997–2014. 43 загл. Българ. ез. Ноември 2014. РБР

336.1/5 Държавни финанси

Регулиране на външните ефекти при фискална децентрализация. Книги, статии и интернет ресурси. 1992–2013. 48 загл. Българ. ез. Ноември 2014. РБР

336.76 Паричен пазар

Паричен пазар – състояние, проблеми и перспективи за развитие. Книги и статии. 1992–2013. 41 загл. Българ. ез. Ноември 2014. РБР

338.48 Туризм – управление и организация
Управление на туристически обекти (хотелски комплекс). Книги и статии. 2000–2014. 35 загл. Бълг. ез. Ноември 2014. НБКМ

339 Търговия. Международни икономически отношения. Световно стопанство

Международна търговска политика на Украйна. Книги и статии. 2001–2014. 81 загл. Бълг., рус. и англ. ез. Октомври 2014. НБКМ

341 Международно право

Международно наказателно право. Книги и статии. 1889–2013. 24 загл. Бълг. ез. Октомври 2014. РБР

Международно хуманитарно право. Книги, статии и интернет ресурси. 1928–2011. 23 загл. Бълг. ез. Октомври 2014. РБР

341.6 Международни съдилища

Престъпления против мира и човечеството. Книги, статии и интернет ресурси. 1993–2014. 23 загл. Бълг., англ. и рус. ез. Октомври 2014. РБР

347 Гражданско право. Търговско право

Туристическо право. Книги и статии. 1997–2014. 42 загл. и 30 статии с пълен текст. Бълг. и англ. ез. Октомври 2014. НБКМ

351/354 Обществено управление

Усъвършенстване на административното обслужване в общините чрез електронни услуги. Книги и статии. 2001–2014. 34 загл. Бълг. ез. Декември 2014. РБР

364.465 Социална помощ за специални групи на обществото

Психологичен анализ на дейността в приютите. Книги, статии и интернет ресурси. 1993–2013. 48 загл. Бълг. ез. Октомври 2014. РБР

371.13/16 Образование и квалификация на учителите

Етнопсихологически модел на рефлексивна картина за квалификация на учителя. Книги и статии. 2000–2014. 124 загл. Бълг. и рус. ез. Ноември 2014. НБКМ

372.4 Основно образование

Интегриране на информационните и комуникационните технологии в началното училище и урокът по „Човек и общество“. Книги, статии и интернет ресурси. 1992–2013. 41 загл. Бълг. ез. Октомври 2014. РБР

372.65 Чужди езици

Развитие на творческите способности при ранното чуждоезиково обучение. Книги и статии. 1993–2013. 57 загл. Бълг. ез. Декември 2014. РБР

376 Възпитание, образование и обучение на особени групи лица

Проблеми в обучението на хиперактивни деца. Книги и статии. 1993–2013. 36 загл. Бълг. ез. Декември 2014. РБР

376.3 Заекване у деца. Логопедия

Изследване и програма за логопедична работа със заекващи деца на 6-7-годишна възраст. Книги, статии и интернет ресурси. 1969–2013. 78 загл. Бълг. ез. Ноември 2014. РБР

613.98 Старост. Геронтология

Иновативни техники за превенция на самотата у възрастните хора. Книги, статии и интернет ресурси. 2001–2013. 24 загл. Бълг. ез. Ноември 2014. РБР

614 Здравеопазване. Обществена (социална) хигиена.

Съдържание на оловни аерозоли в атмосферата и влиянието им върху здравословното състояние на населението. Статии. 1990–2014. 54 загл. Бълг. и англ. ез. Ноември 2014. НБКМ

63.497.2 Селско стопанство в България

Развитие на общата селскостопанска политика на Европейския съюз след договора от Лисабон. Книги и статии. 2007–2014. 33 загл. Бълг. ез. Декември 2014. НБКМ

641.55 Готварство – рецепти

Кулинарни книги. Книги. 2009–2014. 309 загл. Бълг. ез. Октомври 2014. НБКМ

655.4/.5 Издателско дело. Книгоразпространение

Издания на „Одисея“ от Омир във фонда на НБКМ. Книги. 1878–2014. 29 загл. Бълг. ез. Октомври 2014. НБКМ

674 Дървообработваща промишленост

Моделиране на процесите на замразяване и размразяване на обли дървени материали. Книги и статии. 1995–2014. 23 загл. Бълг. и англ. ез. Октомври 2014. НБКМ

741.5 Карикатури. Хумористични и сатирични рисунки

Комиксът. Книги, статии и интернет ресурси. 1983–2013. 58 загл. Бълг., англ. и нем. ез. Декември 2014. РБР

792.54 Театри за опера и балет

Публикации от Пламен Карталов и материали за него. Книги и статии. 1974–2014. 280 загл. Бълг. ез. Октомври 2014. НБКМ

796.332 Футбол

Футболът в България. Книги. 96 загл. Бълг. и нем. ез. Ноември 2014. НБКМ

886.7 Българска литература

Учебникарската дейност на Божан Ангелов в областта на теорията и историята на литературата. Книги и статии. 1903–2006. 42 загл. Бълг. ез. Декември 2014. РБР

Учебници по литература за гимназиите. Книги. 1944–2014. 174 загл. Бълг. ез. Октомври 2014. НБКМ

Списък на библиотеките участници

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

РБР – Регионална библиотека „Любен Каравелов“, Русе

Редактор Величка Шардина

v.shardina@nationallibrary.bg

ЮБИЛЕЙНО

ТАТЯНА ЯНАКИЕВА

Скъпи приятели и колеги, всички, които тази вечер сте се събрали в Софийския университет,

Висока чест е, че сборникът „Литература... Наука... Библиография“, подготвен от Катедрата по библиотекознание, научна информация и културна политика, е посветен на моя 70-годишен юбилей и на моите 50 години, прекарани в нашата Алма матер.

Благодаря на проф. Боряна Христова за начина, по който представи пред вас тази прекрасна и като оформление, и като съдържание книга, за нейната оценка на вашите идеи, отразени в сборника. Страхотен майстор е тя на словото! Благодаря за сърдечните, изпълнени с уважение и респект уводни думи на съставителката на сборника доц. Милена Миланова, които дълбоко ме разчувстваха. Това са думи на ученик, който благодари на учителя си за насърчението да се развива в избраното от него поприще. Но истински удовлетворен е учителят, когато ученикът му направи онова, което той не е успял да изпълни. Моята награда е, че ти, Милена, написа учебника по каталогизация, който аз не успях, и продължи да развиваш методиката за преподаване на каталогизацията в електронна среда, основите на която ние първи поставихме преди 10 години с известния проект „Конверсия на библиографски записи в MARC среда“.

Благодаря на проф. А. Гергова за приятелството ѝ през годините и за текста ѝ, посветен на историята на това приятелство. Благодаря ти, Ани, за споделянето на знания и идеи, за това, че изживяхме заедно онези години на ентусиазъм и съзиждане за възстановяване и утвърждаване на самостоятелната специалност „Библиотечно-информационни науки“ в нашата Алма матер, така както би искал нашият незабравим учител проф. Тодор Боров. И една шеговита препоръка – имаш много приятели, Ани, и ако за всеки ти се наложи да пишеш по два пъти, както за мене¹, ще трябва вкупом да измолим от Бог да те награди с годините на Матусал.

Благодаря на Университетското издателство, на художника Борислав Кьосев за перфектното издание. Специална благодарност на редакторката Весела Цокева за прекрасното оформление на книгата, нейно дело е и предпечатната подготовка – тя буквално е надминала себе си в старанието сборникът да излезе в този вид, на Ангелина Пенева, един от най-добрите редактори, които познавам, и моя дългогодишна приятелка – сякаш пръстът на съдбата я е посочил за редактор на тази книга.

¹ Гергова, Ани. Татяна Янакиева и нейната вяроност към дълга. – В: *Пътят към книгите и информацията*. Юбилеен сборник, посветен на 65-годишнината на Татяна Янакиева. София, 2009, с. 11–33.

В тази празнична за мене вечер дължа признателност и на тези, които са ми помогнали за моето професионално и личностно съзряване. В лицето на доц. Зорница Петкова искам да благодаря на някогашната катедра на проф. Тодор Боров за възпитанието в самовзискателност. Скъпа доц. Петкова, като преподавател научих много от вас и благодаря на цялото ви семейство за топлотата и грижата в трудни за мене моменти от живота ми. В лицето на Кръстина Гечева благодаря на незабравимите колеги и приятели от някогашния справочно-информационен отдел в библиотеката на БАН, ръководен от доц. Лиляна Велинова, създател на най-добрата школа за отраслова библиография в България. От тях съм научила за библиографията повече, отколкото от книгите, които съм прочела. Скъпа Тити, благодаря ти и за прекрасните часове на общуване с теб и съпруга ти, писателя Стефан Гечев, за приятелството, което за мене е безценно. За мене е чест участието в сборника и на доайена на българското библиотекознание госпожа Костадинка Калайджиева, дългогодишен ръководител на Националната библиотека, която днес присъства сред нас.

Благодаря на всички вас!

Не крия, че съм поласкана – „суета сует и всяческая суета“ се казва в Стария завет, Книга на Еклесиаст, гл. 1. Накарахте ме да се почувствам привилегирована – дори прекалено. Но повечето от вас знаят, че не ми липсва самоирония и самокритичност. Когато си на 70 години и поглеждаш към миналото си, трябва да си честен със себе си и да признаеш, че имаш много неизплатени дългове – и към учителите си, и към науката, и много неосъществени планове, за които само Бог знае дали ще ти достигнат време и сили. Затова в самооценката ми винаги присъства онова иронично-снижодително „Е, и?“, с което проф. Т. Боров предизвикваше кандидат-докторанта да доказва валидността на всяка своя идея, за да премине успешно изпитанието на професорския тест за способността да бъде изследовател: „Пречи му! Ако е кадърен, ще успее да се защити“.

Това „Е, и?“ ме задължава да обясня защо толкова харесвам този сборник – не само за това, че сте го посветили на мене.

Това, което аз виждам в приносите на всичките 24-ма автори, е интегрирана и съпричастна общност от професионалисти с ясна представа за историческото и съвременно развитие на библиографията и библиотекознанието и техните превъплъщения в информационната епоха. Държа на определението „*съпричастна общност*“. Съпричастието така, както аз го разбирам, – като споделяне на ценности и поведение, на знание и идеи, на уважение към миналото и приемственост, е изключително важно за развитието на всяко образование и наука, на всяка колегиална общност.

Ще ме извините, че оттук нататък няма да споменавам титлите на авторите – ценя съпричастието, а не титлите и званията. Статиите на Нина Шуманова и Елена Янакиева са важни за мене не само заради оценката, която те дават на моите занимания в областта на персоналната литературоведска библиография и на общата теория на библиографията, а за споделеното разбиране за библиографията като специфичен език. Самата библиография е текст, който посредничи в общуването на обществото чрез текстове, отразяващи познанието във всичките му

форми и изяви, за да осигури достъп не просто до „съдържание“ – най-използвания съвременен термин в т. нар. семантични мрежи, а до смисъла на това съдържание, закодиран в текста като интенция, внушение. Библиографията има смисъл тогава, когато се стреми да изпълни функцията си за достъп на такова ниво. Всичко останало е просто механичен сбор от библиографски данни, подредени формално, без да са в състояние да осъществят реална комуникация със своите незрими събеседници. Нарочно не използвам общоприетия термин „потребители“ поради неприятния комерсиален привкус, с който тази дума е натоварена в българския език.

Радвам се, че една значителна част от участниците в този сборник – Милена Миланова и Весела Цокева, Надя Карачоджукова, Биляна Яврукова, Елица Лозанова, Елена Койчева са представили в своите статии именно тази проблематика в съвременен контекст. Функционалните изисквания към библиографските записи и лансираните от Конгресната библиотека правила за описание на ресурс и достъп, означавани като RDA, приложени в съвременните MARC формати, се стремят към достъп до текстове именно на такова по-високо ниво. MARC форматите за записи се възприемат и в архивната практика. Адриана Нейкова припомня, че Конгресната библиотека е първата институция, която подготвя MARC формат за архивни и ръкописни колекции, в резултат на който се появява основният интернет стандарт в архивната област Encoded Archival Description (EAD). Съвременните системи за цитиране представят разпространението на идеи чрез библиографски позовавания на текстове, създадени от творци в различни области на културата и науката. Голямото постижение на нашето време е, че чрез съвременните технологии и напредващата кодификация на библиографската информация и данни днес става възможен свободният им обмен, независимо от това, че са създадени в различни страни на различни езици. Казано с други думи – библиографията се трансформира постепенно в метаезик за достъп в съвременната информационна среда.

Връзката между науката и библиографията, осъзнавана от учените още в началото на миналия век, е застъпена от Нели Ганчева. Тя представя непубликувана Кирило-Методиевска библиография, запазена в архива на акад. Ст. Аргиров, съхраняван в БИА при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, като историческо свидетелство за грижата на българската филологическа общност за качествена библиографска информация.

Съпричастието, отразено в приносите на представената в сборника колегиална общност, е плодотворно и когато то напипва болните точки в културната политика на държавата спрямо библиотечно-информационния сектор. Оценката на тази политика в България в исторически и съвремен контекст, представена от Костадинка Калайджиева, от Антоанета Тотоманова и Александра Дипчикова, Мария Младенова, Ели Попова, довежда до нелицеприятни изводи. Вглеждайки се в историята на Народната библиотека до Втората световна война, К. Калайджиева заключава, че въпреки усилията на отделни високо просветени личности като К. Иречек, К. Величков, Ив. Д. Шишманов да създадат по европейски образец нормативната база за нейното функциониране, не може да се говори за някаква устойчива държавна политика, а по-скоро за незаинтересованост към дейността

на тази институция и липсата на съзнание за мисията ѝ като памет на нацията. А. Тотоманова и А. Дипчикова внимателно проследяват историята на законодателството за задължителен депозит от създаването му до последния закон от 2000 г. във всичките му аспекти – от мотивацията на вносителите, през дебатите в Народното събрание, наредбите за приложението му и реалното му изпълнение в България. Тяхното задълбочено изследване показва хронично повтарящи се слабости в депозитното законодателство. Дори през ХХІ в. държавата продължава да използва законодателството за депозит главно като инструмент за безплатно комплектуване на библиотечните фондове и не осигурява адекватно финансиране на тази дейност в съвременната информационна епоха.

Дълготрайно пренебрегван проблем в държавната политика е и кариерното развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество. Съвременните модели за такова развитие, свързани с усвояване на професионални компетентности, изтласкващи професията на предна позиция за създаване и ползване на информационни ресурси, контрастират драстично с остойносттаването на този труд в националната културна политика или по-точно в липсата на такава.

Като контрапункт на неспособността на българската държава да се ангажира с адекватна библиотечна политика Александър Димчев, Цветанка Панчева и Елена Георгиева предлагат добри практики – френския модел за развитие на библиотечно-информационния сектор, организацията и постиженията на електронните краеведски библиотеки и портали в Руската федерация, създаването на регистър на местната литературна памет в регионалната библиотека в Русе. Симеон Недков представя музея на Националната опера в Париж като пример затова как трябва да се съхранява и представя културното наследство на важни културни институции, а Рени Марчева напомня колко важно е за една нация да се грижи за реставрацията и консервацията на хартиените документи в библиотеките и архивите, за да съхрани това наследство за вечни времена.

Говорих за съпричастието – като споделяне на ценности и поведение, на уважение към миналото и приемственост. Признавам, неочаквано за мене виждам такова съпричастие, отразено в есето на Оля Харизанова „Сблъсъкът като ценност“. Винаги съм била респектирана от нейната компетентност в областта на ИКТ, от нейната настойчивост за приложението им както в системата на образованието, така и в съвременните библиотеки. Днес се чувствам съпричастна към нейните страхове за безогледното комерсиализиране на информационното пространство, включително в духовната сфера. И аз не вярвам на очите си (използвам твоя израз, Оля) за появата на подобни субпродукти в съвременното книгоиздаване и напълно вярвам на изнесените от тебе факти и статистически данни за това какво се търси в мрежата и до какви ужасяващите размери ще достигне този процес в бъдеще. Изцяло споделям смисъла на твоя текст – да бъдем отворени за технологичните промени, но да не се отказваме от ценностите, в които вярваме. Защото така ще запазим духовното в себе си – нека помним думите на древногръцкия философ Протагор: „Човек е мярка за всички

неща – на съществуващите, че съществуват, а на несъществуващите, че не съществуват“.

Колеги и приятели, благодаря ви още веднъж, че ми подарихте тези 15 минути слава, на които всеки може би има право – аз ги изживях днес заедно с вас като съпричастие. Ще завърша с думите на Албърт Пайк, които често повтарям: „Онова, което направим за себе си, умира с нас. Онова, което направим за другите – остава“.

ДНЕВНИЦИ 1933–1992

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

*

На човек е нужно време – да чете и понякога да пише по малко. Но как да се осигури това време, когато живееш между хората и имаш всекидневни задължения? Човек се намира между два полюса – радостта от общуването с хората и необходимостта да се отказваш от тая радост. Мъчно се овладява изкуството на отказа. Понякога ми се струва, че това е просто обикновена леност.

*

От няколко дни чета новото издание на биографията на Достоевски от Гросман¹. Поразителна е сцената на съденето. Петимата членове на тайната следствена комисия са нарисувани великолепно – с цялата им верноподаническа низост и бюрократическа тъпота. Достоевски се държи с достойнство удивително за мрачната атмосфера, в която е поставен да отговаря – с дълбока вътрешна убеденост той защитава правото на хората да мечтаят и мислят за един по-добър свят, дава израз на възмущението на честния интелегент и правдивия художник срещу мракобесието и нравствената тъпота.

Оттогава са изтекли повече от сто години – сто години от унижението на един от най-великите таланти, които познава историята на културата, но за съжаление човечеството не е извлякло необходимия урок. Правото на художника да мисли и да мечтае свободно все така продължава да бъде потъпквано.

София, 22 юли 1965, четвъртък

Днес е полският национален празник. Два часа, прекарани на прием в Полското посолство, минават в безинтересни разговори. Писатели почти няма. Излизаме с Багряна² рано. Поканва ме вкъщи на кафе. Говорим дълго – за различни неща – размисли и спомени. Показва ми книги, проспекти и малки подаръци от Гърция. Пътуването ѝ е направило силно впечатление, при все че не е [за] първо в тая страна. Разказва за Атина и Пирея, за огромните открити театри, особено за театъра в Епидавър, за красотата на планините и морето. След това ми показва снимки от Бразилия: в Рио де Жанейро на терасата в къщата на американска поетеса – над морето, в дъното скална пирамида, от която се разкрива незабравим изглед; цвет-

¹ Леонид Ф. Гросман – рус. литератор.

² Псевд. на бълг. поетеса Елисавета Белчева.

ни диапозитиви – снимки от имението на българина Русев³ (на него са посветени лиричните стихове в бразилския цикъл) – до портокалово дърво, под високи палми, разходка из градските алеи. И ето една стара снимка от Мюнхен – декември 1923 г. или началото на 1924 г. (донесла ѝ я неотдавна Фани Попова-Мутафова⁴). На снимката е Багряна в профил – почти девическо лице, с коси, които го покриват, с чиста и нежна линия. До нея е Олга Кирчева⁵. На снимката са още Дечко Узунов⁶ и Маша⁷ – тънка, с мъничко лице, почти неузнаваема; Чавдар Мутафов и Фани Мутафова – с нежна фигура, с пригладени прави коси, Райко Алексиев⁸, архитект Цолов⁹... Разказва ми как е заминала за Мюнхен – със сестра си Надя и зет си Цвятко Петков, в тежък момент, пред раздяла с мъжа си¹⁰.

Връщаме се към спомените за Йовков. Цели три години ѝ пращал картички с художествени репродукции, със стихове – негови или чужди, написани с излепен почерк. Чудела се – от кого са. Едва след три години ѝ разкрил тайната си. „Можех да се ожения за него, но се боях от две неща – не го обичах и беше извънредно мнителен и много чувствителен.“ Можел да ѝ се сърди със седмици, ако не го поздрави поради това, че не го е забелязала. Това ѝ се случвало, когато след лекции група студенти слизали по „Раковска“ и тръгвали по „Цар Освободител“ към парка. Тъкмо поради неговата мнителност се и разделили: сестра ѝ Надя и годе-никът ѝ Цвятко Петков поканили Йовков като техен приятел и много близък на семейството да им бъде кум с Багряна. Той кипнал, защото това означавало, че не ще може – според черковните правила – да се ожени за Багряна, и решил, че предложението е направено нарочно, а те, нито Багряна, не подозирали, че съществува такова правило. Иначе Йовков бил много интересен събеседник. Багряна е дружала две-три години с него, получила от него много писма, той бил близък на цялото семейство. В почти всекидневните им разходки, много често до края на парка, той ѝ разказвал за това, което е чел, което пише, за бъдещите си творби, спомени от учителството и войната. Така ѝ разказал и сюжета на „Балкан“; бил много щастлив, когато разказът се харесал на всички и особено, когато Шишманов го повикал, за да го поздрави. „Йовков имаше нужда от жена, която да няма свой живот, която да му се посвети напълно. Такава беше жена му...“

Днес следобед е имало заседание на ръководството на Пенклуба и Ана Каменова¹¹ докладвала за конгреса в Блед. Похвалила много Блага¹². Багряна не знае-

³ Петър Русев, баща на бразилската президентка Дилма Русев.

⁴ Бълг. писателка, съпруга на арх. Чавдар Мутафов – след преврата на 9.IX.1944 г. са репресирани като „великобългарски шовинисти“.

⁵ Бълг. артистка.

⁶ Бълг. художник.

⁷ Маша Живкова – първата съпруга на Д. Узунов, която се изселва в Югославия и е обявена за „невъзвращенка“.

⁸ Бълг. художник и карикатурист, пребит до смърт след преврата на 9.IX.1944 г. от Крум Кюляков.

⁹ Димитър Цолов.

¹⁰ Капитан Иван Шапкарев.

¹¹ Псевд. на бълг. писателка Ана Стайнова.

¹² Б. Димитрова – бълг. поетеса и политик.

ше, че вчера тя е излетяла за Куба; всъщност и аз научих от днешните вестници. Много хубаво, че са я включили в делегацията по случай националния празник на Куба – това ще подейства добре на самочувствието ѝ, – тя беше огорчена, че е незачитана през последните години. Спомних си нейните впечатления от конгреса в Блед – преди няколко дни ни ги разказа, когато бяхме заедно с Багряна в новия ресторант „Ропотамо“ на Цариградското шосе, срещу парка. Възхитена бе от Артър Милър¹³ – от държането му, от думите, които е казал, от високата му мъжествена фигура. Разказа ни и за вълнението, което е предизвикала речта на Леонид Леонов¹⁴ – искрена, мъдра, човечна, – спечелил с откровеността си целия конгрес, дал нова насока на разискванията и разговорите. Великолепно впечатление направила и речта на гватемалския поет Мигел Астуриас, кандидатиран от френската делегация за председател на Пенклуба. Той поздравил Милър с искрени думи, изпълнени с благородство и приятелство. „Ако трябваше да бъде избран за председател след тая реч, сигурно щеше да спечели – преди това никой не го познаваше“ – заключи Блага. С особено увлечение говореше за разговорите на кръглата маса – най-интересната част на конгреса; там разисквали непринудено „асовете на конгреса – Милър и Астуриас, Пабло Неруда¹⁵ и Леонов, Андрич¹⁶ и Кърлежа¹⁷...“

Наблюдавах Блага, когато разказваше – цяла гореше от вълнение, извънредно оживена и увлечена. Красивите очертания на лицето, малко матовият тен, очите, които придаваха още повече живот на думите, тъмносивата рокля без ръкави, която много ѝ отиваше – всичко това придаваше на разговора още по-голяма привлекателност. Вечерта беше топла – типично софийска вечер. Разговорът загуби оживлението си, когато късно на тръгване дойдоха на нашата маса Д. Гулев¹⁸ и жена му.

Всъщност това са много симпатични хора; в маниерите на Гулев има нещо много хубаво – сдържано, отмерено, културно. И разговорът с него (той ни разказва впечатленията от пътуването си в Съветския съюз – беше се върнал преди няколко дни) беше приятен завършек на тая вечер.

Днес се е обадила на Багряна Станка Пенчева¹⁹; завърнала се от Хелзинки, където е била с нашата делегация на конгреса за мир. Искра утре да разговаря с Багряна; не знае по какъв въпрос. Предполага, че това може да бъде разговор за личните ѝ грижи, за тежкия ѝ семеен живот. Багряна ми разказва някои подробности. Искрено съжалява Станка; двамата сме съгласни, че тя има много хубаво държане, с чувство за лично достойнство, че има добро отношение към хората, че е не само красива, но и умна, и даровита. Но никой никога не може да предвиди какво го очаква в живота.

¹³ Амер. драматург, носител на „Пулицър“.

¹⁴ Рус. писател.

¹⁵ Чилийски поет, носител на Нобеловата награда за литература през 1971 г.

¹⁶ Иво Андрич – хърв. писател, носител на Нобеловата награда през 1961 г.

¹⁷ Мирослав Кърлежа – хърв. писател.

¹⁸ Димитър Гулев – бълг. писател, функционер на БКП.

¹⁹ Бълг. поетеса.

Това ми припомня за случилото се с Ането, племенницата на Дора Габе. Познавам добре Ането и затова добре разбирам нещастieto. Още в легацията Багряна ми разказа, че Дора Габе е ходила в Прага да я доведе; учудва се на куража, издръжливостта, самообладанието на Дора. На връщане от Варшава, където Ането учи полска филология, тя се отбива в Прага при своя приятел – български студент. Качват се на лодка да се разходят по Вълтава. Лодката попада на водовъртеж за Карловия мост и се обръща; Ането успява да се спаси, а момъкът потъва. Може човек да си представи трагедията на родителите и дълбокото сътресение в психиката на девойката, която цял живот ще бъде преследвана от тоя тежък спомен.

Поради всички тия преживявания Дора Габе не е могла да дойде днес на приема.

София, 24 юли 1965, събота

Снощи бях на гости във вилата на Марангозов²⁰ в Иваняне – заедно с Дим. Пантелеев²¹, Ангел Тодоров²², П. Стъпов²³. В оригиналната архитектура на вилата са използвани различни народни елементи главно във вътрешното разпределение и дървеното оформяне и украса. Макар и странна, все пак къщата на Марангозов има много от националната атмосфера и е напълно съзвучна с „Повратките“²⁴ – тук те биха могли да бъдат създадени, тук могат и да бъдат четени.

От многобройните разговори, които водим, интересен е разговорът за поезията. Всички критикуват остро поемата на Константин Павлов²⁵ за петимата старци, излязла току-що в „Литературен фронт“. Наистина поемата мъчно може да се разбере, всичко в нея е чудновато, при пръв прочит дори нелогично. Не бих казал, че съм любител на подобно четиво. Също напълно съм съгласен, че мнозина от младите си служат със свободния стих извънредно лекомислено и в края на краищата не създават никаква поезия. Но все пак не мога да стигна до пълно отрицание на новата поезия. Преди всичко историята показва, че със свободен стих са създадени прекрасни творби. А от друга страна, с голяма сила действат у всички нас навикът и рутината и може би нямаме още чувствителност за никнещите нови поетични форми. С отричането на новото е свързан горчивият опит на цели поколения. Човек винаги рискува да повтори тоя опит. Едно е вярно – талантливите при всички случаи ще създават талантливи произведения; с традиционния стих също са написани многобройни бездарни произведения.

Когато български писатели се съберат, говорят за литература, за вино и ядене, за клюки, за политика и т.н. Само едно не правят – да прочетат един другиму нещо, което са написали или което им е харесало. У Марангозов това се повтори –

²⁰ Николай Марангозов – псевд. на бълг. поет Николай Нейков.

²¹ Димитър Пантелеев – бълг. поет.

²² Бълг. писател, функционер на БКП.

²³ Петър Стъпов – бълг. писател.

²⁴ „На повратки в село“ – поема от Н. Марангозов.

²⁵ „Петимата старци“ – поема от К. Павлов, бълг. поет, репресиран от Живковия режим.

предложението ми не даде никакъв резултат. С подобни предложения у нас човек рискува да стане смешен.

*

Приятно е да се прекарат два часа в ателието на Павлето²⁶ – над шестия етаж, в тавана на ул. „Раковска“ 86, срещу операта. Две спретнати стаички с ниска маса и софа в едната, с легло в другата, с книги в етажерки, поставени в стените, и картини. За разлика от изложбената зала – тук тия картини правят по-силно впечатление. Те са камерни и интимни – по чувство и по колорит; големите зали пречат, за да бъде почувствана красотата им. В тях има нещо тъжно, една съзерцателност в миньорни тонове и това е може би, което кара догматиците преди десет години да отрекат изкуството на Павлето, да го представят особено опасно. Смешни опасения – картините на Павлето са най-тясно свързани с действителността, говорят непосредно и живо, отразяват една твърде тънка артистична чувствителност.

Известно време Павлето пишеше в „Народна култура“ за изложби – хубаво, културно, точно. И сега в разговора (тук са двама млади хора, които правят документален филм за Павлето) с интерес се вслушваме в неговите мисли и находчиви бележки. И той – като всички честни художници у нас – остро реагира срещу сковаността, примитивизма в отношението към изкуството и културата, копнее за повече въздух, без който никаква голяма и истинска култура не може да се създаде.

Наблюдавам малката му фигура, ярко очертаната глава, винаги усмихнатите очи. Колко е хубаво, че природата, която е о[не]правдала физиката на този човек²⁷, е дала на духа му сила, компенсирала го е с дарба и чувствителност към красотата – по този начин е осмислила прекрасно живота му.

С Павлето не съм бил никога особено близък, но винаги съм бил приятел (само аз ли?), разговарял съм с най-голямо удоволствие в не особено честите ни срещи, обичал съм го – и него, и неговото изкуство. И днес трябваше да осъществя една от отдавнашните си мечти. Сега ме гледа отсреща неговата чудесна „Следобедна почивка“, в която има толкова настроение, тишина и поезия.

*

В 6 ч. панихида за Деспина Йовкова²⁸ в „Света София“. Доста присъстващи, главно жени; от писателите – Загорчинов²⁹ и Магда Петканова³⁰. Хор, трима свещеници (единият явно се любовува на звучния си и ясен глас), светнал полилей. Церемония – театър, нужен за успокоение, но празен откъм съдържание. Няколко обикновени разговори и повторени съжаления – и си отиваш с мисъл за тая жена,

²⁶ Георги Павлов-Павлето – бълг. художник.

²⁷ Художникът е джудже.

²⁸ Съпругата на бълг. писател Йордан Йовков.

²⁹ Стоян Загорчинов – бълг. писател.

³⁰ Бълг. поетеса.

която в душата си носеше най-пълно и най-вярно образа на Йовков. А този образ вече не съществува – или по-точно – ще съществуват само бледи отблясъци от него в спомена на дъщерята, внука, най-близките.

*

Людмил Стоянови³¹ са се върнали снощи от Париж. Разговаряме тая вечер у тях за впечатленията им. Освен общи възхищения за парижката атмосфера, кафенетата на „Шанз-Елизе“, едно посещение на „стриптиз“ на площад „Пигал“ – нищо особено. Радвам се на книжката с репродукции на Пикасо³², която са ми донесли.

Не забелязвам никаква умора – и двамата са освежени от парижкия дъжд, който ги е преследвал две седмици и половина.

София, 11 август 1965, сряда

Напоследък доста срещи с българи от чужбина, пристигнали за Семинара по български език и литература. В понеделник следобед с тях разговаряха в Съюза на писателите български писатели. Поканили неинтересни писатели. Младен Исаев³³ ги представяше по ужасен начин – по библиографски справки, които му дали от канцеларията. Нито едно оригинално слово, нито една оригинална мисъл, дори помен нямаше от някаква духовитост, която да раздвижи невъзможните му характеристики.

*

Преди няколко дни е пристигнала в София Десанка Максимович³⁴. Вчера обядвахме с нея – тя с мъжа си, Багряна, Дора Габе – в Руския клуб. Вечерта на чай у Дора Габе. Присъстват Багряна, Дора Габе, М. Петканова, Бленика³⁵, Десанка с мъжа си Сергей. Заведох и Вс. Андреев (от Ленинградския университет, доцент по българска литература, наш бивш аспирант). Никакви интересни разговори. Всекидневни теми. Разговарях с М. Петканова за „Хамлет“ – постановката на Даниел³⁶. Може би режисьорът е имал добри намерения, но се е получило подигравка с Шекспир.

Десанка не се е изменила с нищо от последната ни среща в Белград. Жива, приказлива, с един малко момичешки смях, сърдечно се приветства с всички.

³¹ Бълг. писатели Людмил Стоянов и Мария Грубешлиева.

³² Пабло Пикасо – исп. художник.

³³ Бълг. поет и функционер на БКП.

³⁴ Сръб. поетеса.

³⁵ Псевд. на бълг. поетеса Пенка Цанева.

³⁶ Леон Даниел – бълг. режисьор.

Късно вечерта (по-точно – през нощта), след като изпратихме Багряна, минахме с Вс. Андреев по улица „Аспарух“ – исках да му покажа домовете на Влайков³⁷ и д-р Кръстев³⁸. Поразително впечатление прави Кръстевата къща. Сред новите и високи сгради – тя, която някога е била грамадна в реда на едноетажните тогавашни сгради наоколо (сега стои усамотена като гостенка от миналото, но не принижена и смешна, а запазила своето достойнство. Стара ограда, двор в зеленина, старомодна двуетажна постройка, сега потънала в тъмнина (само някъде отстрани свети един прозорец). Тук са идвали почти всеки ден Пенчо Славейков³⁹, Тодоров⁴⁰, Яворов⁴¹ – за да обсъждат вътре или на двора материалите за „Мисъл“. Тук са дохождали плахи сътрудници, начеващи писатели, съседът Влайков, Стоян Михайловски⁴²... Жалко би било, ако тая къща бъде разрушена. А такава възможност напълно съществува, като се знае отношението към д-р Кръстев – не смеем и досега да създадем един малък избор от неговите статии. Кръстев е критик, с когото може да се гордее всяка литература – независимо от това дали сме съгласни с неговите възгледи. А нима в нашата литература има толкова много критици от неговия мащаб, за да го зачеркваме?

Срещаме Върбан Стаматов⁴³ – живее на същата улица. Разговаряме за съдбата на Кръстев. Той си спомня и за отношението към Вл. Василев⁴⁴ – присъствал е на неговото погребение, за което дори не бе позволено да се съобщи във вестниците... А сега някои от тези, които извършиха това недомислие, в статиите си леят крокодилски сълзи и кощунстват с паметта му.

Малко странно е да вървиш из тоя квартал в полунощ. Наоколо се мяркат толкова сенки на писатели: на „Раковска“ е къщата, където се самоубива Яворов, до нея е музеят на Славейковци; по-долу на „Аспарух“ е музеят на Вапцаров⁴⁵ – в дома, в който е живял; на „Витошка“ – неотдавна разрушената къща на Ст. Михайловски. Тук някъде е живял и П. Тодоров. На ъгъла на „6-и септември“ и „Патриарх Евтимий“ тъмнее овехтялата вече къща на проф. Ст. Младенов⁴⁶, голям учен, даровит син на народа ни, нещастен характер, още по-нещастен баща, доживял преди няколко години края си като жив мъртвец.

Когато минаваме по „Раковска“ край къщата на Яворов, Багряна си спомня: „Малко по-нагоре по „Раковска“ беше бащината ми къща. Като ученичка и студентка съм минавала от тук по 3–4 пъти всеки ден и често срещах Яворов, а също

³⁷ Тодор Влайков – бълг. писател.

³⁸ Д-р Кръстю Кръстев – бълг. литературен критик, издател на сп. „Мисъл“ и основател на едноименния „кръг“.

³⁹ Бълг. поет.

⁴⁰ Петко Ю. Тодоров – бълг. писател.

⁴¹ Псевд. на бълг. поет Пею Крачолов.

⁴² Бълг. писател.

⁴³ Бълг. писател.

⁴⁴ Владимир Василев – бълг. литер. критик, основател на сп. „Златорог“.

⁴⁵ Никола Вапцаров – бълг. поет, ръководител на ЦВК към ЦК на БКП, ръководеща убийствата на противници на комунистите в България.

⁴⁶ Проф. Стефан Младенов – бълг. езиковед.

и Лора, която отиваше да го вземе от театъра. Много често съм я виждала седнала на двора в градината пред къщата“.

*

Днес вестниците съобщават за смъртта на артиста Стаматов⁴⁷. Не знаех, че краят му може да настъпи така скоро. Напоследък той не се показваше никъде; виждах го само няколко пъти в бръснарницата на площад „Славейков“. Действително, направи ми впечатление бледният цвят на лицето му, но фигурата му беше все така изправена, с някаква аристократическа осанка; сдържан и мълчалив, той едва поздравяваше както винаги.

Нахлуват в мене много спомени за Стаматов. Преди всичко – образи в театъра. Не си спомням несполуки. Имаше нещо внушително в играта му, външно сдържано, но вътрешно динамично, винаги готово да избухне, да се разрази като снаряд. Може би Стаматов не е направил много роли в живота си, но и до сега няма в нашия театър артист с неговата сила и внушителност в присъщото му амплуа. Една от най-хубавите му роли след войната бе в „Глембаеви“⁴⁸ от Кърлежа.

Стаматов – човекът – бе нещо друго. Имаше у него и известна маниакалност и позърство, и една смесица от култура с често пъти твърде повърхностни съждения и неяснота на мисълта, и една амбиция да играе голяма роля. Той можеше да събира хора около себе си, да ги увлича, да ги организира. Така бе създал през 30-те години в Пловдив (непосредно преди моето отиване в колежа) един театър, който пловдивчани помнят и до днес. По време на войната в театралната школа към Народния театър (и аз преподавах там една година – български език и стилистика) той бе събрал около себе си младите студийци и дори тайно от ръководството на школата бе направил с тях пиесата „Краят на Содом“⁴⁹...

За Стаматов се разказваха много анекдотични случки – за дейността му като председател на Съюза на артистите, за отношението му към колегите. Чувал съм такива извънредно колоритни случки от Н. Икономов и Н. Балабанов. Стаматов идваше често в редакцията на „Литературен глас“⁵⁰ – той бе приятел на Митов⁵¹ и един от протежираните любимци на редакцията. За да го изтъкне заедно с Петя Герганова⁵², Д. Б. Митов не се спираше пред никакви нападки срещу Ив. Димов⁵³ и Зорка Йорданова⁵⁴...

Със Стаматов никога не съм бил особено близък, при все че съм попадал много пъти с него в една компания. Често минавах през последните години покрай неговия партерен апартамент на „Н[еофит] Рилски“ (недалеч от сградата, в която

⁴⁷ Георги Стаматов – бълг. артист.

⁴⁸ „Господа Глембаеви“ – пиеса от Мирослав Кърлеж.

⁴⁹ Пиеса от гер. драматург Херман Зудерман.

⁵⁰ Седмичник с лява ориентация, в който П. Динеков води рубрика.

⁵¹ Д. Б. Митов – редактор на „Литературен глас“.

⁵² Бълг. артистка.

⁵³ Иван Димов – бълг. артист.

⁵⁴ Бълг. артистка.

дълги години живееха Грубешлиева и Л. Стоянов) – от осветените големи прозорци се виждаха цели стени, покрити с портрети и снимки – като някакъв театрален музей. Късно вечер Стаматов извеждаше кучето си по малката улица „Струмица“. Той крачеше бавно и внушително; в неговата висока фигура и малко мрачно, но изразително лице имаше наистина нещо импониращо.

София, 17 август 1965, вторник

Ново съобщение за смъртта на артист – при злополука е починал Константин Кисимов. Изчезва от нашия културен живот една от най-колоритните фигури. Изключително популярен (вероятно това е най-популярният български драматичен артист през последните двадесет години), Кисимов бе голям талант. В некролога изреждат ролите му: Ланчелото от „Венецианския търговец“, Топаз от едноименната пиеса на Паньол⁵⁵, Подкальосин от „Женитба“, Оргон от „Тартюф“, сър Ендрю Егючик от „Дванадесета нощ“, Щастливцев от „Лес“⁵⁶, Живота Цвиович от „Д-р“⁵⁷, Златил от „Боряна“⁵⁸ – и още толкова много. Защото от четиридесет години насам името на Кисимов не слизаше от афиша на Народния театър. А към това трябва да се прибавят и неговите непрекъснати гастроли в другите театри (например „Езоп“⁵⁹ в Театъра на младежта) и в провинцията, многобройните му рецитали, участия в тържества, вечери и т.н.⁶⁰ Необикновена работоспособност, неуморимост, непресъхващ театрален възторг, някакво странно опиянение от театъра и сцената – това бе Кисимов.

Някои от неговите образи никога няма да се забравят. Спомням си един от първите – сър Ендрю Егючик от „Дванадесета нощ“ – прекрасно превъплъщение, където нервът на Кисимов стигаше до крайния си предел. Или Топаз – образ, изработен с голяма чистота, с дълбока вътрешна сила, с чудесен външен релеф. Може ли да се забрави и живописният Щастливцев? Това бяха големи постижения на нашия театър, забележителни прояви на театралното изкуство, празници за зрителите.

Понякога недоволствахме от прекаленото въодушевление и патетичността на Кисимов – повече в рециталите, отколкото в пиесите. Искяхме от него повече сдържаност, повече мярка. Но не защото той излизаше извън изкуството, а защото ни беше показал голямото изкуство и ни беше научил да бъдем взискателни. Обаче въодушевлението беше нещо неотделимо от творческата личност на Кисимов – и той мъчно можеше да изневери на себе си. Това въодушевление присъстваше и в най-хубавите му изпълнения – като вътрешна атмосфера, като духовна топлина.

⁵⁵ Марсел Паньол – фр. драматург.

⁵⁶ Пиеса от Александър Островски.

⁵⁷ Пиеса от Бранислав Нушич.

⁵⁸ Пиеса от Йордан Йовков.

⁵⁹ Едноименна пиеса на браз. драматург Гилерме Фигерейду.

⁶⁰ Артистът загива при катастрофа в Балчик.

Кисимов беше един от „големите“ в нашия театър в края на 20-те и през 30-те години. Той играеше със Сарафов⁶¹ и Огнянов⁶², с Иван Димов и Зорка Йорданова, със Стаматов и Петя Герганова, с Трендафилов⁶³, Марта Попова и Олга Кирчева. И в това общество той беше достоен партньор – защото бе един от най-добрите и най-вдъхновените. Щастливи са ония, които живяха през тоя период с българския театър. Защото бяха видели едни от най-големите артисти на старото поколение – Златина Недева, Снежина, Теодорина Стойчева, Сарафов, Бъчваров, Огнянов, П. К. Стойчев, Марта Попова – и до тях да израстват Стаматов и Трендафилов, Димов и Кисимов, Зорка Йорданова и Петя Герганова.

По-младите актьори разказват за безкрайното внимание, което Кисимов е проявявал към тях – всекиго ще насърчи, на обезверения ще стисне ръката, на плахия ще даде кураж. Затова те ценяха извънредно много дружбата му, бяха привързани към него, обичаха го. Обичаха го, защото той унищожаваше всяко разстояние между себе си и тях.

Кисимов от сцената е едно от най-хубавите възпоменания на моята младост, а Кисимов от живота е един от най-милите и сърдечни хора, с които съм се познавал. Него човек можеше да го срещне по всяко време – около Народния театър, по „Раковска“, по бул. „Руски“⁶⁴, вечер късно изведнъж изникваше от тъмнината на „Бенковска“, избързваше със ситните си стъпки, ръкуваше се бързо, спираше се или те хващаше под ръка и те повеждаше със себе си. За какво говореше Кисимов? За обикновени неща, но човек чуваше не думите, които гласно изказваше, но онзи вътрешен глас, който не намираше материален израз, но който не можеше да не се почувства в унесения поглед, във всеки жест, в извивките на тънката, почти безтелесна фигура, в замечания вървеж. Имах впечатлението, че Кисимов постоянно разговаряше със себе си – като човек не от нашия свят, като жител на някаква друга, нематериална сфера.

Много късно, след като хората си отидат, човек съжالياва, че не е записвал думите и разговорите с големите, с които живот[ът] го е срещал. И затова, когато възстановяваш в спомените си техните образи, думите ти липсват (освен ако не ги измислиш – както правят мнозина). Не помня и думите на Кисимов. Но всъщност думите на Кисимов не могат да се забравят, защото това бяха думи от Шекспир и Молиер, Гогол и Островски, Марсел Паньол и Йовков – думи, казани от сцената с дълбоко вътрешно вълнение, думи, казани пред хиляди, може би пред стотици хиляди. И тия думи се запомват винаги.

Никой не знае съдбата си – и Кисимов не знаеше своята. Злополука, мъчителни мигове, трагичен край. Сякаш към драмата на изкуството трябваше да се прибави драмата на живота, за да се изпълни и последната роля на един голям и неповторим артист.

⁶¹ Кръстьо Сарафов – бълг. артист.

⁶² Сава Огнянов – бълг. артист.

⁶³ Владимир Трендафилов – бълг. артист.

⁶⁴ Сега отново „Цар Освободител“.

Отново много срещи с чужденци. Преди всичко с Мира Алечкович⁶⁵. Пристигна на миналия четвъртък с майка си и дъщеря си Неда (вече пораснала 12-годишна девойка, в която държането на госпожицата се съчетава с наивитета на детето). В петък обядвахме заедно с Десанка Максимович, Багряна, Блага; вечерта вечеря на Пенклуб[а] – присъстват Дора Габе, Багряна, Блага, Младен Исаев, Пантелеев. В събота вечер у Шоршич⁶⁶, вчера на обед ни кани Блага – ресторант БИАД. Тая вечер ще бъдат у нас. Мира е все така естествена и непосредна, общителна и разговорлива, само в русите ѝ коси вече проблясват тук-там тънки бели жички и върху лицето е легнала някаква умора, която отчасти е отнела някогашното му очарование. В многобройните разговори, които водим, минаваме от име на име, от въпрос на въпрос: за поезията и реализма, за антологията на сръбската лирика, съставена от Миодраг Павлович⁶⁷, където Мира и Десанка се усмихват иронично – Васко Попа⁶⁸ е представен с 18 стихотворения, за Милан Богданович⁶⁹, който с големия си авторитет е успявал да внася примирение във вражди и спорове, за Иво Андрич, у когото все повече намира израз нещо тъжно – може би някакво предчувствие за болест и смърт. Мира разказва за неговата женитба в навечерието на награждаването му с Нобеловата премия – за жена, която някога е обичал; след смъртта на мъжа ѝ се връща към нея. Сега живее повече извън Белград, в къщата, която си е построил, струва ми се, в Херцеговина, защото климатът там е най-подходящ за здравето му.

В неделя обядвах с проф. Олеш от Кьолн и двамата му асистенти. Слушахме хора на „Александър Невски“, показах им гроба на Вазов, влязохме в „Света София“, разгледахме стария град и „Св. Георги“ в двора на „Балкан“, дълго обикаляхме из Археологическия музей – поразени са от неговото богатство. Трябваше да им обяснявам, че тук не е концентрирано цялото археологическо богатство на България – че извънредно богати са още редица музеи в страната. Много разговори и весели шегички с извънредно живата асистентка Ренате Лахман.

Вчера на обяд разговарях с младия Детлеф Кунман от Мюнхен за неговата тема върху българската историческа белетристика, а снощи вечерях с групата студенти от Гьотинген. Разговори до полунощ в ресторанта край Семинарията⁷⁰. Всички правят впечатление със своята интелигентност – девойките Криста Рос (тя е вече няколко месеца у нас), Уте Брох, Барбара Цимерман, но особено Волфганг Ешнер, който познава много добре съвременната немска поезия (разговаряме за Енценсбергер⁷¹). Ешнер е скептик за бъдещето на поезията и до известна степен за

⁶⁵ Сръб. поетеса.

⁶⁶ Вероятно преводачката Гизела Шоршич.

⁶⁷ Сръб. поет.

⁶⁸ Сръб. поет.

⁶⁹ Сръб. литер. критик.

⁷⁰ По време на комунистическата диктатура сградата е използвана и за Пионерски дворец. Ресторантът вероятно е вече несъществуващото заведение, известно като „Тенекиите“.

⁷¹ Ханс Магнус Енценсбергер – лаяв герм. поет.

бъдещето на света изобщо. Възражявам му: не е необходимо да бъдем мечтатели, безпочвени оптимисти, но поезията, любовта и хуманизмът – въпреки всичко – никога няма да изчезнат.

Почти всички са били в Белград и на връщане пеят чудесни сръбски песни.

*

Блага се върна от Куба възхитена – от красотата на страната, от слънцето, от непосредността и темперамента на хората, от кубинската революция. Толкова е голям нейният ентузиазъм, че дори Мира Тодорова миналата вечер е трябвало да го полива с малко скептицизъм. (Блага сама ми разказва.) Муратов⁷² и Веселин Йосифов⁷³ са били недоволни от студенината на кубинските писатели; говорели срещу тях. Всъщност, кубинците бързо са разбрали позициите им и ги изолирали от себе си. Блага забелязва, че напротив, отношението към нея е било много добро и е водила многобройни и интересни разговори. Заета с книгата си, която се печата, с Мира Алечкович и Десанка, тя все още не успява да ми разкаже подробности.

*

Няколко пъти разговарях с двете Светли от Прага – Христова и Апостолова. У Светла Христова има нещо пречупено, тъжно. Видях и атмосферата у дома ѝ – скептицизъм, неверие в бъдещето, чувство за някаква семейна обреченост (особено у бащата – висок, със строго лице, нелишено от известна поза, неизбежна за един запасен полковник от някогашната армия – няколко пъти подчертава тая подробност). Вероятно Светла Христова ще остане в Прага – родителите тук не виждат за нея перспектива, а и както тя ми признава – не може да се откъсне от някаква връзка, която там си е създала.

Още една културна и талантлива българка ще изчезне в една чужда среда, ще се претопи в чужда сплав – като един от ония кръгове, които се получават във водата от хвърлено камъче или паднал лист и бързо се загубват. Дано това предвещание не се сбъдне.

ТЕТРАДКА № 25

Варна, 27 август 1965, петък

В Почивния дом на българските писатели на Черно море. Водя много разговори с писатели.

Преди два-три дни пожела да разговаря с мен Иван Радославов⁷⁴. Повече от час и половина разговаряхме днес в моята стая. Слаба, почти изсъхнала фигура,

⁷² Александър Муратов – псевд. на бълг. поет Христо Мишев.

⁷³ Бълг. журналист, известен като Весо Кучето, генерал от ДС и близък с Т. Живков.

⁷⁴ Бълг. литер. критик, теоретик на бълг. символизъм.

старческо, но не сбръчкано лице, слаб глас; все пак мисълта е още много жива и не издава неговите 85 години. Поводът за разговора – има ли Литературният институт в плановите си едно издание на книга, или материали и документи за Димитър Димитров⁷⁵? В началото на 50-те години Радославов бил натоварен от наследниците да събере такива материали. Ходил дори в провинцията (в Шумен и другаде), възнамерявал да пише и монография. Изглежда, че Димитър Димитров е оказал особено силно влияние върху своето поколение, имал е някакво необикновено обаяние, защото съвременниците му говорят с преклонение за него. Не за първи път се сблъсквам с такова отношение. Радославов ми съобщава, че са му искали сведения за Д. Димитров и от архива на ЦК; предал им няколко снимки, между другото и снимка от погребението. Димитров създавал първия синдикат, организирал две вечерни училища за работници; той изнасял лекции по политическа икономика; по естествени науки чели Методи Попов⁷⁶, Пушкиarov⁷⁷ и други.

Използвам случая, за да разпитам Радославов за някои неща от биографията му. Учил гимназия в няколко града, понеже бил изключван поради участие в стачки; завършил гимназия в София. След това прекарал 6–7 години в чужбина – в Швейцария и Белгия, живял е и в Париж. Движил се в руските социалистически кръгове, членувал в социалистическите организации на руските емигранти. Имал много близки връзки с руски революционери. Мечтата му била да отиде в Русия. През 1905 г. се запътил за Русия, но революцията била потушена бързо и самите руси, които избягали от Русия, го посъветвали да не тръгва. Два дни мислил във Виена, докато се откаже от решението си.

Между другото загатва, че през известен период от живота си се занимавал с политика – бил земеделец. Известно влияние в това отношение му оказал Цанко Церковски⁷⁸, с когото били приятели от ученици. Често се виждали, когато Цанко станал учител в Бяла черква, а той живеел в Горна Оряховица. Били социалдемократи. Когато в чужбина научил, че Цанко бил влязъл в земеделския съюз, написал му дълго писмо – защо е изневерил на левите идеи. Но по-късно сам се убедил, че ако интелигенцията иска да бъде полезна на народа си в борбата срещу монархията и буржоазията, по-разумно било да навлезе в едно голямо масово движение като земеделското, отколкото в партията на социалистите, която тогава била слаба.

Радославов говори за първите години след връщането си от чужбина. Нямал работа. Намерил някаква служба във финансовото министерство. Съдбата на дребен, незначителен чиновник го измъчвала. Тогава превел стихотворенията в проза на Бодлер⁷⁹ и сам ги издал. Към това го подтикнал преводът на Тургеневите стихотворения в проза, направен от жената на д-р Кръстев, с предговор от Петко Тодоров⁸⁰.

⁷⁵ Д. Подвързачов.

⁷⁶ Бълг. биолог.

⁷⁷ Никола Пушкиarov – основател на бълг. почвознание, деец на ВМРО, председател на Скопския революционен окръг.

⁷⁸ Бълг. писател и функционер на БЗНС.

⁷⁹ Шарл Бодлер – фр. поет.

⁸⁰ Бълг. писател.

Имал голяма интерес към поезията още от ученичество, писал и печатал стихотворения. Бакалов⁸¹ го подтиква. След връщането си от чужбина обаче не смятал да се занимава с литература. Познавайки неговите интереси, Никола Янев⁸² го склонил да сътрудничи в Страшимировите⁸³ списания.

Спомени за писатели: Страшимиров бил опък човек, но честен и пряк – казвал онова, което мисли. Високо цени делото на д-р Кръстев. Съгласявам се с него и като него мисля, че сегашното ни отношение към Кръстев е несправедливо, че непременно трябва да излезе един избор от неговите статии. Разговорът преминава към Симеон Радев⁸⁴. Прекрасен стилист. За неговите „Строители“ Кръстю Раковски⁸⁵ казал: *C'est un livre*. Със Симеон Радев се познавал още от Женева. Когато става дума за току-що излязлата му книга, казва, че ще е жалко, ако не е поставил статиите си за Елин Пелин⁸⁶ и Стаматов. Вече знае, че влиза статията за Кръстев. И правилно, при все че С. Радев му казва преди време, че съжاليا, дето е написал тая статия.

Много спомени за Теодор Траянов. Неговото дело не може да се отмине в българската литература – то е нещо рядко. Говори с най-хубаво чувство за поета – за безкористността му, за бедността му, за трудностите, при които е живеел (от 1922 г. без работа до края на живота си – просто невероятно от какво е живял). Възмущава се от спомените на К. Гълъбов⁸⁷, който унизил Траянов, представяйки го едва ли не за просяк. Траянов имал достатъчно гордост и чувство за достойнство.

Постоянно се връщаме към символизма. Радославов смята, че той е част от историята на нашата литература, че без него би се получила една празнина в нейното развитие. Символизмът изпълва 15 години в тая история. Той може да се преценява по различен начин, но не може да се заличи. А сега какво правим? Говорим поотделно за почти всички писатели символисти, а цялото течение отричаме. Разбира се, самият той сега не стои на някогашните си позиции, но на тях трябва да се гледа исторически. Несправедливо е постоянно да бъде укоряван за нещо, което принадлежи на миналото. Винаги се е старал да има широко отношение към литературата и е писал статии не само за символистите, но и за редица други наши и чужди писатели. Няма нищо неестествено в това да признаваш заслугите и постиженията на различни течения и на различни писатели – едното не противоречи на другото, стига да гледаш исторически. Почти всички поети символисти са били социалисти, бедни, безпаричници, бохеми, които не са си дояждали.

Съгласявам се с Радославов, че символизмът е едно историческо и неправилно оценено явление в нашата литература. А интересът към него расте – у нас и

⁸¹ Георги Бакалов – бълг. комунист с литературни претенции. „Открил“ телеграмата на Хр. Ботев до Парижката комуна.

⁸² Рано починал бълг. журналист от Кукуш.

⁸³ Антон Страшимиров – бълг. писател, деец на ВМОРО.

⁸⁴ Автор на „Строители на съвременна България“.

⁸⁵ Псевд. на Кръстю Станчев, комунистически деец, близък на Лео Троцки, ликвидиран от Сталин през 1941, след като има неблагодарумието да се върне в „родината на пролетариата“ през 1934 г.

⁸⁶ Псевд. на бълг. писател Димитър Стоянов.

⁸⁷ Константин Гълъбов – бълг. филолог и писател.

в чужбина. Може би още е рано да се ревизира отношението към него, но това непременно ще стане. Липсва още достатъчно смелост на българското литературнознание, за да каже истината за него.

Знам, че Радославов пише спомени, и го насърчавам да ги продължи. Може да работи само по три часа дневно, но ги пише – не хронологически, а за отделни лица и събития.

Отива си доволен от разговора – повтаря ми няколко пъти на вратата. Доволен съм и аз и му казвам, че ще го потърся, за да поговорим отново. Търсил ме няколко пъти по телефона в София, все не ме намирал. Аз се боях, че моята някогашна критика на неговата „Българска литература“ му е оставила горчив спомен. Оказа се обратно – още в началото на разговора ми спомена за нея; помни с добро чувство, защото в нея освен критични бележки имало и признание за усилията му.

Слабата фигура на Радославов изчезва по стълбите към първия етаж.

Мисля си за тоя човек – вече самотен, вгълбен в себе си и в миналото, жаден за малко внимание, радостен и от най-беглото признание за делото му.

*

Следобед с Димитър Талев⁸⁸ разговаряме повече от два часа и половина в почивния дом на Централния комитет с Хектор Ахости, политически деец, член на Централния комитет на Аржентинската комунистическа партия. Сравнително млад, с енергично лице, стройна фигура. Представят ни го като един от водачите на идеологическите борби на партията, теоретик и философ. Говори обширно за въпросите, които го интересуват – съвременният аспект на социалистическото изкуство и социалистическия реализъм. Една от изходните точки на разговора е книгата на Гароди⁸⁹. Той е за по-широко третиране на понятието социалистически реализъм⁹⁰; смята, че изгодата от идейните търсения е по-голяма, отколкото опасността от риска.

От живия интерес, който проявява към тия въпроси, вижда се колко сложно е положението на марксистическите теоретици и критици в капиталистическите страни⁹¹. Те трябва да държат сметка за лявата политическа ориентация на писатели и художници, които си служат с различни методи в своята практика. В редица латиноамерикански страни абстрактните художници открито подкрепят делото на комунистическите партии и са революционери в гражданското си поведение.

⁸⁸ Бълг. писател, прилепчанин, оцелял по чудо след преврата на 9.IX.1944 г., обвиняван във великобългарски шовинизъм от комунистите заради романите му из живота на македонските българи. След разрива между Тито и Сталин идеята за балканска федерация се разсъхва и българските комунисти се отказват от коминтерновската идея за „македонска нация и език“. За съжаление твърде късно.

⁸⁹ Роже Гароди – фр. писател, функционер на ФКП, изключен като „ревизионист“.

⁹⁰ Според комунистите т.нар. „соцреализъм“ означава да баданосваш действителността, „разкривайки положителното“ в живота на „трудовия народ“ и „светлото бъдеще“, което го очаква.

⁹¹ Естествено заради свободната преса – не може току-така някакъв литературен куриоз като Салис Таджер или Крум Велков да се обявяват едва ли не за класици.

С Талев обширно очертаваме националния характер и националните традиции на българската литература.

*

От снощи тук е Георги Цанев⁹². На няколко пъти разговаряме – Цанев, Фурнаджиев⁹³, Радевски⁹⁴, аз. Тая вечер също, до късно. Разговорът се завъртява често около двете последни статии на Л. Стоянов⁹⁵ в „Лит[ературна] мисъл“ и „Септември“ (втората е под печат). Субективизмът в оценките излиза на първо място; за съжаление същото е и в съжденията на Л. Стоянов. Мъчно може да се изгради истината върху пълно взаимно отричане.

Варна, 2.IX.1965 г., четвъртък

Всекидневни разговори с писателите, които почиват. Освен Десанка Максимович и Мира Алечкович, от чужбина тук са още турският писател Азис Несин и чехът Милан Кундера⁹⁶. Миналата седмица бе уредена среща с тях. Азис Несин е нисък, закръгленичък, младолик за своите 40 и няколко години, с черни коси и живи очи. Говори тихо и не особено енергично. Биографията му е интересна – повече от пет години е прекарал в затворите за сатириците си и хумористично-сатиричните вестници, които е редактирал⁹⁷. Изключително плодовит писател – разказвач, романист, драматург. Изглежда, че е много талантлив; затова говорят и международните награди, които е получил. Една вечер ни разказва за състоянието на съвременната турска литература. Изтъква, че стои много високо (всички се отнасят с известно недоверие към това твърдение). Убеден е, че реализмът не може да се запази в сегашните си традиционни форми – нещата изглеждат различно, видени с просто човешко око, лупа, микроскоп или рентген. По-усъвършенствените средства за наблюдение разкриват нови и неподозирани страни в действителността. Без да прави открито заключение, той загатва за Кафка⁹⁸ и Джойс⁹⁹, Йонеско¹⁰⁰ и Бекет¹⁰¹. Прогресивната и социалистическата литература не може да се бори със стари средства, не може да пренебрегва новите оръжия, с които вече врагът си служи.

⁹² Български литератор.

⁹³ Никола Фурнаджиев – бълг. поет.

⁹⁴ Христо Радевски – бълг. поет, функционер на БКП.

⁹⁵ Людмил Стоянов – бълг. писател.

⁹⁶ В студентските си години комунист и доносник, а след 1968 г. инакомислещ. През 1975 напуска ЧССР и се установява във Франция.

⁹⁷ Несин минава за лав социалист, който агитира за дружба със СССР, затова беше толкова рекламиран от литературните началници в България.

⁹⁸ Франц Кафка – австр. писател от евр. произход.

⁹⁹ Джеймс Джойс – ирл. писател.

¹⁰⁰ Йозен Йонеско – фр. писател от рум. произход.

¹⁰¹ Самюъл Бекет – ирл. драматург.

Азис Несин е една от живописните фигури в станцията – със своята млада жена, с двете си малки момчета. Обикновено е сам и почти не разговаря с писателите. Радевски го смята за надменен. Донка Меламед¹⁰², която го придружава през последните дни, ми предава неговите впечатления от българската литература (по-скоро от някои разговори с писатели) – че е изостанала, че не е мръднала напред в своя традиционализъм. Не може да намери българска драма, която да преведе на турски – не само с оглед на формата, а и с оглед на съдържанието, без политическа декларативност.

Кундера е висок и строен, младата му красива жена – също. Разболял се е, затова приказва малко. У нас е известен с пиесата си „Собственици на ключове“, представена във Военния театър – отзивите за нея са много добри – като силна и оригинално написана пиеса.

С Десанка и Мира водим дълги разговори на масата, на разходка, вечер в стаите на Фурнаджиев, Цанев, в моята стая, където се събираме в шумна група. Умна, спокойна, искрена, общителна – Мира прави на всички много добро впечатление. Радевски и Фурнаджиев ми говорят за това.

Иначе животът тече в установени форми – сутрин на плажа, на обед и вечер в столовата, по-късно в залата за разговори и забавления, където се играе на карти, чува се тракането на табладжийски пулове, младите подскочат около масата за пинг-понг. Общество познато, но все пак пъстро и интересно. Непрекъснато се мярка високата фигура на Спространов¹⁰³ (ако [с] някого разговаря – непременно е по македонския въпрос); Д. Пантелеев е винаги шумен и подвижен, винаги нещо организира. Талев и Емилиян Станев¹⁰⁴ седят в дъното на средната маса – като „живи класици“, сдружени помежду си. Сутрин в 6 и половина Талев подскача по къси гащи по каменния плочник пред дома, чука с дебелия си бастун камъните и отива на ранна разходка край морето. Малко преди това е минала Багряна по панталон, удивително енергична и млада за годините си, винаги облечена приятно и с вкус. Вечер до късно (много често дори и след полунощ) Талев обсъжда страстно и убедено македонския въпрос, събрал около себе си млади слушатели – Караангов¹⁰⁵, Кръстю Станишев¹⁰⁶... Понякога в дискусиата се намесват Дим. Дублев¹⁰⁷ със своите скептични, малко „космополитични“ забележки и Михо Величков¹⁰⁸ с рязкото си недоволство от всичко, което изхожда от догматизма и сектантството.

¹⁰² Съпруга на Ст. Ц. Даскалов – бълг. автор, пословично алчен графоман.

¹⁰³ Димитър Спространов – бълг. писател, син на родения в Охрид революционер Евтим Спространов.

¹⁰⁴ Бълг. писател.

¹⁰⁵ Петър Караангов – бълг. поет, функционер на БКП.

¹⁰⁶ Бълг. поет.

¹⁰⁷ Димитър Дублев – бълг. поет.

¹⁰⁸ Михаил Величков – бълг. драматург.

Ст. [Щ.] Даскалов, Д. Симилов¹⁰⁹, Иван х. Христов¹¹⁰, Здравко Петров¹¹¹, Д. Гундов¹¹², Д. Ангелов¹¹³ са страстно увлечени по играта на карти или табла. Т. Генев¹¹⁴ пресича важно площадката пред столовата, където Иван Мартинов¹¹⁵ вечно стърчи с малкото си внуче. През площадката бавно минава Иван Радославов и се прибира в стаята си. Сава Чукалов¹¹⁶ разговаря изправен до стената; край него е жена му, крехка като вейка или бледа порцеланова фигура. Цилия Лачева¹¹⁷ се запътва към плажа с вечния транзистор в ръка. Напоследък се мярка и високата фигура на Емил Коралов¹¹⁸ – възрастта вече дава отражението си върху посивялата му глава, все още красиво изправена върху едрите му рамене. На другата маса при входа са Цанев, Радевски, Фурнаджиев, Хайтов¹¹⁹. Малко разсеяно се разхожда Фани Попова-Мутафова¹²⁰ – самотна, без хора около себе си. От два-три дни е пристигнал и Христо Миндов¹²¹ – неговата едра фигура с бяла глава е твърде мъчноподвижна. Борис Делчев¹²², който почти не се вижда през деня, вечер късно тръгва на разходка, често придружен от Д. Спространов.

Многобройни разговори за обикновени неща, малко клюки, спомени от младостта и студентството. Днес Талев в „Морския дракон“ на самия бряг ми разказва за студентските си години – Йорд. Иванов¹²³ искал да го изпраща в Цариград за специализация, а Милетич¹²⁴ го готвил за асистент.

Разговаряме с Д. Ангелов за края на двадесетте години, когато той току-що издал нашумялата си сантиментална повест „Емилия“, минаваше напето по улица „Пиротска“ в Ючбунар. Днес ме пита дали съм чел разказите, които напоследък публикува (не съм чел нито един от тях) и споделя с мен идеята си да използва най-хубавите места от „Емилия“ (страхувал се от цялата повест поради съзливостта ѝ) за една новела.

¹⁰⁹ Димитър Симилов – бълг. писател.

¹¹⁰ Бълг. поет.

¹¹¹ Бълг. литературен критик.

¹¹² Димитър Гундов – бълг. поет, функционер на „оранжевия“ БЗНС.

¹¹³ Димитър Ангелов – бълг. писател фантаст.

¹¹⁴ Тодор Генев – бълг. драматург, активист на БКП.

¹¹⁵ Бълг. писател, активист на БКП.

¹¹⁶ Автор на първия руско-български речник.

¹¹⁷ Бълг. писателка фантаст.

¹¹⁸ Псевд. на бълг. писател фантаст Емил Станчев.

¹¹⁹ Николай Хайтов – бълг. писател, добил известност с теорията си, че останките на дякон Васил Кунчев – Левски са погребани под олтара на черквата „Св. Петка“.

¹²⁰ Бълг. писателка, обвинена след преврата на 9.IX.1944 г. във великобългарски шовинизъм заради нейната симпатия към царското семейство и сбъдването на бълг. национални идеали.

¹²¹ Бълг. писател.

¹²² Бълг. литературен критик, недолюбван от властта, макар че е не по-малък догматик от Богомил Райнов, когото нарича „дясната ръка на култа“, но за разлика от него „проглежда“, както се вижда от неговия забележителен дневник.

¹²³ Акад. Йордан Иванов – бълг. литератор и фолклорист.

¹²⁴ Акад. Любомир Милетич – бълг. езиковед.

Варна, 6 септември 1965 г., понеделник

От три дни живея непрекъснато с мисълта за Бурмов¹²⁵. Слухът за неговата смърт се пусна в събота на обяд; късно вечерта се потвърди – Любчо се обади във варненското радио да провери, а вчера дойде и съобщението във вестниците. Каква съдба! Въпреки че всички знаехме за неговата болест, за риска, който Бурмов правеше, като оставаше ректор в Търново, за трудностите в семейството, за мене това е една страшна изненада, равна на катастрофа.

Тридесет и седем години приятелство – ето равносметката на нашите отношения. Вероятно някъде из книжата ми стои писмото, което получих от него през 1928 г. Току-що напуснал семинарията, той се бе заел да подготви „Литературен сборник на най-младите“. Вече познавах името Александър Бурмов – от в. „Глобус“, може би от сп. „Българска реч“, от младежките издания, които се пълнеха от ученици от цяла България. И сега помня – срещнахме се пред румънската черква на ул. „Пиротска“ и „Цар Борис“. (Стои ли тая румънска черква и сега? Отдавна не съм минавал оттам.) Малко момче, с дребна фигура, с помътняло едно око, с което не виждаше, но необикновено жив, енергичен, общителен, разговорлив, духовит. Такъв остана Бурмов до края на живота си, при все че годините му бяха нанесли много удари, бяха вгорчили душата му, бяха засилили рязкостта на неговия характер. Но не успяха да угасят пламъка му, енергията му, въодушевлението му, необикновената му страст да организира, да създава проекти, да се бори безкомпромисно в името на своята правда. Самият аз съм свидетел на многобройни такива начинания; в някои от тях съм участвал, като библиотеката за възрожденски писатели при „Хемус“¹²⁶, която по почин на Бурмов започнахме през 1938 г. (поводът – назначен в университета като доброволев асистент, аз останах без заплата – и Бурмов веднага измисли библиотеката и за един ден я уреди при дядо Хаджиев¹²⁷ – директор на „Хемус“), редактирането на „Българска мисъл“ – в помощ на проф. Арнаудов¹²⁸ и др. Разбира се, понякога пламъкът му загасваше бързо, за да пламне скоро в нов проект и нова идея.

Бурмов е от ония таланти, които идват направо от недрата на народа. Те носят всичко най-хубаво, което народът крие в своите глъбини. Родителите на Бурмов бяха обикновени бедни селяни от Бяла черква. Познавах ги – майката по-добре от бащата; знаех за тях много неща от неговите разкази. Помня преди няколко дни погребението на бащата на софийските гробища; майката беше вече болна, не можеше да върви – качи се на погребалната кола и така беше по-близо до човека, с когото беше прекарала живота си. Няма да забравя картината. Преди две години

¹²⁵ Александър Бурмов – бълг. историк, основател на ВТУ и сп. „Исторически преглед“.

¹²⁶ Бълг. издателство, основано през 1918 г. като АД, просъществувало до 1948 г., когато издателствата се национализират от дошлите на власт след преврата през 1944 г. комунисти.

¹²⁷ Христо Хаджиев – последният директор на „Хемус“ АД, известен си близостта си до БКП.

¹²⁸ Акад. Михаил Арнаудов – бълг. етнограф и литературен историк, осъден от т.нар. „народен съд“ на доживотен затвор за участието му в правителството на Иван Багрянов. По-късно е „помилван“ от комунистите и му е позволено да публикува.

бях в Търново, когато почина майката – връщахме се в София със Славка Бурмова след погребението и трябваше да крием от Бурмов, който лежеше болен, след инфаркт, в една от софийските болници.

Искам да кажа нещо за неговите младежки и творчески години, а не мога да изляза от последните спомени – посещения в болници, дълги разговори вкъщи в паузите, когато не бе в болница и идваше да види майка ми (повече от тридесет и пет години той пазеше най-хубави чувства към нея и към цялото ни семейство, умееше да разговаря с нея, с баща ми, със сестра ми живо и непосредно, много обичаше някога Ванчо¹²⁹), срещи в София и Търново, когато не се разделяше със своето малко бастунче и изглеждаше необикновено състарен и изтощен за годините си – без да губеше хумора и предприемчивостта си.

Един от най-щастливите моменти в живота на Бурмов бе, когато излезе неговият сборник с народни умотворения от Бяла черква – като издание на Академията. Много песни и приказки са записани там от майка му. Вероятно от нея бе наследил своите творчески способности. Като ученик пишеше стихотворения и разкази, издаде книга за деца. Като студент най-напред се насочи към филологията, след това премина към историята. Със своето живо въображение, с умението си да разказва (винаги сме слушали с увлечение неговите разкази), с хумора си, с необикновената си памет за подробности, с отличното познаване на народния език – той би могъл да успее и като писател; винаги съм смятал, че от него щеше да излезе добър белетрист. Но художественото творчество не можеше да изчерпи неговите умствени възможности. Той имаше страст да проучва, да събира материали, да анализира, да построява тези, да търси антитези. Паметта му помагаше великолепно в това отношение; живият му ум, способността му да съобразява бързо, да се ориентира точно и в най-спорните въпроси го правеха истински учен. Бурмов не беше обикновен труженик в науката, трудолюбив педант, амбициозен посредственик, каквито ги има много и за нещастие са надарени с трудолюбие, което прави още по-голяма опасността от тях. Бурмов беше истински талант, даровит човек, надарен от природата с блестящи способности. (Колко пъти сме се шегували, че още като ученик бе провъзгласен за „даровито дете“ със стипендията, която получи от Министерството на просветата, но той е един от малцината, които оправдаха както стипендията, така и нейното наименование.) Беше удоволствие да наблюдаваш проявите на тая дарба. Аз я виждах във всички работи на Бурмов – неповторимите му коментари на Ботев и Каравелов, в статиите и книгите му за Възраждането, в проучванията му на средновековната история, в най-обикновените му публицистични бележки и статии. Правилно Бешевлиев¹³⁰ в разговора ни в събота отбеляза, че Бурмов за разлика от Дуйчев¹³¹, който не може да излезе извън фактите и библиографията, имаше концепции, имаше исторически идеи. А това е най-важното за един историк. Към това трябва да се прибави и друго качество на Бурмов – страстта му към точност, към проверяване на всеки факт, на всяка библиографска или друга податка.

¹²⁹ Иван Динеков, брат на автора, убит в т.нар. отечествена война при Страцин.

¹³⁰ Веселин Бешевлиев – бълг. историк и епиграф.

¹³¹ Иван Дуйчев – бълг. историк и палеограф.

Пътят на Бурмов е типичният път на нашата народна интелигенция. Всичко дължи на себе си. От родителите си не можеше да получи нищо освен дарбите. Няколко години стипендиант, след това лишен от стипендия поради политическите си убеждения, той се издържаше почти от дете с работата си. Материалните грижи отнеха огромна част от енергията и времето му, той трябваше денонощно да коригира, да комбинира и да предприема най-разнообразни неща за хляба; дори до последния момент липсата на достатъчни материални средства бе постоянна, всекидневна тревога в живота му. Но младият Бурмов преодоля всички трудности, завърши университет, подготви се за научна дейност, зае едно от първите места в нашата историческа наука.

Мисля си: онова, което в напредналите страни се формира в течение на редица поколения, у нас е резултат на бърз скок от едно в друго положение; бащата е още на нивата, майката тъче и преде в схлупена селска къща – синът е на университетската катедра. Примерът с Бурмов не е единичен. Разбира се, това бързо развитие, това неимоверно прескачане на степени в развитието изисква огромни усилия и понякога става с цената на важни пропуски и липси в подготовка и умения, и изчерпва голяма част от енергията, рано надломява силите, подрязва крилете за бърз и по-широк размах по-нататък. Оттук и много от недъзите на нашата научна интелигенция, дори и на нашите писатели и творци (задоволяване с първите успехи, тъпчене на едно място, ранно прекъсване на творческата работа). То се отразява до известна степен и на характерите – засилва отрицателните черти в човешката личност. Но независимо от всичко развитието на нашата народна интелигенция е подвиг. Александър Бурмов извърши този подвиг.

Лесно е да се откриват недостатъци в поведението, постъпките, етиката на хората. У някои те се проявяват по-рядко, у други по-прикрито. Бурмов бе пряк човек, не познаваше „дипломацията“ и лицемерието, затова и недостатъците му се проявяваха по-открито, отколкото у мнозина други. Но колко е по-трудно зад всекидневните дребни постъпки да се види истинската стойност на личността! Заради недостатъците си (и не само заради тях – може би много повече заради прямотата, правдивостта и смелостта си) Бурмов имаше неприятели. Но, от друга страна, не познавам друг човек, който да е имал толкова приятели. Той ги печелеше с дарбите и способностите си (колкото и да е странно това – защото те много често предизвикват завист и озлобление), с открития си характер, с общителността си, със своята духовитост и хумор, но също така и с готовността си да подпомогне човек в трудни за него моменти, да се застъпи за близкия, да тича по цели дни за приятелите, често поемайки не малки рискове.

Когато пиша тия редове, вероятно същия момент хиляди хора, които познаваха Бурмов, си спомнят за своите срещи с него – на улицата, в университета, в планината, в някоя млекарница или ресторант, и го виждат – оживен, възбуден, въодушевен, увлечен – да разказва, да се шегува, да подхвърля реплики, които поразяваха със своята находчивост. Хуморът на Бурмов беше нещо неповторимо, шеги[те] се помнеха дълго. През последните една-две години често се разказваше един случай: заседание на отговорно място, ръководен[о] от най-отговорно лице. Обсъжда се въпросът по създаване на нови комитети по различните стопански и

културни отрасли. Бурмов слуша не с особено внимание, смятайки, че малко случайно е попаднал тук. Когато председателстващият се обръща към него – и той да се изкаже по разглеждания въпрос, Бурмов се замисля един миг и после бързо отговаря: „Като историк мога да кажа само едно – сбъдна се мечтата на Левски България да бъде покрита с комитети“. Цялата зала избухва в смях.

Това е само един от многобройните случаи, когато Бурмов със своята духовитост можеше да държи вниманието на цяло събрание и с хумора си да увелича всичките си приятели.

Много хубави думи могат да се кажат за приятеля; онова, което е било слабост в държане и отношение към хората, вероятно постепенно ще избледнее. Но всичко това има ли значение, когато животът е прекършен и пътят към голямата неизвестност на смъртта е безвъзвратно извървян? Клетият Бурмов, съдбата постоянно му отнемаше онова, което му беше дала – и го отнемаше с безпощадно бързи темпове и с несправедлива суровост.

*

Миналия петък в почивния дом ни гостуваха група съветски писатели, летуващи в България. Духовито и забавно ги представи Винокуров от сп. „Юност“. Срещу мене седеше Татьяна Кудрявцева от „Иностранная литература“, познавачка на английската и американската литература. Приятно лице, нежна фигура, разговаря умно и интересно. До нея е мъжът ѝ – киномеец (може би се казваше Таубе?). От другите гости разговарях с литературоведа Марк Поляков, професор по руска литература в Театралния институт в Москва, специалист по Белински¹³², защитил при Гудзий¹³³. Среден на ръст, набита, но подвижна фигура, твърде жив и разговорлив; познава отчасти и нашето съвременно литературознание.

Съветските хора произнесоха няколко горещи речи. За съжаление, патосът на дружбата преобладаваше; комплименти за българската култура, в което вероятно и самите оратори не вярваха. Излишно; предпочитам простите, но правдиви думи. От наша страна поздрави Ив. Мартинов – абсолютно безпомощен, наивен, примитивен. Не успя дори да запази ръководството на срещата – още от самото начало я пое Винокуров.

*

Снощи изпратихме Мира Алечкович с майка ѝ и дъщеря ѝ. В последните ни разговори ми съобщава интересни неща за Десанка Максимович. След войната е имала известни неприятности. Зогович¹³⁴ я обвинявал, че издала книга по време на окупацията. А всъщност се касаело за книга с детски гатанки, поставена под печат още преди това. Мира я защитила – като патриотка, която нарочно напуснала гимназията по „болест“, за да не сътрудничи с немците. Когато Мира била

¹³² Висарион Белински – рус. литературен критик.

¹³³ Николай К. Гудзий – рус. литератор.

¹³⁴ Радован Зогович – черног. поет.

в затвора, идвала майка ѝ да я посети, застъпвала се за нея, стараела [се] да ѝ помага. После дошло второ обвинение от Джилас¹³⁵ – в русофилство по време на Коминформа¹³⁶ и защо редовно приемала в къщи Зогович. Парадоксалното е обаче, че след това, когато самият Джилас излязъл [от затвора], почнал да ходи у Десанка – и тогава я обвинявали, защо го приема.

Мира говори с най-голямо уважение и с искрена любов за Десанка, страстно я защитава срещу всички нападки.

*

На няколко пъти Цанев и Фурнаджиев разговарят пред мен за Яворовото утро през есента на 1924 г.¹³⁷ и последиците на това утро за тяхната съдба. Фурнаджиев е по-примирен. Смята, че е възможно да са сгрешили, но не толкова е трябвало да бъде отношението към тях – трябвало е да ги привлекат, а не да ги отблъснат. Самият той не е бил партиен член тогава. Но страшно му тежи, че две десетилетия е бил наричан ренегат, че многократно е бил унизяван и обиждан. Цанев заема малко по-друга позиция – почти не говори за вина, остро реагира при подобно обвинение, заявява, че ще опише подробно случая, като приведе всички материали, статии, документи.

Утрото е станало в аудитория 45, която е била претърпана; цялото стълбище чак до улицата е било изпълнено с хора. Най-голям успех са имали четиримата – Цанев, Разцветников¹³⁸, Каралийчев¹³⁹, Фурнаджиев. Чели още Я. Янев¹⁴⁰, Стубел¹⁴¹, Панталеев, Багряна (тогава Лиза Белчева), Вл. Полянов¹⁴² (струва ми се). Главното обвинение е, че са се съгласили да четат заедно с двама „шпицкоманджии“, които са усмирявали с оръжие септемврийското въстание. Цанев чел статията за Яворов и нашето време, поместена преди това в „Нов път“.

От следващите епизоди двамата си спомнят преди всичко отзвука в партийния печат, многобройните писма с обвинения в ренегатство, които се печатат в „Наши

¹³⁵ Милован Джилас – функционер на ЮКП, който е в основата на отхвърляне на първия вариант на „македонска азбука“, който е по-близо до българската. По-късно „проглежда“ и става противник на Йосип Броз Тито. Автор на „Новата класа“, давайки пръв дефиниция на онова, което в „народните демокрации“ се наричаше номенклатура.

¹³⁶ Комунистическо информационно бюро – продължение на Комунистическия интернационал, закрит по време на ВСВ, и на неговата политика за вдигане на „всесветовна революция“ и налагане съветския комунизъм на света.

¹³⁷ След участието на Разцветников, Каралийчев, Фурнаджиев и Цанев в тази „буржоазна проява“, защото „четворката“, публикуваща в „Нов път“ на доктринера Г. Бакалов, чете заедно с автори, печатащи в „Златорог“. Следват обвинения в „предателство“ от него и Т. Павлов и четиримата престават да публикуват в „прогресивния печат“.

¹³⁸ Асен Разцветников – бълг. поет.

¹³⁹ Ангел Каралийчев – бълг. писател.

¹⁴⁰ Янко Янев – бълг. философ и литератор.

¹⁴¹ Псевд. на Йордан Бакалов – бълг. писател.

¹⁴² Владимир Полянов – псевд. на бълг. писател Георги Тодоров.

дни¹⁴³“, статията на Т. Павлов¹⁴⁴ за словото на Г. Цанев. Фурнаджиев си спомня още един момент (Цанев казва, че го е забравил) – среща в дома на Г. Бакалов¹⁴⁵ [с] представители на партията: Т. Павлов, Хр. Ясенов¹⁴⁶, Кр. Кюлявков¹⁴⁷ и др., където е било разгледано тяхното поведение. Въпреки конфликта и проявените различия четиримата съвсем не смятали, че напускат революционното движение, че се свързват с буржоазните литератори. Те са смятали да издават свое списание и през първите месеци на 1925 г. са се занимавали с неговата подготовка. По съвета на Лилиев¹⁴⁸ то е щяло да се нарича „Клади“ (по книгата на Разцветников „Жертвени клади“). Обаче идва 16 април¹⁴⁹. Фурнаджиев е арестуван. Арестуван е и Г. Цанев. Някой съобщава на Фурнаджиев в ареста, че Каралийчев вече дал разказ в „Златорог“. След излизането от ареста почва и тяхното сътрудничество в списанието.

В някакъв друг разговор Цанев днес отново вмъква: „Ще напиша за всичко това, но още не е дошло времето, още не може да се каже всичко“.

*

Тези дни чета книгата на Симеон Радев (Фурнаджиев заявява: „не го обичам този човек...“) – „Поглед върху литературата и изкуството и лични спомени“. Книгата несъмнено много интересна и добре са направили, че са я издали. Човек може да не приема критическите позиции и стила на Симеон Радев, но крайно време е у нас да излязат в една серия – както на хърватски – работите на българските критици. Това е история на българската мисъл и на българската интелигенция. Сега ние познаваме най-ярките личности, най-големите имена, макар че и за някои от тях мълчим (д-р Кръстев). Но аз съм убеден, че не само от гледище историческо ще представляват интерес редица статии, прегледи, полемики, потънали сега в страниците на списанията и вестниците. Само като преиздадем творбите им, ще се очертаят пред нас интересни фигури от българската интелигенция.

Симеон Радев не е всекидневно явление. В кръга около „Литературен глас“ неговото име бе почти легенда – Д. Б. Митов го повтаряше постоянно, свързвайки го

¹⁴³ Списание, чийто първи редактор е Антон Страшимиров.

¹⁴⁴ Тодор Павлов – бълг. философ, сталинист, функционер на БКП.

¹⁴⁵ Георги Бакалов – бълг. литератор, комунистически доктринер, след атентата в „Св. Неделя“ емигрира в СССР, където е избран за член на РАН. При пребиваването си в родината на пролетариата „открива“ „телеграмата“ на Хр. Ботев до Парижката комуна.

¹⁴⁶ Христо Ясенов – псевд. на бълг. поет и функционер на БКП Христо Туджаров.

¹⁴⁷ Крум Кюлявков – бълг. писател, функционер на БКП, пребил до смърт известния художник Райко Алексиев, след което ограбил жилището и дрехите му.

¹⁴⁸ Николай Лилиев – бълг. поет.

¹⁴⁹ На тази дата през 1925 г. комунистите взривяват черквата „Св. Неделя“ с надеждата да обезглавят държавата и да я завладеят. Действали са по нареждане на Мейр Абрамович Трилистер-Москвин – началника на чуждестранния отдел на ГПУ, по-късно НКВД, след това КГБ, а днес ФСБ.

с името на Ал. Балабанов¹⁵⁰. Статиите му в сп. „Художник“¹⁵¹ винаги са привличали вниманието, а за „Строителите на съвременна България“ никога не е преставало да се говори. Но самият Симеон Радев десетилетия отсъстваше от България и никой от моето поколение не бе го виждал, не го познаваше лично. Когато в началото на 30-те години бе се върнал, той – струва ми се – живееше твърде затворен живот. Не си спомням дали тогава се запознах с него – скоро заминах за Полша. По-късно като учител в пловдивския колеж получих едно писмо от него от Брюксел – поздравяваше ме за една от моите публикации в изданията на Академията или може би за „София през XIX в. до Освобождението на България“¹⁵². Личното ни познанство започна след това – по време на войната и след 9 септември. Симеон Радев обича да се среща с хора и да разговаря. Най-хубавите разговори сме водили по улиците. Когато беше в твърде тежко материално положение, Т. Павлов¹⁵³ се съгласи Академията да откупува ръкописа на спомените, които ще пише. И той започна. Работата го увлече. Много често ми е разказвал с въодушевление за онова, върху което пише в момента. Имаше трудности – историците искаха да им привежда само факти и да им събира документи – като градиво за тяхната научна работа. Някои се отнасяха недоброжелателно към него, рязко се изразяваха за неговите качества на историк (напр. Хр. Христов). Сим. Радев настояваше да пише спомени, обработени литературно, убеден, че някога ще бъдат отпечатани, защото представляват ценност сами по себе си, а не като суров исторически материал. Насърчавах го категорично в това отношение. Историците се бавеха с рецензирането на тия спомени, затова приемането им бе прехвърлено в Архивния отдел, който тогава ръководех. Стараехме се по-експедитивно да уреждаме откупуването, защото Сим. Радев изнемогваше, едва живееше от оскъдната си пенсия, принуждаваше се да прибегва до заеми. Не познавам неговите ръкописни спомени – те вече представят хиляда или две хиляди машинописни страници; не се съмнявам нито най-малко в тяхната историческа и литературна стойност.

Вероятно някога книжовното дело на Сим. Радев ще се изучава в историята на нашата литература – главно със „Строителите на съвременна България“. Тая книга е крайно субективна, с позициите си ме дразни на всяка страница, но е написана великолепно, с нерв, с историческа релефност, с живи, пластично изградени картини и портрети. Друг такъв писател, който да съчетава историята с мемоарите, ние нямаме. Време е да проучим политическата си мемоаристика и да я привлечем в литературата. Знам пречката – идейно-обществените позиции на авторите. Но времето постепенно ще притъпи политическата острота, ще ни даде историческа перспектива в оценката, за да остане само онова, което представя художествено виждане на епохата и хората.

Сега чета статиите на Симеон Радев – несъмнено с интерес, но с двойко впечатление: възхищавам се и се дразня от едни и същи неща едновременно. Например – стилът: жив, увлекателен, с интересни обрати, с великолепни зигзази на мисълта,

¹⁵⁰ Проф. Александър Балабанов – бълг. литератор.

¹⁵¹ Най-люксовото бълг. списание, издавано от Павел Генадиев.

¹⁵² Излязла през 1937 г.

¹⁵³ По това време е председател на БАН.

но заедно с това на редица места ми се струва, че чета превод на френски текст – френски словоред и френски синтаксис. Или отношението към съвременниците – живо, непосредно, открито, но заедно с това и субективно. Понякога ме дразни авторовото отношение към себе си – изтъква и най-малкото внимание, проявено към делото му (поздравления лично или по телефона за реч или статия, библиографско запитване от чужбина или други твърде обикновени изрази на интерес или учтивост). Не мога да преценявам това само като някаква старческа склонност. Това е проява по-скоро на високо писателско самочувствие. Срещу самото самочувствие нямам нищо против – то е заслужено.

Някога С. Радев е минавал за забележителен стилист. Владимир Василев ми е казвал, че в началото на нашия век ги е преписвал по няколко пъти, за да се учи на стил и език. Същото ми каза и Д. Талев преди няколко дни – той ги е препрочитал многократно – като образец на журналистика. Действително стилът и езикът на С. Радев са много интересно, необикновено явление – стилистът С. Радев не може да бъде отминат. Но от наше, съвременно гледище в езика му има много форми, които са вече архаични; дори се срещат неправилности, които са се превърнали у него вече в езикови навици. Съжалявам, че редакторите не са го посъветвали да ги отстранят.

Но всичко това няма много голямо значение. Четох книгата с истински интерес. Пред мен възкръсваше една епоха. И тя беше толкова по-релефна, колкото по-малко авторът е искал да я приближи към нашата, да я изгради по модела на нашето време. Той е бил далече от тая мисъл и е запазил своята индивидуална независимост. Това е едно от най-хубавите неща в неговата книга. Завиждам му, че е успял да остане в своето време и в своя свят. Затова, когато четем книгата му, ние попадаме в една нова атмосфера, заживяваме в едно друго време, изобразено релефно, запазило целия си аромат и всичките си багри.

Често и сега може да се срещне Симеон Радев по улиците – най-вече по „Раковски“ и бул. „Руски“. Тънка, слаба фигура, с тесни рамене, с лице, върху което следите на повече от осем десетилетия ясно личат. Симеон Радев крачи бавно, вгълбен в себе си (страхувам се понякога, че вятърът ще го отнесе). Слабо вижда, слабо чува и това прави разговора с него вече твърде труден. Когато бързам, не му се обаждам, защото зная – заговори ли, това ще трае дълго и няма да усетя как времето ще измине, заслушан в спомените, които ще разказва, или в кратките характеристики, които ще прави на книги и писатели – винаги интересни, но и винаги твърде субективни.

Ако го срещнете, вгледайте се в неговата крехка фигура – заслужава да се запомни, като призрак от друго време, малко случайно попаднал в нашия свят.

Варна, 7.IX.65, вторник

Снощи група писатели отидохме в с. Девня, по случай откриването на новата сграда на читалището.

Пътят от Варна на запад – равнина, ниви, лозя, хълмове, малки гори. Спираме при Дикилিতаш – в пейзажа има нещо първично. Мисля си – оттук е започнал

пътят на нашия народ, някъде по тия места е било поставено началото на българската държава преди повече от 12 века. Тук са дошли прабългарите, войниците на Аспарух, на коне, сурови, силни. Тук са влезли в контакт със славянските племена, за да се създаде тая сплав, която днес наричаме българи. Не можеш да минаваш по тия краища без трепет, без въображението да те пренесе в историята.

Новият читалищен дом и така нареченият детски комбинат (какво грозно съчетание; всъщност се касае за сграда на детската градина и детските ясли) поразяват с просторността си и модерната си уредба. Това говори за огромния напредък на нашата страна.

Талев поздравява тържеството с няколко шаблонни патетични думи за ролята на читалището през Възраждането. Много хубаво говори по-късно [на] вечерята Десанка Максимович – с подкупваща простота и искреност – за близостта между българския и сръбския народ и езиците им, за нашия напредък в областта на здравното дело, на селото. Родена в село, би желала такъв детски дом и такава читалищна сграда да се изправи някога и най-напред от цяла Югославия в нейното село. Б. Делчев каза силни думи за националното достойнство и националното ни самочувствие¹⁵⁴ – поради това, че тържеството не започна с българска песен и в читалището няма портрети на български киноартисти.

Две впечатления, които заслужава да се отбележат:

Запяха народни певци и певици. Шумното множество – селяни, селянки, деца, насядали пред читалището – се утишиха и заслушаха. Не само мелодията им беше близка на сърцето, но внимаваха преди всичко в думите, в разказа. Реагираха живо на всяка подробност. Наистина, песните през вековете са представлявали народна летопис и хроника на живота, хората, събитията. Текстът в тях е от огромно и основно значение, а музиката и метриката само фон, върху който се извайва разказът. Вниманието, с които тия прости жени слушаха текста, ме поразиха.

Но, от друга страна, с нищо не ги затрогнаха песните на оперните артисти. А те пяха хубаво и неща, които могат да бъдат почувствани и разбрани. Следователно е още рано да се говори за широко разпространение на културата сред нашия народ. Колко много усилия трябва да бъдат направени, за да бъдат причастени народните маси към великите придобивки на човешкия разум и голямото изкуство. Народът притежава усет за красота – това показва собственото му народно изкуство. Но между народната традиция и изкуството на културния свят все още не е прехвърлен мост, все още зее пропаст.

Колко е още сурова народната душа, показва и веселбата по времето на вечерята. Тя се превърна в пиянство. У интелигенцията, която участваше в тая вечеря, се пробудиха тъмните сурови инстинкти. Започна пиянско хоро, каквото никога не бях наблюдавал – хоро с бутилка вино, която от хороводеца минава от уста на уста до края на хорото. Картина грозна и дива – не само за това, че се наблюдава в едно читалищно тържество (къде останаха въздържателските традиции на читалищата?), но защото показва колко тънък е културният слой у нашия народ – пропуква

¹⁵⁴ Само две години по-рано политбюро и по-късно ЦК на БКП на пленум обсъждат и приемат предложението на Т. Живков за „сливане“ със СССР.

се веднага и избухват бързо тъмните отживелици на миналото, грубите пориви на народните празници, проявите на тъмно и ужасяващо невежество.

*

Разговарях тая сутрин отново с Радославов. Спомня си С. Радев в Женева – завършва блестящо. При последните изпити, които подготвя бързо и извънредно успешно, припада от изтощение. Бил пратеник на македонската организация, по убеждения – анархист, както мнозина тогавашни македонски революционери.

Спомени за Траянов – най-чистия и най-безкористния човек. Пак повтаря, че от 1923 г., когато бил уволнен като секретар на българския консул в Бреслау, почти до края на живота си не е заемал платена служба – с изключение на кратък период, когато бил назначен за помощник на Лилиев в Народния театър. Траянов бил от македонски произход. Учил първоначално в Петербург, а след това във Виена, където се и оженва. Не пазел никакви архиви; веднъж го сварил как горял писмата си в печката. Познава го от 1914 г. – оттогава до края на живота му никога никаква сянка не е минала над тяхното приятелство.

*

С Цанев днес потърсихме в хотел „Гладиола“ съветския литературовед Поляков (Марк Яковлевич). Разговаряхме дълго с него и жена му Ада Александровна, физичка. Чудесна приятелска атмосфера за разговор. Поляков я поддържа с присъщия си хумор; ние с Цанев се опитваме да правим същото. Разговаряме за нашата и съветската литература на общ език, който лесно намираме.

Варна, 10.IX.1965, петък

От миналата вечер тук е полският писател Лютовски, драматург, автор на шумялата преди десетина години пиеса *Ostry dyżur*¹⁵⁵. Висок, строен, с умно лице, лекар по професия, твърде интелигентен, говори на няколко езика (руски, немски, френски, чешки). С жена си Алиция представят чудесна двойка – тя е млада, хубава, мила и интелигентна (работи като юрисконсулт в Полската академия на науките).

По време на войната Лютовски първоначално е живял в Лвов (той е от там), а после – във Варшава и е взел дейно участие във Варшавското въстание с *Armia Krajowa*¹⁵⁶. Следвал е след войната медицина.

Говорим за положението на полските писатели. Тежи им превентивната цензура, недоверието на властта. Самият той е имал много трудности с пиесите си.

¹⁵⁵ Спешна операция.

¹⁵⁶ Най-голямата съпротивителна организация в окупирана Полша през ВСВ. Частите на Червената армия изчакват германците да потушат въстанието и да разбият АК, която е свързана със Задграничното правителство. Затова руснаците гледат на нея като пречка за завземането на страната от местните комунисти.

Съобщава ми интересни данни за смъртта на Бой-Желенски¹⁵⁷. Изведен на разстрел, прочитат му някаква присъда: обвинявайки го в бунт срещу Третия райх. Преди самия разстрел той отговаря смело, че споменът за Третия райх ще трае по-малко, отколкото споменът за неговата собствена смърт.

Вчера разглеждахме с тях Златните пясъци, Горския кът, „Воденицата“, „Кощарата“. Възхитени са от помислите на българските архитекти и българската архитектура изобщо – поставят я по-високо от полската и югославската; отбелязват бързия напредък на България – в това отношение върви преди нея само Румъния.

Говорим за Мах. Бил е с него само няколко часа преди смъртта му. Изтъква с най-дълбоко чувство на преклонение неговите качества на човек и приятел.

София, 19 септември 1965, неделя

Много разговори напоследък около статиите на Людмил Стоянов за поезията – в „Лит[ературна] мисъл“ и „Септември“. Тая сутрин ми се обаждат по телефона Божидар Божилов¹⁵⁸ (възстановява старата традиция на неделни телефонни разговори). До известна степен е смутен от статията в „Лит[ературна] мисъл“ – чете ми пасажите за Н. Фурнаджиев; намира ги субективни, опростителски, вулгарни. И на мен ми прозвучават така, при все че още не познавам цялата статия и не знам как звучат в контекста. Божидар смята, че Фурнаджиев ще ги преживее тежко. Може би – защото дори и зрънцето правда, което има в тях, всичко е казано остро, саркастично, преднамерено язвително.

В сряда разговарях със Здравко Петров¹⁵⁹. Пихме кафе на площад „Славейков“ – още с някакъв негов познат, след това се изпращахме по „Граф Игнатиев“ до моста. Когато останахме сами, заговорихме за дискусията в „Септември“. Тая дискусия се е превърнала вече в нещо много неприятно за него, както казва – в някаква хайка. В това отношение особено се използва статията на Емил Манов¹⁶⁰, която в известни среди се развява като знаме. Много го тревожи статията на Л. Стоянов, която е под печат. Тя е предизвикана от злоба към Фурнаджиев, но е изпълнена и с много несправедливи оценки и квалификации за млади критици. Да му се отговори, е неудобно – възрастта, заслугите му в развитието на нашата литература. Крайно неприятно е, че се възкресяват стари вражди и борби от двадесетте години и в тях се вплитат и имената на младите, които нямат нищо общо с тия борби. Здравко Петров признава остротата на своята статия и на статията на Куюмджиев¹⁶¹. Тая острота се явила в резултат на несъгласието на „Септември“ дълго да не им дава място за отговор на Пенчо Данчев¹⁶², но нима би трябвало по такъв начин да им се отвръща.

¹⁵⁷ Тадеуш Бой-Желенски – пол. писател.

¹⁵⁸ Бълг. поет.

¹⁵⁹ Бълг. литературен критик.

¹⁶⁰ Бълг. писател, функционер на БКП.

¹⁶¹ Кръстьо Куюмджиев – бълг. литературен критик.

¹⁶² Бълг. литературен критик.

Изказвам своето мнение – дискусията за критиката не биваше да започва с техните статии; това ѝ придаде характер на полемика, която засяга личности.

*

Един тъжен час при гроба на Бурмов в неделя, на другия ден след връщането ми от Варна. Група приятели – Жак Натан¹⁶³, Стойко Стойков¹⁶⁴, Мих. Геновски¹⁶⁵, Маньо Стоянов¹⁶⁶ ... Геновски произнася няколко думи над гроба. Всичко е напразно. Купчина пръст, повехнали венци. Царство на мъртвите – нима Бурмов би могъл да има нещо общо с него.

*

Утре заминавам за Виена, за заседанията на Международния славистичен комитет. През 1961 г. няколко часа – на път за Париж – прекарах няколко часа на виенското летище, но никакъв полъх от Виена – стандартен живот на голямо, модерно, шумно летище.

Спомням си една друга Виена – през лятото на 1934 г., малко тъжна и пуста поради скорошното убийство на канцлера Долфус¹⁶⁷ (по уличните телефонни будки още стояха следите от куршуми и престрелки), но все пак прекрасна.

На път от Варшава за София с Георги Димитров¹⁶⁸ в началото на юли се отбихме във Виена. Там беше жена му – Люба Паликарева¹⁶⁹ – на гости у семейство инж. Горан Минчеви; трябваше да я вземем и да продължим по Дунава с параход¹⁷⁰. Георги бе някога живял във Виена и мислехме, че лесно ще се ориентираме в големия град. Всъщност несполуките ни почнаха още на гарата – не успяхме да се свържем по телефона с Люба, а беше ранна сутрин – неделя – и решихме да тръгнем из града да обикаляме, докато стане по-удобно да отидем направо у инж. Минчеви.

Още първите впечатления бяха изумителни: от гарата до политехниката, Фаворитенщрасе, Художествената академия, операта, черквата „Св. Стефан“. Високите ѝ готически кули смайват погледа, а вътре се отслужваше неделна литургия. Стояхме дълго време, заслушани в тържествената музика на органа и в нежните гласове на детския хор. Органната музика ме е вълнувала винаги и навсякъде съм я търсил, но тоя спомен от Виена никога не ме е напуснал.

¹⁶³ Бълг. икономист, функционер на БКП.

¹⁶⁴ Бълг. езиковед, близък приятел на Петър Динеков.

¹⁶⁵ Михаил Геновски – член на казионния „оранжев“ БЗНС.

¹⁶⁶ Бълг. историк.

¹⁶⁷ Енгелберт Долфус – австр. канцлер, убит от привърженици на Аншлуса.

¹⁶⁸ Георги Димитров-Гошкин – бълг. литератор, функционер на БКП.

¹⁶⁹ Бълг. художничка.

¹⁷⁰ По времето на комунистическата диктатура, когато малцина получаваха разрешение да пътуват на Запад, това бяха едни от най-желаните екскурзии, не на последно място заради виенския битпазар.

Три дни, прекарани във Виена – чудесни дни, въпреки тревожното вътрешно и международно положение. Сега подробностите са избледнели, но спомням си тоя град на паметници – Брамс, Моцарт и Бетовен; Шилер и Гьоте един срещу друг – първият устремен и неспокоен, а вторият потънал в своята олимпийска съсредоточеност. Опернринг. Дворецът на Хабсбургите в центъра на града, парламентът, общината, паметникът на Мария Терезия и още толкова много площади и булеварди, паметници и дворци.

Едно от най-силните ми преживявания беше Музеят по история на изкуството. Там на площада (доколкото си спомням) бляха пред него Шилер и Гьоте и техният патронаж създаваше особено настроение в тоя музей. А там имаше какво да се види – от египетските мумии и барелефи до модерното изкуство. Дълго се захласвах пред Веласкес¹⁷¹ – никъде по-късно не видях толкова негови платна, а също пред удивителния Брьогел¹⁷², който със своето палаво въображение ме очаровал винаги.

Но Виена е не само в изкуството и паметниците. Виена е в сладкарниците и ресторантите, хълмовете Гринцинг и Кобенциг, където вечер се изкачвахме със сандвич в ръка, за да пием бира и да се наслаждаваме от гледката на града, виенските гори, асфалтирания път, който водеше към тях, тиролските кръчми, където се танцуваха весели валсове, светещия отдалече Пратер, дунавския канал и кея, дори гръцкия ресторант, където последната вечер отидохме да ядем кебапчета...

И още едно прекрасно българско семейство – старият инженер Минчев (вероятно той е бил по-млад, отколкото аз съм сега), с бухнали мустаци, със сърдечна усмивка; гостоприемната съпруга, която още първия ден ни нагости с чудесни пълнени чушки (може да ги оцени само този, който се връща от Полша), дъщерята Здравка Минчева, която следваше история на изкуството и която беше наистина вдъхновен водач по виенските музеи. Това семейство имá трагична съдба – само няколко години след това бащата беше убит от случаен човек във вилата си във Варна; майката вероятно отдавна е починала, а дъщерята се откъсна от България – остана във Виена. Видях я за малко преди три-четири години, когато бе дошла за две-три седмици в София...

И Георги, и Люба тогава бяха други хора – млади, влюбени един в друг, живеещи като птички божии – при голяма материална оскъдица, но увлечени от своето изкуство. Обичах да бъда в тяхната компания, особено във Варшава – там те бяха най-добрите ми приятели.

След тия три чудесни дни, със следващия рейс на парахода потеглихме за България по Дунава – Будапеща, Белград, Видин. Пътници в трета класа, нощем спяхме по столовете в ресторанта; келнерите ни вдигаха много рано, качвахме се още в ранния хлад на палубата и цял ден съзерцавахме реката и крайбрежните равнини.

Спомням си един дребен епизод. Васил Сеизов, който бе прекарал като журналист една година във Варшава и си бе заминал през април, ми писа, че си забравил чадъра и ме молеше да отида да го взема от хазайката и да му го занеса в София.

¹⁷¹ Диего Веласкес – исп. художник.

¹⁷² Питър Брьогел-Стария – нидерл. живописец.

Наистина, чадърът беше там и го взех. Тръгнах с него от Варшава и през целия път до Виена ми се пречкаше – във влака, по гарите; чудех се къде да го сложа, връзвах го за куфарите да не го загубя. Той зае своето място и на гардероба във виенската гара, пътува с нас на парахода, причиняваше ми разни неприятности във влака от Видин до София. Слава богу, донесох го благополучно до София – след повече от седмично пътуване, но го забравих в трамвая за Красно село. Напразно го търсих след това в трамвайното бюро за загубени вещи.

Сеизов никога не ми повярва, че съм го взел от Варшава...

*

Тези дни чета книгата на Донка Петканова¹⁷³ „Въпроси на старобългарската литература“ – сборник от шест статии, предназначени за издателство „Народна просвета“. През пролетта четох коректурите на книгата ѝ „Дамаскините в българската литература“ – трябваше да оправям много грешки на езика, граповости на стила, наивности на научния израз. И за това тя ме помоли да прочета ръкописа на новата ѝ книга (защото тогава имаше моменти, когато изпадаше в състояние – трябваше да я успокоявам и обнадеждавам постоянно). В сегашната ѝ книга всичко това е почти напълно преодоляно, направила е огромен напредък в езика и стила („Дамаскините“ бяха първата ѝ работа, кандидатска дисертация). Тук не говоря за богатия материал, който е събрала, интересните анализи, които прави.

Понякога несправедливо се изказват за нея; и вчера чух, че била „посредствена“ – разбира се, от човек, който не познава работата ѝ. Всъщност Петканова е един от най-добрите примери колко много може да се постигне чрез систематичен труд и сериозно отношение към проблемите. Тя утре заминава за Берлин. Не се съмнявам, че трите години, които ще прекара там, ще бъдат особено полезни за развитието ѝ. Но у Петканова има не само труд, не само склонност да събира материали, но и усет за анализи и способност за създаване на известни концепции – последните ѝ статии показват това.

ТЕТРАДКА № 26

Виена, 22.IX.65, сряда

Трети ден във Виена. Сутрин и следобед заседаваме в Университета, през другото време обикаляме из града. Досега заседанията са кратки, без обширни изказвания, без спорове. Вчера ги откри Ягодич¹⁷⁴ – говори първоначално на немски, след това на руски – за мястото на славяните в старата австро-унгарска държава, за учени от славянски произход във Виенския университет, за създателите на ви-

¹⁷³ Бълг. медиавистка.

¹⁷⁴ Рудолф Ягодич – австр. славист.

енската славистика – Копитар¹⁷⁵, Миклошич¹⁷⁶, Ягич¹⁷⁷, Трубецкой¹⁷⁸. Докладът на Вл. Георгиев¹⁷⁹ за Софийския славистичен конгрес е кратък и безидеен. Избират се нови членове на Международния славистичен комитет – влизат между другите Кшижановски¹⁸⁰ и Леков¹⁸¹.

Проф. Хавранек¹⁸² – председателят на комитета – не е дошъл, болен, предстои му операция. В залата изведнъж се появява проф. Мазон¹⁸³. Макар и малко отслабнал и побелял, походката му е все така бърза и подвижна, очите му са все така живи. Вероятно това е най-старият от присъстващите – над 80 години. Още не е взимал участие в изказванията. Тук е и енергичната фигура на Якобсон¹⁸⁴ – поздравява се с мен твърде сърдечно. Приятелски се срещаме с Кошминдер и Браун – след моето гостуване в Западна Германия те са изпълнени със симпатия. Браун успява да ми прошепне, че ни са извънредно благодарни за Холиолчев¹⁸⁵ – великолепно се справя с работата си в Гьотинген. С Кшижановски разговарям кратко – успява да ми съобщи, че са прекарвали едно ужасно лято в Закопане – без слънце. От Съветския съюз са Виноградов¹⁸⁶, Дм. Марков¹⁸⁷, Борковски, Робинсон¹⁸⁸, Белодед¹⁸⁹, Мясников (припомням му нашето запознаване през 1952 г. в Берлин на конгреса на немските писатели, където те присъстваха с Шчипачов¹⁹⁰).

Вчера следобед чехите изложиха своята концепция за конгреса – концентрация на проблематиката, по-малко доклади, тезиси, вместо въпроси и отговори... Много умно възрази Виноградов – абстрактно приемлива, на практика тая теза крие опасности. Като принцип се приема, но определиха се председателите на четири комисии, които днес ще уточнят проблемите, и това ще покаже до каква степен може да се постигне предлаганата от чехите концентрация.

Университетът е огромна сграда на широкия булевард, където недалече са Общината, Парламентът, Бургтеатър. Две краси[ви] дъговидни стълби водят към

¹⁷⁵ Ерней Копитар – словенски лингвист, поддръжник на австрославизма.

¹⁷⁶ Франц Миклошич – словенски славист, един от основоположниците на австрийската славистика.

¹⁷⁷ Ватрослав Ягич – хърв. славист.

¹⁷⁸ Княз Николай С. Трубецкой – рус. лингвист, живял и преподавал в София, един от основателите на Пражкия лингвистичен кръг.

¹⁷⁹ Акад. Владимир Георгиев – бълг. езиковед.

¹⁸⁰ Юлиан Кшижановски – пол. литератор.

¹⁸¹ Проф. Иван Леков – бълг. езиковед и славист.

¹⁸² Бохуслав Хавранек – чеш. славист.

¹⁸³ Андре Мазон – фр. славист.

¹⁸⁴ Роман Якобсон – рус. езиковед-структуралист.

¹⁸⁵ Христо Холиолчев – бълг. езиковед, точно по това време вербуван от ДС за „агент-осведомител“ и остава такъв до 1979 г.

¹⁸⁶ Виктор В. Виноградов – рус. литератор и езиковед, член на БАН, близък с А. Ахматова.

¹⁸⁷ Дмитрий Марков – рус. езиковед.

¹⁸⁸ Андрей Н. Робинсон – рус. езиковед.

¹⁸⁹ Иван К. Белодед – укр. езиковед.

¹⁹⁰ Степан П. Шчипачов – рус. поет.

главния вход. Вътре обширни коридори и стълбища, украса на високите стени, бюстове на бележити професори. Всичко е просторно и светло.

Вече два дни обикаляме из Виена – със Стойко¹⁹¹, Емил Георгиев¹⁹², Лиляна Минкова¹⁹³, която е тук от един месец. Виена е един от най-красивите градове, които съм виждал. Избледнелите стари впечатления постоянно добиват път чрез новите. Преди всичко – това великолепен център с Общината и Парламента, с градината и дворците в Бурга – с тяхната просторност и прекрас[но] очертани линии, с двата музея и площада между тях (паметникът на Мария Терезия е непривлекателен – претрупан и помпозен), с Операта и кварталът около нея – тесните улици на стария град наред с блестящите витрини на Кертнерщрасе, която от Операта води до черквата „Св. Стефан“. Снощи влязохме в нея и попаднахме на служба с вълнуваща тиха органна музика (Лилиана Минкова ми прошепва – свири малкият орган.) Ако не трябваше да бързаме за Операта, бих останал тук още дълго.

Навън фучат автомобили в лудо движение, градът е изпълнен с бензин и шум, но тук не достига нищо – органът звучи несмущаван от страничната шумотевица на големия град. Огромната снага на черквата се издига внушителна и прекрасна, кулата ѝ – леко осветена – се забива дълбоко в небето.

Прекрасно осветена вечер е Вотивкирхе – недалече от нашия пансион, на площада на гърба на университета. Под светлината, която извира от всяка гънка, цялата каменна сграда е сякаш изплетена от дантела. В здрачното небе тая дантела се очертава с необикновена прелест.

Виена е град, който е създала една империя. Внушителността на сградите, грамадните площади, широките улици и булеварди е трябвало да отговарят на величието на империята. Несъмнено, стилът на всички постройки и на цялото градоустройство е немски, но все пак колко различен е от онова, което съм виждал в Германия, в Берлин и дори в Познан¹⁹⁴, в който прусашкият дух е оставил значителни следи. Дори в почернените каменни блокове на университета, общината и парламента, на Бургтеатър и Операта има нещо леко, стройно, увлекателно красиво, дори весело. Минават покрай тия сгради, навлизате в зелените градини – и на душата ви е просторно и топло. Очите ви се наслаждават на прекрасните линии, човек е щастлив, че [е] попаднал макар и за няколко дни само в този град на красотата. Три века тук се смесват в очарователни съчетания – осемнайсетият, деветнайсетият и двайсетият. Виена се подмладява, без да се отказва от вековната си физиономия – стара и нова Виена носят същата и неизменна своя усмивка. Тая усмивка е не само в просторните градини и площади, във великолепните дворци и обществени сгради, но и в тесните улици, и в търговския център, и в блестящите витрини – особено вечер, когато над тях заиграват многобройните неонов светлини.

Пиша тия думи и чувствам, че те слабо изразяват онова, което бих искал да кажа – думите не попадат във фокус. Твърде общите възхищения не предават пре-

¹⁹¹ Стойко Стойков – бълг. езиковед и приятел на автора.

¹⁹² Бълг. езиковед.

¹⁹³ Бълг. филолог и преводач.

¹⁹⁴ Провинция Позен е част от Прусия от 1848 до 1918 г.

лестта на Виена. Може би някой детайл би говорил повече – например барелефът на Бетовен на улицата, на която живеят при входа на стара, с твърде скромна фасада черква; в стената е взидана плоча, че тук е бил опять Бетовен; от другата страна на входа – бюст и плоча за Шуберт, който също е бил опять тук и една година преди смъртта си за тая черква е написал [*авторът е оставил изречението недовършено*].

Изведнъж тия плочи ти припомнят, че Виена е бил в миналото град на музиката и на великите музиканти. И продължава да бъде – снощното представление на „Риголето“ в Операта показва това.

Да бъдеш във Виенската опера – преди всичко самата сграда вече ти създава особени емоции. Залата е от стар тип – партер, пет балкона с ложи, голяма сцена. Но коридорите и фойетата са великолепни, обширни, блестящи. Дясното фойе е цялото в гоблени и създава особена тържествена атмосфера. Това е било сграда за показ – тук са идвали най-блестящите представители на империята: аристократи и висши сановници, офицери и знатни, за да покажат блясъка и могъществото си; ложите са били изпълнени с разкошните тоалети на жените, с красиви голи ръце и голи рамене. По коридорите и фойетата в дългите антракти е шумяла коприна.

И сега в ложите се виждат множество красиви жени, чудесно облечени.

Но това е само външната страна на Виенската опера тази вечер. Онова, което покорява, привлича, изпъква с необикновена наслада, е самото представление. Мелодичната музика на Верди звучи от един съвършен оркестър (дирижира Wilhelm Loibner); оркестърът никъде не заглушава певците, постига великолепни нюанси, мекота, звучност и емоционалност, каквито рядко или може би никога не съм чувал в оперно представление (навярно само в Парижката опера през 1961 г.). Вкусът, мярката, финесът – ето, което най-силно ме покорява, защото най-малко го има у нас.

Виенската опера винаги е събирала най-добрите певци. И сега певците са великолепни – публиката ръкопляска дълго след всяка ария. Особено голям е успехът на Риголето (Костас Паскалис, вероятно грък); в третата картина залата избухва от възторг, публиката не дава оркестърът да продължи дълго време. И наистина Риголето е много добър – дълбоко драматичен и силно изразителен в играта, с глас, който внушава образа пълно – овладян, пълнозвучен, развълнуван, мощен във височините, емоционален и изразителен в средните тонове. Но онова, което най-силно ме порази, което ме пренесе в най-чистите сфери на голямото и рядко изкуство, бе за мен арията на Джилда във втората картина. Незаменима Джилда! Джилда, която никога не се забравя! Артистката Мими Курце (Mimi Coertse), казват, че е от Южна Африка, холандка, не търси никакви ефекти, не използва колоратурата, за да блести; тя е вгълбена в себе си, изпълнена със съзерцание, нежна, с дълбоко вътрешно вълнение. Тя владее гласа си до съвършенство (никога не съм чувал такъв овладян и тъй прекрасен женски глас), използва всичките негови изразни възможности, но с мярка, която те кара да изтръпнеш, уловен, замаян от красотата на изкуството. И как играе! Никога няма да забравя края на сцената, когато бавно се изкачва по стълбите, спира се почти на всяко стъпало и все така бавно изчезва. Публиката избухва във възторжени ръкопляскания – те

продължават дълго. И артистката е принудена да излезе отново на сцената, да се спусне по стъпалата, да се поклони и да се изкачи пак по стълбите – и при това го прави два пъти!

Едно от най-важните оправдания, за да живее човечеството, това е, че е създало талантиливи хора. Снощи, когато слушах арията на Мими Курце, трепет премина по цялото ми тяло – както винаги, когато човек се докосне до голямото и истинското изкуство. Когато играеше и пееше, артистката бе абсолютно съсредоточена в себе си, а когато излизаше пред завесата, показваше се едно мило, усмихнато и добро лице, в което ми се струва – нямаше нито капка поза. И това правеше още по-очарователна тая необикновена жена.

Постановката и сценографията напълно традиционни, реалистични – както виждах това и в Париж, и в Западна Германия. Най-напред тоя традиционализъм учудва – свикнали сме да свързваме със западното изкуство всички нови търсения. На какво се дължи тоя традиционализъм – на нагаждане към вкуса на широката публика или на чувство за мярка, резултат на здравата база, върху която е стъпила вековната култура на тия страни? Ние сме млад народ, с млада култура (от съвременен тип), без опора в дълголетни традиции. Затова и лесно се колебаем – от една крайност към друга, от натурализъм и плосък фотографизъм до пълна абстракция и условност. Когато гледах постановката на „Риголето“ – с тия напълно реалистични декори на дворец, улици, полски пейзаж, сняг, действителни, нормални светлини – и при това всичко изработено от художник, който е имал чувство за красотата на естественото, почнах да жала за нашите някогашни постановки. Наистина, имаше моменти, когато те ни бяха дотегнали с фотографската си точност, но сега не по-малко дразни и другата крайност – пунктирани линии, абстрактни очертания без локален, битов или исторически колорит; при това често се играе с вдигната завеса в началото и през антрактите и се унищожава напълно реалността на творбата. Режисьорите се водят от намерението да покажат, че няма разлика и няма граница между онова, което става на сцената и живия живот, че героите са просто хора от публиката. Понякога това действително може да се направи, но ако се прилага постоянно, то води до обезличаване на драматичните творби. Колко хубаво е, че когато се вдига завесата на „Риголето“, ти веднага се озоваваш в един друг свят и тогава героите се открояват релефно – като хора със свой живот, със своя съдба – различна от нашето всекидневие. И цялата творба получава жизнения и художествения си релеф, действа като изкуство. Все пак изкуството е изкуство и животът е живот – колкото и да са свързани едно с друго, колкото взаимно да са зависими и обусловени.

Виена, 24.IX.1965, петък

Предпоследният ден във Виена. Заседанията на комитета са към своя край, вървят гладко и при пълно разбирателство. Опитвам се на няколко пъти да разговарям с Мазон – почти е невъзможно: слабо чува, мъчно съобразява, питам го за едно, отговаря за друго. Не се учудвам, че той, който винаги е бил много активен,

този път не взе думата нито веднъж. При това забелязвам, че се движи бавно и леко накуцва с единия крак. Все пак намерил е сили и кураж да дойде във Виена.

От френската делегация най-активен е професор Гард от Екс-ан-Прованс. Доста типичен французин, със закръглена, ниско остригана глава, повече нисък, отколкото среден, пълничък. Спомням си го от 1961 г., когато го посетих в Екс-ан-Прованс; при него ме прати Мазон. Тогава ми се стори твърде затворен, малко припрян. Сега се оказва, че е общителен, жив, разговорлив, надарен с хумор. В сряда вечер в Гринциг попаднахме на една маса с Еджертън и Волман; Гард се развесели – след хубавото бяло вино – и не само постоянно говореше, но пя всякакви песни – чешки, френски, руски...

Същата сряда следобед с Мясников, Марков и Робинсон тръгнахме да им покажем оная част на Виена, която вече познавам – те още нищо не бяха видели от града. Минахме през градината пред Университета и Ратхауса. Пред нас се откриха прекрасните очертания на дворците, куполите на двата музея – за изобразително изкуство и естествено-историческия, многобройните паметници – между другото [на] Шилер и Гьоте. В Шилеровия паметник има повече „романтично-барокови“ елементи; паметникът на Гьоте е изграден в по-спокойни линии; фигурата е внушителна, изразът на лицето е великолепен. Сякаш – както забеляза Мясников – поетът е спрял за малко на тоя булевард, загледал е спокойно пред себе си, но ще стане отново и ще тръгне. Видях тия паметници и през нощта, когато снощи се разходихме с Д. Ф. Марков – светлината на уличните лампи падаше великолепно върху фигурата на Гьоте, а в дъното на малкия площад се изправяше цял облян в светлина Шилер.

Виена носи непрекъснато изненади. Вчера попаднах някъде зад черквата „Св. Стефан“ (няколко пъти влизах в нея, дори със съветските другари се изкачваме на кулата ѝ, за да видим града) на малък площад с изразителен паметник на Гутенберг; днес Министерството на просветата, където ни прие австрийският министър, се оказа на тесен площад с чудесна черква в средата (Миноритската черква¹⁹⁵, откъдето е името на площада – Minoritenplatz), около която почти плътно са прилепнали високи и красиви стари сгради. Площадът е близо до Бургтеатъра, но мъчно може да се намери – към него водят малки улици, шумът на града почти напълно се заглушава и тишината още повече увеличава прелестта на тоя удивителен кът. Изключително интересна е и Националната библиотека. Човек тук би трябвало да поработи, за да може да усети богатството ѝ, но сградата прави впечатление и от пръв поглед. Тя е в „бурга“¹⁹⁶, в непосредствена близост до императорския дворец. Поразително впечатление прави огромната, блестящо украсена зала, построена специално от принц Евгений като библиотека¹⁹⁷.

Красотата на Виена е и в някои детайли, които също откриваш внезапно: например каменната фигура на майстора-строител, която излиза от самата стена на

¹⁹⁵ Орденът на миноритите (по-малките братя на Христос) е по-известен като Францисканския орден.

¹⁹⁶ Някога защитената от крепост част от града.

¹⁹⁷ Библиотеката е построена по нареждане на император Карл VI, а в тържествената зала се съхранява библиотеката на принц Евгени Савойски, който бил запален библиофил.

„Св. Стефан“. За разлика от редица други фигури, изваяни с барокова претрупаност, тая фигура (всъщност е по-скоро глава) е сурова, с отсечени линии, но извънредно изразителна с простия си реализъм. И още колко неща има в тая сграда, които човек не може да види при такова кратко посещение!

Разбира се, Виена е не само красота. Връщайки се снощи, минах зад Ратхауса и събърквайки пътя, попаднах на грозни, сиви улици, на почернели от времето, праха и мръсотията сгради, допрени една в друга, ту високи, ту ниски. Улиците бяха почти безлюдни, защото беше след полунощ, но това само увеличаваше грозотата им. Стари едноетажни виенски къщи и до тях безредно строени сгради от капиталисти, дружества и т.н. за печалба – за помещения на учреждения и работници, за жилища, които поглъщат по-голямата част от населението на двумилионния град. Днес картината се повтори – само на десетина минути от парламента същите сиви и досадни сгради, потънали в прах, с покъртени мазилки, с грозни входове. Влизахме в един от тия входове с Минкова, за да търсим някаква българка, женена отдавна за австриец. Не само стълбището беше неприятно и овехтяло, но и самият апартамент, въпреки обширността му. Оживяваше го само домакинята, запазила и след тридесет години очарованието на някогашната си красота и топлия интерес към родината. Близка на Фурнаджиеви, оказа се и добра позната на Ат. Далчев¹⁹⁸, за когото поведохме разговор, изпълнени и двамата с искрено възхищение от личността и поезията му.

За да опознае човек Виена, вероятно са необходими много дни. Казват, че Гринцинг е един от най-хубавите му кътове, с прекрасни къщи и вили (богатите виенчани живеят не в центъра на града, но в периферията). В сряда трамваят ни отведе там, но мъчно можеше да се види неговата прелест (а някогашните ми впечатления от Гринцинг са съвършено избледнели). Обаче прекрасната обстановка на типичния немски ресторант със светлите дървени маси, с уютните ъгли (затова и ресторантът бе препълнен), с лозницата пред входа (в нея имаше нещо южно, балканско) – ни създадоха чудесно настроение. Якобсон беше неизчерпаем с тостовете си; дори и Ягодич намери виенския хумор в приветствието си. Присъстваше вдовицата на Трубецкой – възрастна жена, с малко уморено лице, и нейната висока, красива и жива внучка – Варвара Исаченко (дъщеря на проф. Исаченко от първия му брак). Между приятните хора бе и младата лекторка по полски във Виенския университет Zielinska.

Не е необходимо обаче много да се живее във Виена, за да се види една от най-страшните ѝ язви – проституцията. Снощи изпращах късно Д. Марков до съветското торгпредство¹⁹⁹, където е настанена съветската делегация, и на връщане реших отново да мина по блестящите, сияещи от нишки неонов светлини улици от Операта към „Св. Стефан“, в посока към университета. Кертнершрасе и Грабеншрасе бяха почти безлюдни в тоя късен час. Но по ъглите пред витрините чакаха жени с дебнещи погледи – сами или на двойки; понякога се разхождат, но повече стоят на едно място. Върнах се към парижките си спомени – Плас Пигал,

¹⁹⁸ Атанас Далчев – бълг. поет и преводач, недолюбван от комунистите през първите две десетилетия след преврата на 9.IX.1944 г.

¹⁹⁹ Търговско представителство.

улиците някъде зад халите. Бях потресен от тия усмивки, които те викат съвършено открито, от стъпките, които те приближават и настигат, от думите, които ти повтарят тези нещастни жени. Най-ужасната от всички професии, унизителна за достойнството на човека. Проституцията е познато зло на нашата съвременна градска цивилизация (всъщност тя не е само съвременно зло), морализирането тук е съвсем излишно; отдавна са банализирани и опитите да се навлиза и чопли в душите на тия жени и все пак не мога да се примиря. В центъра на Виена – градът, в който е възплътена такава неповторима красота – ме обхванаха най-тягостни мисли. Уви, високата цивилизация на съвременното човечество се оказва безсилна в много отношения – съвсем не е излекувала социалните язви, още повече е задълбочила и увеличила моралната ръжда в обществото...

Ходих вчера на приема в Ратхауса; дълъг разговор със съпругата на проф. Хам. Оказа се полякиня (майка ѝ била хърватка) – все още е твърде млада и извънредно очарователна, с присъщата на полякините вътрешна култура и привлекателност. От четири години вече живее във Виена и съвсем не скрива тъмните страни на тукашния живот. Разказва ми за споровете на неотдавнашната театрална конференция (дълго говорим за полския театър) и за нападките на някои западни делегати срещу социалистическите страни – за липсата на творческа свобода. Но за каква свобода може да се говори и тук – отбелязва г-жа Хам, когато човекът на изкуството само теоретически е свободен – на практика той е зависим от ония, които владеят материалните средства...

Харесва ми тая трезвост в оценката на живота на Запад; чувам я вече няколко пъти – като едно предупреждение да не се създават илюзии...

*

Имах много разговори тия дни. Мясников на няколко пъти споделя с мен мислите си за символистите и особено за техните естетически възгледи и търсения, говори с уважение за формалната школа (дели руския формализъм на същински формализъм с типичен представител Шкловски²⁰⁰, и на формална школа начело с Якобсон), обективно оценява редица отричани до сега прояви на естетическата и теоретическата мисъл през 20-те и 30-те години. Мясников, комуто напомним, че се познаваме от 1952 г. – от конгреса на немските писатели на Берлин, проявява особено доверие към мен и търси компанията ми. Твърде уморен, с болезнен вид – струваше ми се над 60 години – а се оказа роден (според Марков) през 1913 г. Говори ми за прекрасните впечатления на дъщеря си от България (занимава се с история на руския език).

Няколко дълги разговори с Марков за Велчев²⁰¹ и Русалиев²⁰² (въздържах се да правя квалификации, като познавам неговата склонност да събира мнения и оценки при такива случаи от различни хора), за българската литература и особено за поезията. Разказва ми за работата над Историята на световната литература, която

²⁰⁰ Виктор Шкловски – рус. литературен критик и писател.

²⁰¹ Може би става дума за художника Георги Велчев.

²⁰² Владимир Русалиев – бълг. автор.

се готви в Москва. Съгласяваме се и двамата в оценката на Ханчев²⁰³ – като най-характерен изразител на развитието на българската поезия през втората половина на 50-те години, поет с нова чувствителност, с нови средства, със забележително поетическо майсторство. Марков отбелязва и творчеството на Пеню Пенев – нещо необикновено рядко в поезията е да разработиш темата на труда, да я уловиш отвътре, да я направиш вълнуващо изкуство.

В един разговор Стиф (от Дания) ме пита за Блага – запознал се с нея във Варшава на тържествата за Мицкевич и е запазил от нея най-жив спомен за културата и необикновеното ѝ женско очарование. Еджертън ми разказва за университетския живот в Америка, за съперничеството между университетите за привличане на професори.

Разговаряме с Блаже Конески²⁰⁴ приятелски, но сравнително малко. На обяда, който вчера ни даде Хам, изпусна няколко фрази за българската „пропаганда“ в Македония, която поставя на една дъска със сръбската, за отдръпване на населението от революционната организация след Илинденското въстание – водачите на четите избягали в България, почнала да се засилва сръбската пропаганда, сръбските чети не облагали населението с парични данъци и т.н. Мисля за психиката на Конев и всички негови съмишленици. Не искам да се съмнявам в неговата убеденост, но все пак как е възможно до такава степен да се отстъпи от едно национално съзнание, без да се признае това като някаква историческа необходимост? В случая въпросът по-скоро ме интересува психологически, а не политически. Пред очите ни се извършва една промяна с историческо значение, извънредно интересна като обществено явление²⁰⁵. Вероятно бъдещи художници ще я отразят, въпреки усилията на политици, учени, журналисти днес да я изопачат. Никой нито желае, нито може да върне колелото назад, но това не значи, че историческата истина не трябва да ни интересува. Не могат да я променят нито съзнателните действия, нито несъзнателното увлечение.

*

Край Бургтеатър минавам няколко пъти на ден. Той е близо до университета, на широкия булевард с Ратхауса и парламента и чудесните зелени градини. Като кривнеш зад него, навлизаш бързо в най-гъстата част на градския център.

Бургтеатър е едно от големите имена в историята на европейския театър. За мен това име отдавна се е превърнало в една легенда. И за това тази вечер пристъпих прага му с трепет. Дори само да бъдеш в сградата, да я видиш – това е вече преживяване. И наистина вътрешността е поразителна – не толкова залата, с нейните пет реда балкони в стила на старата театрална архитектура от XVIII и XIX в., но

²⁰³ Веселин Ханчев – бълг. поет.

²⁰⁴ „Македонизираното“ име на Благой Конов, сърбоман, един от авторите на кодификацията на т.нар. „македонски език“, идеолог на македонизма, безскрупулен фалшификатор на литературни и исторически факти, комунист.

²⁰⁵ Днес, 2015 г., промяната продължава, като след признаването на хунзите за „предци“ на македонците, сега се провежда „антиквизация“.

преди двете блестящи стълбища отляво и отдясно и великолепното дъговидно фоайе на първия ранг. Блясъкът на украсата надминава онова, което видях в Операта – може би, защото Бургтеатър е запазен напълно. Това са наистина стълбища и фоайета за императори и крале, за високи сановници и аристократи, за блестящи униформи и разкошни тоалети. Цялото великолепие на някогашната Хабсбургска империя е намерило израза и възплъщението си тук. Не се опитвам да опиша това великолепие – не само с мраморните стълби, парапети и колони, с разкошно украсените плафони, с позлатените полилеи и т.н., но и с многобройните бюстове на драматурзи и писатели, с портретите на прочутите артисти на Бургтеатър.

Наблюдавайки отсрещните ложи, не мога да се освободя и от мисълта за едно събитие отпреди 30 и няколко години, една страница от историята – изстрелът, който е пронизал Т. Паница²⁰⁶ в една от тия ложи...

Бях тая вечер на представлението на „Братя Карамазови“; драматизация в пет действия и 15 картини на Walter Lieblein, постановка на югославския режисьор Боан Ступица. Интересно, препълнената зала следеше с пълно внимание това дълго представление (почти 4 часа) – нито едно помръдване, нито една кашлица; след много от картините продължителни ръкопляскания, но когато пиесата свърши, почти никакви ръкопляскания, зрителите станаха и си тръгнаха, артистите не бяха повикани да се покажат на сцената. Случайно ли беше това, или то е някаква тукашна традиция?

А представлението беше забележително в много отношения. Декор: умерено условен с редица добри решения, особено в първите картини; чудесни актьори: Heinz Moog (Фьодор Карамазов), Walther Reyer, Alexander Trojan, Heinz Ehrenfreund (синовете; Альоша много добре намерен като тип), Marta Wallner (Грушенка), Sonya Sulter (Катерина Ивановна) и др. Дикция извънредно изразителна, игра съдържана, но силна. Може би интонациите са повече немски, отколкото руски, но това е неизбежно. Представлението е направен[о] с голям вкус и мярка, макар че драматизацията не е от най-добрите.

Аз не знам как посрещаше тая твърде разнообразна публика (от разкошно облечените дами до студентките и учениците) творбата на Достоевски, до каква степен я възмущаваше, но все пак е забележително обстоятелството, че залата бе препълнена. Имаше твърде голям брой възрастни хора, особено жени. Несъмнено, привлякло ги е преди всичко името на Достоевски, може би и имената на любимите им артисти, но все пак ми се струва, че има нещо и от интереса към „руската загадка“. Не бих могъл да смятам, че австрийците са особено приятелски настроени към руския народ – историята по-скоро подсказва обратното, но Русия и руската култура, Съветския съюз и неговата съвременна политическа и културна роля са един такъв огромен факт, че независимо от отношението, което може да има към него в една или друга страна, те не могат да бъдат пренебрегнати, не могат да бъдат отминавани. В живота на света руският народ и Съветският съюз твърдо и

²⁰⁶ Тодор Паница – оръдие на коминтерновските планове за Македония, комунистически и сръбски агент, физически убиец на Иван Гарванов и Борис Сарафов. Екзекутиран от Менча Кърничева на 8 май 1925 г.

неизбежно присъстват. И това е едно от най-съществените и най-надеждни явления на нашето време.

*

Тая сутрин завършиха заседанията на комитета в спокойна и делова атмосфера, със сърдечни приветствия и пожелания. Виноградов – както винаги – се отлича с умна, вътрешно пълна и духовита реч. Оти предложи следното заседание да стане в Оксфорд – това бе най-голямата сензация на съвещанието.

На приема у министъра на просветата днес в 5 ч. се сбогувах с почти всички.

Ще бъде чудесно утре, ако успея да отида в Музея на изкуствата. Имам незабравими впечатления от 1934 г. Бих искал отново да видя поне част от неговите изумителни съкровища.

В пет часа следобед самолетът ще ни отнесе в София.

ТЕТРАДКА № 27

София, 1 октомври 1965, петък

От Виена се върнахме в събота вечер – самолетът ни доведе за два часа в София. И веднага попаднах в цял куп задължения, поради което не ми остава време да отбележа последните си впечатления. Трябваше да коригирам третата книжка от списанието на Академията, избрани творби на Ботев, излизащи под моя редакция в издателство „Народна младеж“; шест мои статии, включени в един сборник за ученици, издаван от „Български писател“. И освен това срещи и заседания в Университета, в Литературния институт, в Атестационната комисия, при д-р Вутов в Комитета за наука и изкуство във връзка с годишнината на Климент... В тая въртележка от задължения нищо не може да се напише.

И все пак – въпреки всички тичания от място на място, срещи и разговори – мисълта ми не може да се откъсне от Виена. Последната събота сутрин прекарах в Музея на изобразителните изкуства. Човек се загубва в тая огромна сграда, става малък, съжалява, че в бързината не може всичко да види, не може да стои по-дълго пред шедевровете на световното изкуство. Помня отпреди войната впечатленията си от двамата Брьогеловци – баща и син, детските портрети на Веласкес (инфантите), залата на венецианската школа – с Тинторето, Тициан и др. И сега се спирам продължително пред тях. Брьогеловците – особено синът – са великолепни – с чисто земната, човешка, всекидневна тематика, с динамиката на фигурите, с веселия и жизнерадостен поглед на художника, с колорита, който звучи напълно съвременно. Поразява блясъкът на венецианската школа. Децата на Веласкес са прекрасни. Но тук са още Рубенс, Леонардо да Винчи, Рембранд, великолепен Дюрер, Гранах и т.н. Тук е холандската школа, която сваля изкуството на земята, ранните италиански художници, няколко типични образци от френското изкуство... Би трябвало да остане човек с дни пред тия

многобройни и тъй разнообразни платна, за да може напълно да ги почувства и да им се наслади.

Вървя из залите и си мисля, колко силна роля играе в изкуството духът на епохата. Християнството изпълва с библейски и особено евангелски образи цели векове в творческите търсения и осъществявания на европейските художници. Сякаш друг свят не съществува освен библейският. Минават цели столетия, докато светският живот навлезе в живописа – и това са преди всичко монарсите, аристократите, властимащите. Минават нови столетия, дордето монарсите и аристократите отстъпят място на обикновения живот и обикновените хора. Дълго време в изкуството господстват и образите на гръцката и римската митология, смесени понякога твърде странно с християнските богове и теми. След това идва господството на буржоазията, а в наше време в социалистическите страни – образите на нови „божества“: политически революционни дейци и нова тематика: антифашистката борба, строителство...

Разглеждам многобройните картини с евангелски сюжети – от различни школи, различни векове, различни страни, различни художници. Външно образите и темите са едни, непрекъснато се повтарят. Обаче в дълбоката си същност това са съвършено различни неща. Защото религиозната тема е само обвивка, зад която се крият живи хора, свързани с всяка отделна епоха. Художникът на Запад не е могъл да рисува абстрактни образи, не се е подчинявал на никакъв канон – той е разкривал религиозния сюжет чрез лицата, бита, дори облеклата, обстановката и природата на своята страна и на своето време.

Извънредно интересно би било в това отношение да се проследи само един сюжет: светото семейство, мадоната с младенеца Исус. Образите, позите, изразът, реалиите са поразително различни. В изображението на Богородица човек вижда и прекрасни, фини италианки, и бузести немкини, и изпълнени с жизненост фламански, и френски аристократки, и жени от народа в изкуството на по-късните векове. Същото откриваме и в изображението на Йосиф; да не говорим за младенеца Исус, който се превъплъщава непрекъснато в детски лица от всички националности.

Тоя интересен факт показва само едно – че истинското изкуство не може да се подчини на никакви канони и че животът разчупва всички ограничения и се налага със своята непобедима сила.

Макар че беше късен обеден час и трябваше да се бърза за пансиона, дълго седяхме с Лиляна Минкова пред музея и разговаряхме за изкуството, което ни беше поразило. След това минахме за последен път през просторния двор-градина на Бурга, излязохме през входовете на дворцовите сгради, където непрекъснато бучаха летящите автомобили, и по най-прекия път, из чудесните виенски улици, се запътихме в посока към университета, където се разделихме.

През тоя ден още веднъж видях центъра на Виена от таксито, което ни отвеждаше до автогарата за летището.

*

В неделя вечер се разходяхме с Калчев²⁰⁷; покрай канала срещнахме Людмил и Мери. Кратък спор за статиите му в „Лит[ературна] мисъл“ и „Септември“. Казвам му, че напразно пренася враждите отпреди 30–40 години в дискусията за критиката. Реагира остро и възбудено – нещо рядко за неговата пословична невъзмутимост и спокойствие. Смята, че истината трябва да бъде казана на всяка цена и в най-категорична форма. Възраждам му шеговито: нима има само една истина – истината винаги е относителна...

Омразата е странен стимул – Людмил си е възвърнал цялата някогашна полемична страст.

*

В сряда следобед Далчев идва у нас – да си вземе подаръка, който ми предадоха за него от Виена. Разказва ми историята на една някогашна любов – може би първата му сериозна любов, която го е държала в силно напрежение в началото на 80-те години. Сравненията му са – както винаги – точни и изненадващо силни, дори някога драстични. Свикнал да се самоанализира винаги, говори ми за чувствата, които тогава са го раздвижили, и далечния им отек сега, вече безсмислен и излишен, който би могъл само да развали прелестта на някогашното преживяване.

След това излизаме с него и с Калчев и се разхождаме до късна вечер из парка. Бих нарекъл тая интересна разходка – монолога на Далчев. Слушам го с непрекъсващо удоволствие – умен, духовит, находчив, пораждава както с необикновената осведоменост, така и с обстоятелството, че това е един човек, който живее и диша единствено чрез литературата – харесват ми у Далчев, – макар че много често не съм съгласен с тях – неговите лаконични, подобни на сентенции и формули характеристики, оценки, определения на писатели, творби, литературни школи и течения. Харесва ми остротата на неговите анализи, умението да обобщава бързо и категорично, неговата скептична проникателна мисъл. Имаме малко такива писатели – и тъкмо затова е странно и дори чудовищно, че той стои в сянка, че не играе никаква роля в нашия официален литературен живот. Разбира се, Далчев не може да се пожали, че не го търсят, че не се интересуват от него, че не държат за неговото мнение: младите са му засвидетелствали това многократно. Само Владимир Василев в последно време – също тъй неофициално – се е ползвал с такова внимание. Но все пак официалното пренебрежение и изолацията, в която е поставен, са почнали вече да напрягат нервите му – у дома, преди да дойде Калчев, ми изрежда редица случаи, които са го огорчили. Някои от тях са съвсем дребни и не заслужават внимание, но той вече не е в състояние да види това.

В парка разговаряме за младата поезия. Калчев прави твърде саркастична характеристика на Конст. Павлов²⁰⁸ – на държането му към поет[ите]: решил е да се

²⁰⁷ Камен Калчев – псевд. на бълг. писател и функционер на БКП Петър Калчев.

²⁰⁸ Константин Павлов – бълг. поет.

подиграе с всичко, като някой хлапак, който плюе отгоре от балкона върху минувачите и съзнателно търси скандал. И наистина го намира...

*

Вчера по обяд разговарях с Лиляна Мойсова, преподавателка по българска литература в Белградския университет. Приятна, общителна, жива. Мъничка на ръст, тя има самочувствието на човека, който заема едно от първите места в белградското политическо общество. Защото това е съпруга[та] на Лазо Мойсов²⁰⁹, бивш югославски посланик в Москва, а след това директор на „Борба“. Мойсова на няколко пъти се връща към спомените си от Москва; напомня ми, че близка приятелка ѝ е жената на Коча Попович²¹⁰, която сега също се намира в Скопие.

Не бих казал, че Мойсова парадирала с всичко това. Споменавам го само, защото я наблюдавах и си мислех колко далече са от нас вече известни кръгове от македонската интелигенция – нима биха се отказали някога от положението на управляващи в югославската държава? Властта, влиянието, облагите на общественото им положение ги е свързало здраво с югославяните и преди всичко със сърбите.

Знаейки всичко това, избягвам и най-малкия намек за нашето отношение към Македония и македонците. Тактичността изисква хората от рода на Мойсова да не бъдат дразнени с нищо. Иначе вместо да запълним пропастта, която са успели да издълбаят между Македония и България, ние само ще я увеличаваме. Нека да ги приемаме, да общуваме с тях, да им дадем възможността да ни опознаят, да се доближат до нас, да се освободят от резервите си – и те неизбежно ще се убеждават все повече, че независимо от тяхното сегашно самосъзнание – това е тяхна работа и няма защо да решаваме този въпрос вместо тях – близостта им с нас е нещо естествено, изконно, органично, неотемливо – и в това няма нищо лошо и страшно. Ето базата, върху която трябва и могат да се създават здрави, искрени, ползотворни отношения между нас и тях. Те са абсолютно необходими – иначе не виждам каква ще бъде съдбата на нашия народ на Балканите. Защото – струва ми се – връщане назад мъчно може да има – и това е, което ние трябва да разберем; но и те също трябва да разберат, че нямат никакво бъдеще, че ще се обезличат, ако продължават да се боят и да бягат от родната си почва, от оная народна основа, от която са произлезли и с която – каквото и да правят – са съдбоносно свързани.

Мойсова има жив ум, дава верни оценки на отделни литературни явления, стареа се да вижда нещата ясно, често говори свършено откровено. В редица литературни въпроси възгледите ни се сходят, макар че не ѝ е чужда една югославска „надменност“ (думата не е съвсем точна) при оценка на някои явления, напр[имер] социалистическия реализъм. Млъква и взима назад иронията си, когато заявява твърде настойчиво, че тук терминът не е важен, а самото явление, което може да ни харесва или не, но исторически съществува и никой не може да го отмени и отрече.

²⁰⁹ Функционер на ЮКП, министър на правосъдието на т.нар. Социалистическа република Македония, отговорен за репресиите срещу българите по това време.

²¹⁰ Константин Попович – функционер на ЮКП, след ВСВ е висш служител на режима.

В разговора прави няколко интересни констатации: възхищава се от българския разказ – сърбите в това отношение са слаби, имат по-добри романи; изказва се с голямо признание за поезията на Фурнаджиев. Но особено силно дава израз на възторга от поезията на Багряна. Постава я извънредно високо, говори за нея с най-хубавите думи. Интересува се от личността на Багряна, жадува да я види и да се запознае с нея, разпитва ме за нейната външност и за нейната биография.

Съобщавам ѝ, че в събота Багряна е заминала за Италия – щом се върне, ще я запозная с нея.

Не знам дали не е въпрос на куртоазия, но ми говори, че много е харесала моята статия за Багряна. Говори твърде възторжено за Цаневите статии и иска да се запознае с него (изглежда, че Кр. Генов²¹¹, който я придружава, не е успял още да отвори пред нея дума за Цанев²¹²).

По още една точка се срещат нашите харесвания – старото изкуство, старите фрески и икони, към които Мойсова също проявява голям интерес.

*

Тая вечер едно интересно посещение – у Симеон Радев. Снощи към 10 часа ми се обади по телефона – търсил ме няколко пъти, иска да ми даде книгата си. Уговаряме се днес в 6 ч. да отида у тях. Изкачвам се по стълбите на кооперация на ул. „Р[ачо] Димчев“, зад Министерството на благоустройството и сварвам вратата отворена – жена му, която излиза, му казва къде да стои, за да може да чуе звънца. Хвърлям бегъл поглед върху нея – възрастна жена, бели коси, хубави черти. После в разговора узнавам, че произлиза от прочутия род на копривщенските и пловдивските Чалъковци.

За пръв път прекрачвам прага на тоя дом. Влизаме в стаята наляво – работният кабинет на Симеон Радев. Бюро, няколко кресла, канапе срещу бюрото, картини по стените, желязна пернишка печка в ъгъла. Обстановката е приятна, макар че всичко е малко овехтяло. Симеон Радев е без очила, фигурата му е съвсем крехка и нестабилна, движи се безпомощно, не може да пише (жена му слага автографите върху книгите под негова диктовка, а той едва се подписва), едва чува, постоянно привежда глава, за да чуе по-добре. Но при тая физическа немощ – удивителна памет: говори непрекъснато, спомня, цитира, повтаря точно думи, които е казал или написал в книгите си – и то с една точност на израза, която рядко можеш да срещнеш и у млади хора.

За какво ли не говори! Спомени от детството и особено от турския лицей, характеристики на писатели и политици, разказ за начина, по който работи всеки ден от 9 до 11 ч. със секретарката си (оказва се, че това е Купенкова от „Литературен фронт“). Поразен е от успеха на книгата си – никога не го е очаквал²¹³. От един месец непрекъснато го посещават хора, казват мнението си, възхищават се, искат интервюта (отказвал на всички). Видимо е зарадван и говори за другите си книги –

²¹¹ Кръстьо Генов – бълг. литературен критик.

²¹² Георги Цанев – бълг. литератор. Вероятно по това време е бил в немилост.

²¹³ „Погледи върху литературата, изкуството и лични спомени“.

за „Строителите“²¹⁴, за спомените за ранните детски години, за книгата, която пише за периода от Букурещкия договор (1913) до Солунското примирие (1918).

Интересни спомени за политици. Високо цени Мих. Маджаров²¹⁵ – единственият български политик, който знаел какво става в Европа. Служил при Маджаров, който обичал да разговаря с него и го задържал след работа на разговор. Нищо не чели Т. Теодоров²¹⁶, Малинов²¹⁷, Н. Геннадиев²¹⁸. Генадиев бил много способен и в Париж от срещи за един месец успявал да се ориентира по положението по света. Той приличал на Бриан²¹⁹, който никога нищо не четял, но всичко знаел – за разлика от Поанкаре²²⁰, който всичко четял, но нищо не знаел...

Говори за писатели – за Вазов и особено за „Под игото“ – блестящо написан роман; за Яворов, за когото повтаря оценката си от книгата – вторият период от поезията му бил литература (излишно е да му възразявам – той е увлечен от парадоксите си и не би ме чул); Петко Славейков поставя по-високо от Пенчо – Петко²²¹ бил истински, роден лирик; високо цени Кирил Христов²²² – истински продължител на стиха на Вазов, въпреки „щуротиите му“, по собствения му израз. Дава висока оценка на Траянов – смята, че би могъл да бъде наследник на риториката на Вазов. Спомня си за Лилиев – напоследък дружили с него. Веднъж му казал, че се отнася към всички с безразличие и на всички прави еднакви комплименти. Лилиев се засегна – нима го смята за лицемер. Обяснил му, че неговото поведение е единственото възможно в една среда като театъра – иначе биха избухвали непрекъснато скандали от страна на артистите...

Две интересни бележки за досадата и скуката в литературата: у Арnaudов тя се дължи на симетрията, в неговите книги всичко е наредено по един точно установен план – родно място, рождение, родители, училище и т.н. Стиховете на Траянов, особено в „Пантеона“, са много съгъстени, мислите са нагъсто, няма въздух, няма простор, няма място за почивка в текста.

В малко разхвърляния разговор ми споменава за Б. Делчев – много е доволен от неговото отношение при редактирането на книгата, бил извънредно тактичен и деликатен; доволен е също и [от] Султанов. Разговарял с Гошкин, който споделял мнението му за Яворов. Здравко Петров по-рано идвал много често, почти всеки ден; понякога изчезвал и дълго не се явявал; бил натоварен да пише за неговата книга.

²¹⁴ „Строителите на съвременна България“.

²¹⁵ Михаил Маджаров – един от водачите на Народната партия, русофил.

²¹⁶ Теодор Теодоров – друг от водачите на Народната партия, член на кабинета по време на Балканската война. Първият собственик на сградата, където се помещава ресторантът Руския клуб.

²¹⁷ Александър Малинов – водач на Демократическата партия.

²¹⁸ Никола Генадиев – деец на Народнолибералната партия, осъден по аферата Клозиер.

²¹⁹ Аристид Бриан – фр. политик, водач на социалистическата партия, един от виновниците за наложените несправедливи мирни договори след края на ПСВ.

²²⁰ Реймон Поанкаре – фр. политик, президент по време на ПСВ, един от виновниците за наложените несправедливи договори.

²²¹ Петко Р. Славейков – бълг. поет и политик.

²²² Бълг. поет, автор на интересни спомени.

Още две интересни бележки. Говори с много добро чувство за Кръстев и ми припомня, че в самата книга дал израз до известна степен на съжалението си, че е написал някогашната си статия. „Кръстев бе доблестен човек, имаше политическа честност и смелост. Пък и може ли да се атакува човек, който е роден в Пирот?“ За Кръстев си спомня с добро чувство и за това, че е бил приятел с Хр. Станишев – като млади били стенографи в Народното събрание...

Споменава Владимир Василев и веднага се въодушевява. В последните години се сближили, макар че дълги години били съвсем чужди, дори враждебни. Смята го за изключително талантлив критик („Такъв критик сега няма“), високо цени неговата статия за литературния Сливен – написана извънредно свежо, не издава възрастта на автора си.

В стаята влизат последователно жена му, синът му, двама македонци, единият, от които е внук на Пърличев²²³ – запазил е всички особености на типичната пърличевска фигура – малка, ниска, набита, жива, подвижна, какъвто бе и Кирил Пърличев²²⁴, когото съм виждал многократно.

Македония живо интересува и досега Сим. Радев. Изпратил книгата си на Гане Тодоровски²²⁵ – обичал да чете стиховете му. „Сега, когато остарявам – вече навърших 87 години – много ми е приятно да слушам македонски. Може би защото все повече се връщам в спомените си към детството си в Македония. Жена ми ми казва, че вече съм почнал вкъщи да говоря по македонски.“

Макар че по старчески навик често повтаря това, което е вече казал, удивител[на] е духовната интензивност на Сим. Радев. Все още мисълта му кипи; възторзите и пристрастията му са живи, категоричността на убежденията му не са накърнени с нищо. Бих желал да имам неговата памет – свободата, с която възпроизвежда спомени, разговори, някога казани фрази и оценки.

В този дом, който напуснах след час и половина, живее един от последните забележителни представители на миналото на нашата страна. Но годините от него все още не са направили история, защото – струва ми се – колкото принадлежи на миналото, толкова принадлежи и на бъдещето. След няколко десетилетия, когато бъдат издадени спомените му, когато отново се намерят на витрините „Строителите“ и може би неговата публицистика, той ще стане съвременник на новото поколение.

*

За книгата на Сим. Радев в София се водят много разговори. За мнозина, особено за младите, тая книга е едно откритие – не са чели неговите статии по-рано. Някои посрещат с раздражение книгата – главно заради статията за Кръстев:

²²³ Кирил Пърличев – бълг. писател, внук на революционера К. Пърличев и правнук на Гр. Пърличев.

²²⁴ Кирил Пърличев – деец на ВМОРО, откривател на гроба на св. Кл. Охридски, син на възрожденеца Григор Пърличев.

²²⁵ Макед. поет и литературен критик.

особено в сегашния момент, когато Кръстев е незаслужено забравен²²⁶, тая статия наливала масло в огъня. Други са разочаровани от голямата доза самохвалство в книгата. Но повечето мнения са положителни, дори възторжени. Книгата е изчезнала от книжарниците и мнозина упорито я търсят.

Цанев и Фурнаджиев правят хапливи забележки за Сим. Радев; Радевски също не е много благосклонен – припомня си случаи преди войната, когато Т. Боров²²⁷ го е запознал със Сим. Радев, скоро след историята с „Кормило“²²⁸. Сим. Радев го е попитал какво ще прави занапред, след като е напуснал своите политически приятели...

София, 7 октомври 1965, четвъртък

Тая вечер гледах „Едип цар“, представление на гръцкия Национален театър. И си мислех: още колко много липсва на нашия театър (и на цялото ни изкуство) вкус и мярка! Режисьорът Алексис Минотис (той играе и Едип) е построил представлението с пределна яснота и простота. В дъното четвъртитите покои на двореца, тераса на широки стъпала, площадът – всичко е изградено линейно. Сцената потъва в тъмнина, след това се появяват бледи светлини пред входа на двореца и постепенно се изпълва с чист и прозрачен здрач. Когато е необходимо, светлината се увеличава. Великолепно прозвучава музиката – спокойна и сдържана, чиста и внушителна. На тоя фон се появяват хората – ярко очертани фигури, стилни пластични движения, драматичен хор, тръпнеж пред ужаса, който се разкрива с всеки нов момент от действието, гласове силни и открити. Мярката и вкусът отличават всяко движение, всяка мелодия, всеки изблик на трагични чувства и вълнения. Цялото представление е тънко изработено художествено произведение.

Не говоря за съдържанието на пиесата; гръцкият език престава да бъде пречка за разбирането ѝ, защото основните моменти на драмата са широко известни, а играта на актьорите е извънредно изразителна. Темата за съдбата вълнува дълбоко, защото не е остаряла и до днес: нейните [удари] търпят и най-щастливите, постигналите всичко. И най-силните са безпомощни пред нейните изненади. И тя раздава непрекъснато своето възмездие, напомняйки, че щастие и нещастие се намират извънредно близко, съжителстват – нещастieto е заложено като зърно, като фермент във всяка човешка радост. Прогресът на науката и техниката, високото развитие на цивилизацията не правят човека по-малко незащитим и неуязвим в огромния свят, който обитава.

²²⁶ Не е забравен, а зачеркнат от обслужващите комунистическия режим соцреалисти, защото не се вписва в техните представи за „прогресивна критика“.

²²⁷ Псевд. на бълг. библиограф Тодор Цветанов.

²²⁸ Догматически спорове около „ангажираното изкуство“, повдигани от Г. Цанев, Г. Бакалов и Т. Павлов, които отправят обвинения срещу различни леви писатели.

*

Днес разглеждахме в Научния съвет на Литературния институт труда на М. Арнаудов върху историята на Книжовното дружество²²⁹. Не успях да прочета ръкописа, но е съвсем очевидно, че Арнаудов е останал верен на своя метод – да разказва обстоятелствено и широко за всичко. Но каква памет и каква живост на мисълта в дискусиата! Нещо почти невероятно за неговите 87 години. Защитава аргументирано своите схващания, цитира френски пословици, излага своето верую за незавършеността на всяка човешка творба, изказва желанието си да не бъде използван редактор – „Вече имам достатъчно опит и знам какво не трябва да се пише...“.

*

Тая сутрин изпитвах закъснели студенти. Почти всички слаби, но писах само една двойка, другото – тройки. През цялото време се питах: имам ли право на снизходителност? Не е ли нужна малко по-голяма жестокост (жестокост, защото това са все изостанали – майки с деца, презаписвали условия, болни)?

Понякога студентите възмутително не знаят. Ще ми се да проявя извънредна вискателност, за да променят отношението си към историята на българската литература. Но това ще важи все пак за основното ядро студенти, а трудностите се явяват тъкмо при останалите, някъде по периферията...

*

В понеделник сътрудниците на Института за литература дадоха в Клуба на журналистите вечеря на Цанев по случай неговата 70-годишнина. Мина непринудено, живо, весело; както винаги при такива случаи казаха се много наздравии. Най-хубаво беше „похвалително слово“, съчинено в старобългарски стил от Климентина Иванова²³⁰ – умно и духовито. Цанев отговори със слово, отправено към младите – призова ги към търпеливост и издръжливост. Очевидно имаше предвид дискусиата за критиката – присъстваха Здр. Петров и Т. Жечев²³¹, и току-що е излязла острата статия на Л. Стоянов, не винаги справедлива, но написана с неочаквана за годините на автора темпераментност (несъмнено Л. Стоянов е добър памфлетист).

София, 19 октомври 1965, вторник

Два непълни дни в Добруджа – събота и неделя. В събота вечер говорих за Йовков в читалището. Забележителен интерес у гражданството – залата препълнена, слушат с внимание. От собствения си доклад аз лично не получих никакво

²²⁹ Основаното в Браила Българско книжовно дружество е предходник на БАН.

²³⁰ Бълг. филолог, професор. Изселвана в Дулово по време на комунистическата диктатура.

²³¹ Тончо Жечев – бълг. литератор.

удовлетворение. Преди няколко години може би той все още беше нужен – трябваше Йовков да се утвърждава. Но днес вече трябва другояче да се говори за Йовков, по друг начин и по-задълбочено да се открива неговия свят, да се търси друга проблематика. Моят доклад показва, колко ограничен е бил нашият поглед само преди пет-шест години. Просто човек се ужасява, като си помисли, че е трябвало да извървим такъв път. За случая се опитах да го освежа, вмъкнах някои нови моменти, но това не спасява положението. Искане ми се да напиша нещо ново за творчеството на Йовков – да го видя като изкуство, като лично огледало на една действителност, като един поглед на художник върху света.

Същата вечер присъствах на представянето на втората част на „Чифликът край границата“²³². Нямам цялостна представа за драматизацията (като всяка драматизация вероятно тя е много по-бедна от романа), нито за играта. Но в това, което видях, има нещо хубаво, особено в образа на Аламанчева²³³ – нейната Нона се отравя по начин, който те кара да тръпнеш и все пак да не изпадаш в жалостлива сантименталност, а да съзерцаваш естетически последните ѝ преживявания, движения, жестове – завъртяването на колелото („келавото“), мъчителните стъпки, падането. Една актриса, която – ако нашата действителност не ѝ попречи – ще има забележително бъдеще.

Но най-хубавото в тия два дни беше самата Добруджа. Когато тръгнахме в събота следобед от Варненското летище и колата първоначално почна да лази по хълмовете на Аксаково, а след това навлезе в Добруджанската равнина – спомних си многобройните Йовкови описания на Добруджа. Поле, ниви, ясно есенно небе, простор и ширина. Не бих казал, че няма изменения в добруджанския пейзаж: залесителни пояси, които режат правоъгълно равнината, огромни пространства без синури, нови къщи в селата – от градски тип, електрически улици и лампи, по шосетата камиони и леки коли, пътищата с асфалт, хора, облечени по градски. Но зад новото непрекъснато виждах Йовковска Добруджа, Йовковите хора. Такъв беше например шофьорът, който ни откара с „Волга“ на летището в неделя сутринта (пътувахме с артистката Евгения Коларова, която взе участие във вечерта). Той беше необикновено приказлив и някак си възторжен: разказваше за небивалата реколта тази година, за водата, която са докарали в Толбухин и селата, за камионите и леките коли в текезесетата²³⁴ и селата, дори за онзи народен лечител, учител по професия, който изнамерил лекарство срещу рака и при него в село (мисля Бенковски) се стичали болни от цялата страна. Зад тоя шофьор виждах някогашните Йовкови колари и каруцари, с които писателят е разговарял по време на пътуванията си из Добруджа цели дни и нощи.

Толбухин (защо не запази хубавото му старо име Добрич?) изцяло се престроива: улиците се изправят и разширяват, рушат се стари къщи, издигат се нови блокове, кино, хотел, училищни сгради. Може би не е съвсем уместно, дето се

²³² Роман от Й. Йовков.

²³³ Мариана Аламанчева – бълг. актриса.

²³⁴ ТКЗС – Трудово земеделско кооперативно стопанство – форма на колективно стопанисване на земеделските земи, насилствено наложена в България след преврата на 9.IX.1944 г.

създават тук огромни блокове с 80 апартамента – това не е в стила на града²³⁵. Но не можеш да спреш увлеченията на хората по новото – има нещо хубаво в това, макар че често се вършат поразии и се разрушават паметници на миналото, които заслужават всяко уважение.

Изобщо новите строежи са хубави в Толбухин, но аз обикалях по улиците – през деня и през нощта – и се наслаждавах на стария Толбухин: чудесни двеетажни къщи, малко демодирани, но красиви в своята бароковска украса; стари търговски магазини, кафенета и кръчми, широки дворове, занаятчийски дюкяни, стара еснафска тишина. Виждах някогашния Добрич – Добрич, който Йовков е познавал, в който са живели неговите хора. А когато видях препълнените салони на читалището и театъра, когато разговарях с някои учители и граждани, хрумна ми мисълта: интересно би било да дойдеш тук за месец-два, да поживееш между тия хора и да се вгледаш по-отблизо в живота на града. В него хората са се изравнили – потомците на някогашните чифликчии и селяни сега са чиновници, лекари, адвокати, обществени ръководители. Как работят заедно? Заличени [ли] са някогашните класови различия? Какво отражение е дало върху съзнанието на тия хора и румънското владичество? Понякога си мисля: да дойдеш тук учител една година – може би си заслужава да си посветиш силите и опита на един такъв град...

Прекрасна беше добруджанската равнина в неделната утрин, когато пътувахме за летището. Макар че годината е била суха, земята е дала обилен плод. Дори царевиците са родили – на много места лежат натрупани по нивите златни купища обрана царевица. Въздухът е прозрачен и светъл, просторът е безкраен, не се вижда никъде син гръб на планина и човек чувства цялата поезия на равнината.

В Толбухин имах още едно интересно преживяване – срещата с Цанка Лазарова, сестра на Йовковата съпруга. Прекарах час и половина в къщата на ул. „Майор Векилски“ – тук е живял през есента на 1918 и през 1919 г. Йовков, тук е писал „Жетварят“. Тая къща сега почти се губи в сянката на един огромен жилищен блок (от около 80 апартамента), който се издига на десетина метра от нея; част от някогашния ѝ голям двор влиза в землището на постройката. Че такава грамадна сграда излиза някак си извън стила на града – в това няма никакво съмнение; това е едно от строителните увлечения²³⁶ в нашите провинциални градове. Сега едноетажната къща на Лазарови изглежда по-ниска и се губи в дърветата, които все още не са изсечени. Няколко стъпала, малко антре и влизам наляво в обширна стая. Тук е прекарал Йовков с младата си жена и току-що родената си дъщеря няколко месеца. В обширната стая е имало едно легло в дъното, един гардероб, а покрай стените виенски столове, купени от Варна, и почти в средата [на] стаята маса, на която Йовков е писал. Обърнат към прозореца, той е наблюдавал шосето за Варна, което е минавало недалече, и добруджанското поле.

²³⁵ Може и да не е в стила, но беше начин градската върхушка да се засели в центъра на града. Освен блоковете в центъра задължително се издигаше ГУМ, площадът се застилаше с бели мраморни плочи, така че през лятото да лъха като пещ, а през зимата да е хлъзгав като пързалка.

²³⁶ Грешки на растежа, както ги наричаха, а зевците допълваха, че плавно преминават в растеж на грешките.

Йовков е обичал да разговаря с тъста си дядо Колю – заможен абаджия. От него е почерпил някои черти за образа на Златин – дядо Колю вечер се е затварял в стаята си, пускал пердетата на прозорците и дълго брой жълтиците си. Понякога Йовков е карал близките си да викат една от съседките, която е обичала да разказва, знаела е много неща за живота на града; той е карал жена си и балдъзите си да я разговарят чрез въпроси, а самият е слушал нейните разкази.

Тая обширна проста стая, с не много висок таван е запазила атмосферата на някогашния Добрич и на Йовковия свят. Бързайки за театралния салон, напуснах я със съжаление, но заедно с това изпълнен с особена радост, че случаят ме доведе да я видя.

*

Миналия вторник няколко членове на редакцията на „Литературна мисъл“ (между другите Зарев²³⁷ и Цанев) вечеряхме със С. Машински, съветски литературовед. Среден ръст, широко симпатично лице, приятен маниер на разговор – несъмнено това е един от представителите на най-издигнатата съветска интелигенция. Като познавач на Пастернак²³⁸, разговорът се върти около неговото книжовно наследство. Пътувал е доста много – Западна Германия, Лондон, Париж и споделя с нас интересните си впечатления, говори за някои срещи с руски хора от емиграцията.

Следва

²³⁷ Пантелей Зарев – псевд. на бълг. литератор и функционер на БКП Пантелей Пантев, академик от 1968 г.

²³⁸ Борис Пастернак – рус. писател

ТАЛОН

ЗА АБОНАМЕНТ НА СПИСАНИЕ „БИБЛИОТЕКА“, СЪВМЕСТНО ИЗДАНИЕ
НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ И НА
СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, ЗА 2015 г.

Име..... Презиме..... Фамилия

Фирма (библиотека)

ИЗПРАЩАЙТЕ АБОНАМЕНТА НА АДРЕС:

Пощенски код..... Град (село)..... Област

Улица..... бл..... вх..... ет.....

ап..... тел.....

Заплащам сумата от..... лева за:

	Бр. кн.	Ед. цена	6 м.	12 м.
☐ Сп. „Библиотека“	6	9,00 лв.	☐ 27 лв.	☐ 54 лв.

ЗА КОНТАКТИ И ИНФОРМАЦИЯ:

Юлияна Павлова – Административно-стопански отдел, тел. 9183 152,
e-mail: yu.pavlova@nationallibrary.bg

МОЖЕТЕ ДА ИЗПРАЩАТЕ ТАЛОНИТЕ НА АДРЕС:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88.
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Административно-стопански отдел, Юлияна Павлова

По сметка:

IBAN сметка: BG20UNCR76303100112993, BIC код:
UNCRBGSF, Уникредит Булбанк,
Бизнес център София Батенберг, 1000 София.

С пощенски запис:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88.
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Административно-стопански отдел, Верка Димова

**Прилагам към поръчката копие от платежния банков документ
или квитанция от изпратения пощенски запис.**